

สัปดาห์ในภูมิจักรวาลของงานจิตรกรรมฝาผนังเรื่องไตรภูมิสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ แผนก ข ระดับปริญญาโท

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2561

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

สัตว์น้ำในภูมิจักรวาลของงานจิตรกรรมฝาผนังเรื่องไตรภูมิสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ แผน ข ระดับปริญญาโท

ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2561

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

SHELLFISH IN COSMOLOGY IN THE MURAL PAINTINGS OF THREE WORLDS
THE EARLY RATTANAKOSIN PERIOD

A Independent Study Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for Master of Arts (ART HISTORY)
Department of Art History
Graduate School, Silpakorn University
Academic Year 2018
Copyright of Graduate School, Silpakorn University

หัวข้อ สัตว์น้ำในภูมิจักรวาลของงานจิตรกรรมฝาผนังเรื่องไตรภูมิสมัย
รัตนโกสินทร์ตอนต้น
โดย จุติมา ศรีสมุทร
สาขาวิชา ประวัติศาสตร์ศิลปะ แผนก ข ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประภัสสร ชูวิเชียร

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

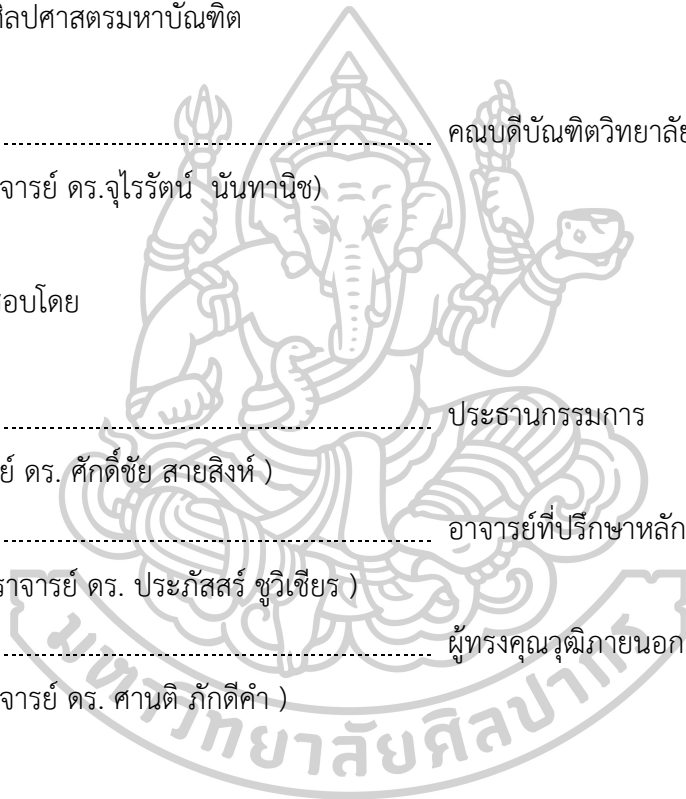
..... คณะบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.จุไรรัตน์ นันทานิช)

พิจารณาเห็นชอบโดย

..... ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ชัย สายสิงห์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประภัสสร ชูวิเชียร)

..... ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
(รองศาสตราจารย์ ดร. ศานติ ภัคดีคำ)

57107307 : ประวัติศาสตร์ศิลปะ แผน ข ระดับปริญญาโทบัณฑิต

คำสำคัญ : สัตว์น้ำ, ภูมิจักรวาล, จิตรกรรมฝาผนัง, ไตรภูมิ, สมัยรัตนโกสินทร์

นางสาว ฐิติมา ศรีสมุทร: สัตว์น้ำในภูมิจักรวาลของงานจิตรกรรมฝาผนังเรื่องไตรภูมิสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประภัสสร ชูวิเชียร

การค้นคว้างานวิจัยฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายของการศึกษาความหมายสัญลักษณ์ รูปแบบความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับความเชื่อ ของสัตว์น้ำในภูมิจักรวาลของเรื่องไตรภูมิในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นของช่างโบราณที่วาดขึ้นบนจิตรกรรมฝาผนังของทั้งสี่วัด ได้แก่ วัดคงคาราม วัดใหญ่อินทาราม วัดราชสิทธิาราม และ วัดสุทัศนเทพวราราม เพื่อให้เห็นแนวคิดของช่างโบราณ รวมถึงความสัมพันธ์ในคัมภีร์โลกศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์กับเรื่องราวสัตว์น้ำในฉากภูมิจักรวาล ผลของการศึกษามีดังนี้

จากรูปแบบงานจิตรกรรมฝาผนังของทั้งสี่วัดที่อยู่สมัยรัตนโกสินทร์มีการเขียนเรื่องราวไตรภูมิที่สืบเนื่องต่อกันมาจากรูปแบบการเขียนในสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา ถือเป็นแบบแผนที่มีเอกลักษณ์ของงานจิตรกรรม การจัดองค์ประกอบในจิตรกรรมฝาผนังและเป็นการเน้นระบบจักรวาล ฉากที่เป็นมหานทีสีทันดรเป็นห้วงพลังแห่งน้ำที่แสดงพลังของเหล่าสัตว์น้ำได้มีการนำเสนออย่างชัดเจน โดยใช้เรื่องราวของสัตว์น้ำในหิมพานต์ที่อยู่ในดินแดนชมพูทวีปที่เน้นเรื่องราวของตัวปลาที่มีการจินตนาการจากธรรมชาติและการผสมผสานระหว่างปลากับสัตว์จตุบาทและสัตว์ทวิบาท รวมถึงผสมกับมนุษย์เรียกว่า เงือก การเขียนสัตว์น้ำนี้ช่างมีแนวคิดการเชื่อมโยงจากคัมภีร์โลกศาสตร์ที่บัญญัติเรื่องโดยเฉพาะเรื่อง ปลาใหญ่ ทั้งเจ็ด และสัตว์หิมพานต์

นอกจากการสร้างสรรคจากจินตนาการและความเชื่อแล้วช่างผู้วาดได้นำรูปแบบจากความเชื่อเชื่อมโยงสู่การจินตนาการจากรูปแบบหุนสัตว์หิมพานต์ นอกจากนี้ในการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังพบว่าการเขียนสัตว์น้ำบางประเภทช่างได้เขียนให้มีความสัมพันธ์ในพื้นที่วิถีชีวิตสอดแทรกเข้ามาในงานจิตรกรรมฝาผนังเป็นอีกหนึ่งคำตอบว่านอกเหนือจากการจินตนาการและจากเรื่องราวในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ช่างผู้วาดได้สร้างสรรค์งานจิตรกรรมฝาผนังสัตว์น้ำในฉากภูมิจักรวาลโดยให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตตามแต่ละพื้นที่

57107307 : Major (ART HISTORY)

Keyword : Rattanakosin period, aquatic animals, Ayutthaya period, beliefs

MISS THITIMA SRESAMUT : SHELLFISH IN COSMOLOGY IN THE MURAL PAINTINGS OF THREE WORLDS THE EARLY RATTANAKOSIN PERIOD THESIS ADVISOR : ASSISTANT PROFESSOR PRABHASSARA CHUVICHEAN

This research aimed to study the meaning, the symbol, the correlating design related to the beliefs aquatic animals, in cosmic landscape of Tribhum story in early Rattanakosin period, of ancient, artisans who created murals paintings in four temples: Wat Khongkaram, Wat Ratsitaram, Wat Yai-intharam, and Wat Sutatthepwararam In order to convey their concept as well as the correlation. In the world of science relating to aquatic animals in the cosmic landscape. The findings revealed as follows.

The mural paintings design in four temples Rattanakosin period appeared the story of Tribhum inherited from Tribhum picture book in Ayutthaya period, Considered to be the unique of painting, well element setting of paintings and the focus on cosmic system in the scene of the Great River of Sitandon showing the power of water space where aquatic animals assembled. There were clearly presented through the story of aquatic animals in India where the story of imaginary fish was created as well as their reproductions with the biped , four-footed animals and even with human beings called “mermaid”. The way they created aquatic animals had correlation with the world science especially the seven big fish and animals in Himmapan.

The artisans also expressed the correlation of the beliefs to the imaginary model of animals in Himmapan, It was found that the artisans designed some kinds of aquatic animals correlating to their ways of lives in their painting too. This was another one answer that the artisans created mural painting in terms of aquatic animals in the scene of cosmic landscape in accord with the lifestyle in each area besides creative imagination from religious scripture.

กิตติกรรมประกาศ

ข้าพเจ้าขอขอบคุณทุกท่านที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการศึกษาระดับปริญญาโทฉบับนี้ โดยเฉพาะครอบครัวของข้าพเจ้า ทั้งบิดา มารดา พี่ชาย และที่สำคัญคือ ด.ต.พิศาล ศรีสมุทร และ นาง ลออ ศรีสมุทร ทำเป็นบุพการีที่ข้าพเจ้าได้รับแรงบันดาลใจเสมอ ทั้งสองท่านเป็นแรงใจและแรงผลักดันในการทำงานชิ้นนี้จนสำเร็จ นอกจากนี้ขอขอบคุณ คุณวรวิทย์ จันทร์พวง ผู้ที่มีเมตตาปล้ำใจและการดูแล ให้ความรู้สำหรับการค้นคว้าให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น รวมถึงเพื่อนร่วมงานทุกท่านของโรงเรียนนครนนท์วิทยา ๔ วัดบางแพรกเหนือที่คอยสนับสนุนในการพัฒนาตนเองเป็นอีกด้านหนึ่งของวิชาชีพครูทำให้ได้รับความรู้เพื่อนำมาพัฒนาต่อยอดในการเรียนการสอนของข้าพเจ้า

ขอขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่านของคณะโบราณคดีทุกท่าน ที่เปิดโอกาสให้ข้าพเจ้าได้ศึกษาหาความรู้ในด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ ท่านอาจารย์ที่ปรึกษาผู้ช่วยศาสตราจารย์ประภัสสร ชูวิเชียร ที่เป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำที่ดีในการถ่ายทอดความคิด ความเข้าใจในงานวิจัย และความรู้ในทุกด้าน และขอขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่าน ที่มีอบความรู้ตลอดภาคการศึกษาในระดับปริญญาโทฉบับนี้ ที่ข้าพเจ้าสามารถนำมาใช้ในวิชาชีพของตนเอง เพื่อถ่ายทอดงานศิลปกรรมของไทยให้แก่เยาวชนได้เห็นคุณค่าและรากเหง้าของตนเองอย่างภาคภูมิใจ

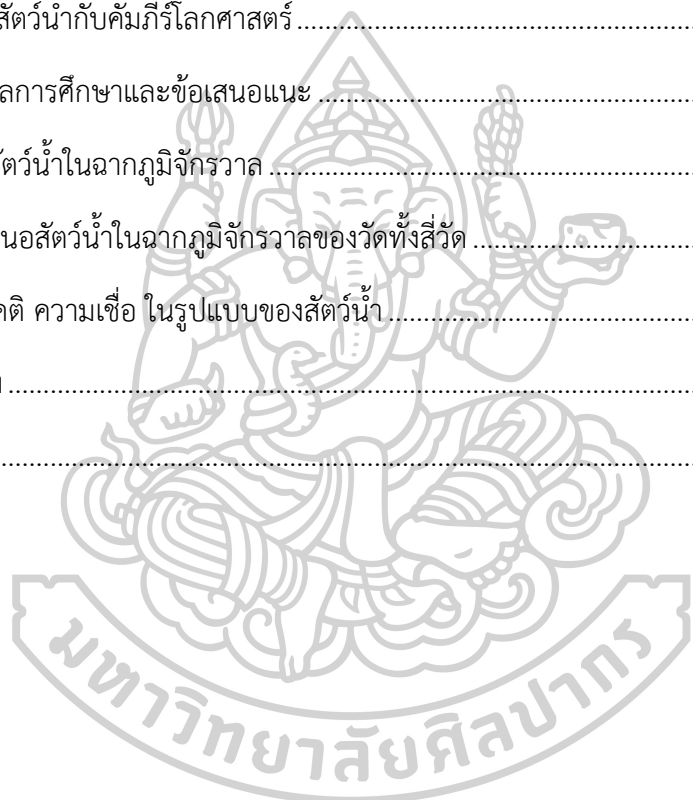

ฐิติมา ศรีสมุทร

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ซ
สารบัญภาพ	ญ
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	4
สมมติฐานของการศึกษา.....	4
ขอบเขตการศึกษา	4
ขั้นตอนของการศึกษา.....	5
วิธีการศึกษา.....	5
เวลาที่ใช้ในการศึกษา.....	5
แหล่งข้อมูล.....	5
บทที่ 2 ความหมาย และรูปแบบเกี่ยวกับ สัตว์น้ำในธรรมชาติ สัตว์น้ำในจินตนาการจากความเชื่อ และสัตว์หิมพานต์.....	7
1. ความหมายของคำว่า“สัตว์น้ำ”	7
2. รูปแบบของสัตว์น้ำ.....	8
3. สัตว์น้ำในกลุ่มของสัตว์หิมพานต์ ที่มีความเชื่อจากดินแดนชมพูทวีป.....	25
บทที่ 3 รูปแบบสัตว์น้ำในฉากภูมิจักรวาลกับงานจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยธนบุรี 33	
1.รูปแบบงานจิตรกรรมที่มีการนำเสนอสัตว์น้ำฉากภูมิจักรวาลในสมัยอยุธยา.....	33

2.รูปแบบงานจิตรกรรมที่มีการนำเสนอสัตว์น้ำจากภูมิจักรวาลสมัยธนบุรี	38
บทที่ 4 รูปแบบงานจิตรกรรมฝาผนังในงานวิจัยที่มีการนำเสนอสัตว์น้ำจากภูมิจักรวาลของวัดในยุคสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	40
1. งานจิตรกรรมฝาผนังที่มีสัตว์น้ำจากภูมิจักรวาลของวัดในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น	40
2.รูปแบบสัตว์น้ำในฉากภูมิจักรวาลผนังไตรภูมิของทั้งสี่วัด	47
3. รูปแบบงานจิตรกรรมฝาผนังของสัตว์น้ำรูปแบบปลา เต่าและหอย	77
4. รูปแบบสัตว์น้ำกับคัมภีร์โลกศาสตร์	78
บทที่ 5 สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ	81
1.รูปแบบสัตว์น้ำในฉากภูมิจักรวาล	81
2.การนำเสนอสัตว์น้ำในฉากภูมิจักรวาลของวัดทั้งสี่วัด	81
3.แนวคิด คติ ความเชื่อ ในรูปแบบของสัตว์น้ำ	83
รายการอ้างอิง	84
ประวัติผู้เขียน	87

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 ภาพลายเส้นแสดงลักษณะทางกายภาพของปลาในธรรมชาติ	10
ภาพที่ 2 ปลาสร้อย.....	11
ภาพที่ 3 ปลาเทโพ	12
ภาพที่ 4 ปลาหมอ.....	12
ภาพที่ 5 ปลากระเบน.....	13
ภาพที่ 6 ปลาฉลาม.....	14
ภาพที่ 7 ปลาฉลามหัวค้อน.....	15
ภาพที่ 8 ปลาน้ำดอกไม้.....	16
ภาพที่ 9 ปลากระทุงเหว	16
ภาพที่ 10 ปลากระโทงแทง.....	17
ภาพที่ 11 ปลากระสูบ.....	18
ภาพที่ 12 ภาพปูนปั้นที่ปรากฏใน สุวรรณภูมิว่าด้วยเรื่องพระพุทธเจ้าสวชาติเป็นปู.....	19
ภาพที่ 13 เต่า	20
ภาพที่ 14 หอยกาบเชิงเดี่ยว หอยทากยักษ์.....	20
ภาพที่ 15 รูปแบบของสัตว์ที่มีลักษณะหัวเป็นข้าง ร่างกายเป็นปลา.....	22
ภาพที่ 16 ภาพเงือก ผนังไตรภูมิ วัดคงคาราม จ.ราชบุรี	23
ภาพที่ 17 ภาพลายเส้นม้านิลมังกร	24
ภาพที่ 18 ภาพลายเส้นวาริภุช.....	29
ภาพที่ 19 ภาพลายเส้นสินธพ.....	31
ภาพที่ 20 ภาพปลาทั้งเจ็ด ที่หมุนโลก คือ ปลาอานนโท อุปนนโท ติมิงโคล ตริมิระ ตรมิงโล โลมา	34

ภาพที่ 21 ภาพอมรโคยานทวีปและเชิงเขาพระสุเมรุ สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 5	35
ภาพที่ 22 ภาพถ่ายสมุดภาพไตรภูมิ แสดงเรื่องราวในระบบจักรวาลมีเหล่าสัตว์น้ำเป็นตอนแผนที โบราณ แสดงภาพสัตว์น้ำทั้งหลายในมหาสมุทร เลือกปลาอันนทเป็นพญาค้างคัมภ์	36
ภาพที่ 23 ภาพลายเส้นงานจิตรกรรมฝาผนัง เรื่องราวไตรภูมิและพุทธประวัติ	38
ภาพที่ 24 ตัวอย่างสัตว์น้ำกำลังแหวกว่ายในมหานทีสีทันดร ผนังไตรภูมิ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง	41
ภาพที่ 25 ตัวอย่างเหล่าสัตว์น้ำและปลาอันนทที่ได้เขาพระสุเมรุ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง.....	42
ภาพที่ 26 ตัวอย่างงานจิตรกรรมฝาผนัง ฉากไตรภูมิด้านหลังพระประธาน.....	43
ภาพที่ 27 งานจิตรกรรมที่อยู่บนเสาเป็นส่วนหนึ่งของทวีปทั้งสี่ เสานี้เป็นเสาที่แสดงถึง อุตระกูฑทวีป ด้านในพระวิหารศากยมุนี วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพฯ.....	45
ภาพที่ 28 ตัวอย่างงานจิตรกรรมฝาผนังด้านใน พระวิหารศากยมุนี วัดสุทัศนเทพวราราม.....	46
ภาพที่ 29 ภาพสัตว์น้ำที่ปรากฏในฉากพระมหาชนก งานจิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จ.ราชบุรี	47
ภาพที่ 30 รูปแบบลักษณะของปลาเทโพ.....	48
ภาพที่ 31 ปลาชนิดที่ 1 รูปแบบปลาเทโพผนังไตรภูมิ งานจิตรกรรมฝาผนัง วัดคงคาราม.....	49
ภาพที่ 32 ปลาชนิดที่ 2 รูปแบบของปลาเทโพเสาในประธาน พระวิหารศากยมุนี	49
ภาพที่ 33 ปลาชนิดที่ 3 รูปแบบปลาเทโพ ผนังไตรภูมิ วัดราชสิทธาราม กรุงเทพมหานคร	50
ภาพที่ 34 รูปแบบปลาฉลาม ในธรรมชาติของน้ำเค็ม.....	50
ภาพที่ 35 ภาพปลาปากแหลมรูปแบบปลาฉลาม ผนังไตรภูมิ งานจิตรกรรมฝาผนัง วัดคงคาราม ..	51
ภาพที่ 36 ภาพปลา ปากแหลมรูปแบบปลาฉลาม ผนังไตรภูมิ งานจิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม ..	51
ภาพที่ 37 ภาพปลาฉลามที่ปรากฏในผนังห้องที่ 9 เป็นตอนเจ้าชายสิทธัตถะทรงตัดพระเมาลีด้วย	52
ภาพที่ 38 ภาพปลาที่มีเกล็ดรูปแบบปลากระโทง ผนังไตรภูมิ งานจิตรกรรมฝาผนัง	53
ภาพที่ 39 ลักษณะรูปแบบปลากระโทง ในธรรมชาติ ที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนัง.....	54
ภาพที่ 40 ภาพรูปแบบปลากระโทงตัวอย่างเหล่าสัตว์น้ำและปลาอันนท ได้เขาพระสุเมรุ.....	54
ภาพที่ 41 ภาพลักษณะของปลากระโทงในธรรมชาตินำมาเปรียบเทียบกับปลาในงานจิตรกรรม.....	55
ภาพที่ 42 ภาพปลาใหญ่ผนังไตรภูมิ วัดราชสิทธาราม กรุงเทพมหานคร	56

ภาพที่ 43 ภาพปลาบูในธรรมชาติ	56
ภาพที่ 44 ภาพรูปแบบฉลามหัวค้อนผนังไตรภูมิ งานจิตรกรรมฝาผนัง วัดคงคาราม	57
ภาพที่ 45 ภาพรูปแบบฉลามหัวค้อน	58
ภาพที่ 46 รูปแบบปลากระเบน บนฉากรัศมีจักรวาลด้านอมรโคยานทวีป จิตรกรรมฝาผนัง.....	58
ภาพที่ 47 รูปแบบปลากระเบนบนฉากรัศมีจักรวาล บูรพวิเทททวีป จิตรกรรมฝาผนัง	59
ภาพที่ 48 ภาพปลาผสมข้าง ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จ.ราชบุรี.....	60
ภาพที่ 49 ภาพปลาผสมม้าส่วนที่หนึ่ง ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จ.ราชบุรี	61
ภาพที่ 50 ภาพปลาผสมม้าส่วนที่สอง ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จ.ราชบุรี	61
ภาพที่ 51 ภาพปลาผสมม้า จิตรกรรมฝาผนัง วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร	62
ภาพที่ 52 ภาพปลาหมูป่า ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จ.ราชบุรี	63
ภาพที่ 53 ภาพลักษณะปลาหมูในธรรมชาติ ตัวอย่างปลาหมูขาว	64
ภาพที่ 54 ภาพเขียนลายเส้นสัตว์หิมพานต์ ในรั้วขบวนแห่พระบรมศพพระเพทราชา เป็นรูปแบบเสื้อ	65
ภาพที่ 55 ภาพปลาผสมเสื้อ ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จ.ราชบุรี.....	66
ภาพที่ 56 ภาพปลาผสมเสื้อ ผนังไตรภูมิ พระวิหารศรีศากยมุนี วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร.....	66
ภาพที่ 57 ภาพปลาผสมแมว ผนังไตรภูมิ พระวิหารศรีศากยมุนี วัดสุทัศน์เทพวราราม	67
ภาพที่ 58 ภาพปลาผสมลิง ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนัง วัดคงคาราม จ.ราชบุรี.....	68
ภาพที่ 59 ภาพปลาผสมกวาง สัตว์ป่า ผนังไตรภูมิ พระวิหารศรีศากยมุนี	68
ภาพที่ 60 ภาพปลาผสมสุนัข ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนัง วัดคงคาราม จ.ราชบุรี.....	69
ภาพที่ 61 รูปเรต ในตำราสมุดภาพสัตว์หิมพานต์ ที่ทำแห่พระบรมศพ	70
ภาพที่ 62 ปลาผสมเรต ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จ.ราชบุรี.....	70
ภาพที่ 63 ภาพปลาผสมนก ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จ.ราชบุรี	71
ภาพที่ 64 ภาพนางเงือกและเงือกผู้ชายกำลังเกี่ยวพาราสี ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนัง.....	73

ภาพที่ 65 ภาพนางเงือกและเงือกผู้ชายกำลังเกี่ยวพาราสีเป็นส่วนที่มีสีสันที่มีการใช้เครื่องประดับ ตกแต่ง ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนัง วัดคงคาราม จ.ราชบุรี.....	73
ภาพที่ 66 ภาพนางเงือกและเงือกผู้ชายกำลังเกี่ยวพาราสี พระวิหารศรีศากยมุนี.....	74
ภาพที่ 67 ภาพเต่า ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนัง วัดคงคาราม จ.ราชบุรี.....	75
ภาพที่ 68 ภาพหอยผสมสัตว์จตุบาท ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จ.ราชบุรี.....	76

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จากเรื่องราวความนิยมในงานจิตรกรรมไทยโบราณที่มีการเขียนเรื่องไตรภูมิไว้ทางด้านหลังพระประธานเป็นรูปแบบที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และถือเป็นเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาที่มีการถ่ายทอดอย่างแพร่หลายมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยมีหลักฐานคำสอนแฝงในเรื่องราวการเวียนว่ายตายเกิดและสอนให้มนุษย์ได้กระทำความดี ละเว้นความชั่ว¹ นอกจากการเขียนภาพไตรภูมิลงสมุดไทยช่วงโบราณนำเรื่องราวเหล่านี้มาถ่ายทอดเป็นงานจิตรกรรมฝาผนัง ภายในพระอุโบสถของวัดวาอาราม มีรูปแบบ การแบ่งแดนทั้งสามไว้ชัดเจน ในด้านความหมาย **ไตรภูมิ** ที่แบ่งแดนเป็นสามภูมิ ได้แก่ กามภูมิ 1 รูปภูมิ 1 และอรุณภูมิ 1 บรรดาสัตว์ทั้งหลายที่เกิดมาย่อมเวียนวนไปมาเกิดใน 3 ภูมิ²

ทั้งสามภูมินี้จะมีส่วนรายละเอียดที่ แสดงไว้ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจน รูปแบบของเรื่องราวไตรภูมิเป็นการเขียนเรื่องราวทั้งสามภูมิ จากความหมายซึ่งช่างผู้เขียนนำเสนอเป็น **ฉากภูมิจักรวาล** มีการจัดวางองค์ประกอบที่สำคัญดังนี้ ส่วนกลางของผนังเป็นจุดศูนย์กลางมี**เขาพระสุเมรุ** เป็นเขาที่มีความสูงขนาดใหญ่ ซึ่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ไตรตรึงษ์อยู่ด้านบนเขาพระสุเมรุ มี **แม่น้ำนทีสิทันดร** คั่นกลางระหว่าง เขาพระสุเมรุกับเขาสัตตบริภัณฑ์ รอบด้านนอกสุดเป็น **เขาจักรวาล** เปรียบเสมือนกำแพงจักรวาลที่มีสัณฐานคล้ายขอบสระกลมด้านข้างประกอบด้วย **ทวีปทั้งสี่** มีมนุษย์อาศัยอยู่ตั้งทางทิศหลักทั้งสี่ ของเขาพระสุเมรุ และในส่วนนี้มีดินแดนที่เรียกว่า **ชมพูทวีป** เป็นหนึ่งในดินแดนของทวีปทั้งสี่ อยู่ทางทิศใต้ของเขาพระสุเมรุ มีความสำคัญในระบบจักรวาลคือมีเหล่าสรรพชีวิตทั้งมนุษย์และสัตว์อาศัย ณ ดินแดนแห่งนี้มากมาย³

นอกจากนี้ยังปรากฏเรื่องราวของ **ป่าหิมพานต์** ที่มีบรรดาสัตว์น้อยใหญ่อาศัยอยู่ สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้รวมเรียกว่า **สัตว์หิมพานต์** ซึ่งนี้ได้จากชื่อของป่าที่สัตว์เหล่านี้ได้อาศัยอยู่ และแต่ละชนิดมีการผสมผสานของสัตว์และมนุษย์ที่แปลกแตกต่างกันไป ในฉากภูมิจักรวาลส่วนที่สำคัญอีกจุด

¹ เสฐียรโกเศศ[นามแฝง], **เล่าเรื่องในไตรภูมิ** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, 2544), 6.

² เรื่องเดียวกัน, 6.

³ สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, **น้ำ บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2529), 22.

หนึ่งคือส่วนของมหานทีสีทันดร มีเหล่าสัตว์น้ำประเภทของปลาที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ มีปลาใหญ่อยู่ 7 ชนิดคือ ติมิ ติมิงคล ติมิรปิงคล ปลาอานนท์ ปลาติมินทะ ปลาอัมมนาโรหะ และปลามหาตมิระ

หนึ่งในปลาที่มีความสำคัญและอยู่ในความเชื่อทางพระพุทธศาสนา คือ **ปลาอานนท์**⁴ ที่เชื่อมโยงในระบบความเชื่อที่เชื่อว่าเป็น ปลาที่มีขนาดใหญ่ และทำหน้าที่หนุนโลกหรือรองรับ เขาพระสุเมรุซึ่งอาศัยในทิวเขาสันดรเมื่อพลิกหรือเคลื่อนไหวทำให้โลกสั่นสะเทือน ฉากตัวปลานี้ถือเป็นส่วนประกอบที่สำคัญในเรื่องราวของความเชื่อ และเหล่าบรรดาบริวารของสัตว์น้ำน้อยใหญ่อย่างชัดเจน ที่มีลักษณะรูปร่างแปลกประหลาดพิสดารในแต่ละสายพันธุ์มีลักษณะที่แตกต่างกัน อาทิ เช่น ปลาข้าง มีรูปร่างเป็นปลาแต่มีหัวเป็นข้างมีเท้า 2 ข้าง ลำตัวและหางเป็นปลาทั้งหมด ปลาเสือ เป็นปลาที่มีหัวเป็นเสือและมีลำตัวกับหางเป็นปลา ปลาควาย ปลาที่หัวเป็นควายหรือวัวและมีลำตัวเป็นหางปลา นางเงือกเป็นอมมนุษย์ครึ่งหนึ่งเป็นมนุษย์และอีกครึ่งหนึ่งเป็นปลา เป็นต้น

จากการเรียกชื่ออาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นการเรียกจากลักษณะการจินตนาการผสมผสานของสัตว์ต่างๆ นอกจากนี้บางชนิดมีลักษณะที่มีความดุร้ายน่ากลัว และมีขนาดที่ใหญ่สัตว์น้ำบางพันธุ์มีการได้รับอิทธิพลจากวิถีชีวิตของมนุษย์ โดยสันนิษฐานจากลักษณะรูปแบบ การใช้เครื่องแต่งกายมาสร้างสรรค์ที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนัง และในช่วงของประวัติศาสตร์ของพื้นถิ่น เช่น ลักษณะนางเงือกที่มีการแต่งมวยผม เงือกผู้ชายอีกตัวมีการโพกผ้าเหมือนชาวมอญ และมีสัตว์น้ำที่มีความ เหมือนคล้ายกับมังกร บนจิตรกรรมฝาผนังของวัดคงคาราม จ.ราชบุรี เป็นอีกข้อสันนิษฐานของการได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมในท้องถิ่น ในด้านงานศิลปกรรมสัตว์น้ำในหิมพานต์ยังปรากฏใน รูปแบบเต่า และรูปแบบหอย

จากเรื่องราวของปลาอานนท์ ที่กล่าวในข้างต้นในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไม่ได้ระบุถึงลักษณะทางชีววิทยาของปลาอานนท์ว่าเป็นอย่างไรเพียงกล่าวถึงขนาดใหญ่ที่สามารถรองรับเขาพระสุเมรุได้ สันนิษฐานได้ว่าอาจเป็นการจินตนาการของช่างเขียนโบราณ ในเรื่องของการวาดรูปลักษณะของปลา และจากการศึกษางานจิตรกรรมฝาผนังที่พบในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ฉากภูมิจักรวาลมีการวาดสัตว์น้ำที่ปรากฏมีความแปลกประหลาดหลายแห่ง เช่น งานจิตรกรรมฝาผนังเรื่องไตรภูมิวัดคงคาราม จ.ราชบุรี มีความชัดเจนในการวาดสัตว์น้ำและเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับสายพันธุ์สัตว์น้ำในระบบนิเวศธรรมชาติ สามารถเปรียบเทียบ กับสัตว์น้ำได้หลายชนิด เช่น ปลากระโทง มีลักษณะที่สำคัญคือ ส่วนหัวโต ปากกว้าง ปลาฉลามที่มีปากยื่นเป็นฟันเลื่อย เป็นต้น

นอกจากนี้ปรากฏปลาน้ำเค็มในงานจิตรกรรมฝาผนังในบางชนิด เช่น ปลาฉลามหัวค้อน เป็นต้น จากตัวอย่างสันนิษฐานได้ว่าช่างผู้เขียนนอกจากนำแนวคิดปลาน้ำจืดมาแล้วยังคงนำรูปแบบ

⁴ เสฐียร โกเศศ [นามแฝง], *เล่าเรื่องในไตรภูมิ* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, 2544), 24.

ปลาน้ำเค็มในบางชนิดเข้ามาสร้างสรรค์บนงานจิตรกรรมฝาผนัง ฐานที่ตั้งของวัดทั้งสี่วัดอยู่ในพื้นที่ ส่วนของภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของพื้นที่น้ำจืดส่วนใหญ่เป็น มีส่วนของวัดใหญ่อินทาราม พื้นที่ตั้งเป็นส่วนของน้ำกร่อยเพราะเป็นที่ติดกับน้ำเค็ม แหล่งน้ำที่ไหลผ่านมีส่วนสำคัญของการ สร้างสรรค์ของช่างที่นำเสนอสัตว์น้ำที่ปรากฏในงานจิตรกรรม

นอกจากนี้บรรดาปลาและสัตว์น้ำชนิดอื่นๆที่มีอยู่ในธรรมชาติยังนำมาเปรียบเทียบได้อีก หลายชนิด และในบางสายพันธุ์เป็นการผสมผสานกันระหว่างสัตว์ สันนิษฐานได้ว่า เป็นการจินตนาการของช่างโบราณโดยถ่ายทอดเรื่องราวของสัตว์หิมพานต์ รูปแบบของการเขียนไม่ชัดเจนแต่ มีความเชื่อมโยงกันในคัมภีร์โลกศาสตร์และระบบความเชื่อ ได้เกิดเป็นประเด็นที่น่าสนใจของการ ค้นคว้านี้ เมื่อนำภาพงานจิตรกรรมฝาผนังของช่างโบราณมาสำรวจจะเห็น สัตว์น้ำแปลกประหลาด มากมาย ซึ่งการวาดสัตว์น้ำในฉากภูมิจักรวาลของช่างโบราณนี้มีการนำแนวคิดจากการจินตนาการ ที่มาจากชีววิทยาหรือเป็นการนำแนวคิดจากเรื่องไตรภูมิรวมถึงความเชื่อในคัมภีร์โลกศาสตร์ อาทิเช่น คัมภีร์โลกที่ปกสารที่ว่าด้วยเรื่อง ตีร์จฉานคตินิเทศ เป็นการกล่าวถึงการบังเกิดของตีร์จฉานที่มีการ แบ่งโดยมีเท้าและไม่มีเท้า⁵ คัมภีร์โลกบัญญัติ ว่าด้วยเรื่อง ตีร์จฉานกัณฑ์ที่ 16 ว่าด้วยเรื่องการ จำแนกชนิดเตรัจฉาน มีวิภาคเป็น 4 ชนิด⁶ จากตัวอย่างคัมภีร์ที่กล่าวถึงนี้ระบุเพียงการเกิดและการ จำแนกด้วยลักษณะของสัตว์มีเท้าและไม่มีเท้า ไม่ระบุถึงลักษณะของสัตว์น้ำประเภทของปลาเป็น ลักษณะใด หรือปลาชนิดใดผสมกับสัตว์ชนิดใด

ดังนั้น ข้อสำคัญของการวิจัยที่เป็นการค้นคว้าเพื่อแสดงความชัดเจนของการวาดสัตว์น้ำใน ฉากภูมิจักรวาลของช่างโบราณมีที่มาจากทั้งรูปแบบรวมถึงประเภทของสัตว์น้ำจากคัมภีร์โลกศาสตร์ที่ บัญญัติเรื่องราวทางความเชื่อทางด้านพระพุทธศาสนา หรือเป็นการใช้รูปแบบของธรรมชาติรวมกับ การจินตนาการของช่างโบราณเอง

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการศึกษารูปแบบสัตว์น้ำหิมพานต์ ดินแดนชมพูทวีป ในไตรภูมิ ที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนังในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยวิเคราะห์จากงานจิตรกรรม ฝาผนังของวัดที่มีการเขียนสัตว์น้ำได้อย่างชัดเจน โดยการศึกษาที่มีวัตถุประสงค์ดังนี้

⁵ พระสังฆราชเมธีจักร, **โลกปทที่ปสาร** (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนสามัญบุคลลสหประชาพานิชย์, 2529), 46.

⁶ พระสังฆราชเมธีจักร, **พระคัมภีร์โลกบัญญัติ** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรไทย, 2528), 46.

1. เพื่อศึกษาความหมาย สัญลักษณ์ และความสัมพันธ์ของการวาดสัตว์น้ำกับคัมภีร์โลกศาสตร์
2. เพื่อศึกษารูปแบบการวาดสัตว์น้ำในฉาภุมิจักรวาลของวัดต่าง ๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์
3. เพื่อศึกษาแนวคิด คติ ความเชื่อ ของช่างโบราณว่ามีแนวคิดการถ่ายทอดสัตว์น้ำในฉาภุมิจักรวาลด้วยการเปรียบเทียบกับสัตว์น้ำในธรรมชาติและการจินตนาการ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้เข้าใจความหมาย สัญลักษณ์ ความสัมพันธ์ของการวาดสัตว์น้ำในฉาภุมิจักรวาลกับคัมภีร์โลกศาสตร์
2. ได้เข้าใจรูปแบบการวาดสัตว์น้ำในฉาภุมิจักรวาลต่างๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์
3. ได้เข้าใจแนวคิด คติ ความเชื่อของช่างโบราณว่ามีแนวคิดการถ่ายทอดสัตว์น้ำในฉาภุมิจักรวาลด้วยการเปรียบเทียบกับสัตว์น้ำในธรรมชาติและการจินตนาการ

สมมติฐานของการศึกษา

1. ในการวาดสัตว์น้ำหิมพานต์มีความหมาย สัญลักษณ์รูปแบบและความสัมพันธ์และเชื่อมโยง กับความเชื่อที่ปรากฏในไตรภูมิ
2. รูปแบบการวาดสัตว์น้ำในฉาภุมิจักรวาลของวัดต่าง ๆ ในยุคสมัยรัตนโกสินทร์มีการผสมผสานของเหล่าสัตว์หิมพานต์รูปแบบอื่น
3. แนวคิด คติ ความเชื่อ ของช่างโบราณมีการถ่ายทอดวาดภาพสัตว์น้ำมีความเหมือนและคล้ายคลึงเปรียบเทียบกับสัตว์น้ำในธรรมชาติและ ในบางชนิดช่างโบราณได้ใช้การจินตนาการในการวาด

ขอบเขตการศึกษา

ในการศึกษาเรื่องราวของสัตว์น้ำในฉาภุมิจักรวาล เป็นการศึกษาข้อมูลที่เน้นไปที่รูปแบบวิธีคิดในการวาดของช่างโบราณที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนังของวัดในช่วงยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น และนำมาเปรียบเทียบให้เห็นความเหมือนคล้ายรวมถึงที่มาของเหล่าสัตว์ที่มีการผสมสัตว์หิมพานต์นานาพันธุ์ และได้ลงภาคสนามตามวัดที่อยู่ช่วงของยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นดังนี้ คือวัดราชสิทธาราม กรุงเทพฯ, วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพฯ, วัดใหญ่อินทาราม จ.ชลบุรี และวัดคงคาราม จ.ราชบุรี เหตุผลในการค้นคว้าที่เลือกทั้ง 4 วัด เพราะ งานจิตรกรรมฝาผนังที่ยังคงรักษาคุณค่าอันงดงามดั้งเดิม

ของตนไว้ มีการวาดรูปสัตว์น้ำในฉาภภูมิจักรวาลที่ชัดเจนและมีรูปแบบของสัตว์น้ำให้ได้ศึกษาได้หลากหลาย

ขั้นตอนของการศึกษา

1. ศึกษารวบรวมข้อมูล ทั้งข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนาม
2. เรียบเรียงข้อมูลและตรวจสอบเอกสาร
3. ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล
4. นำเสนอผลงาน ในรูปแบบของงานวิจัยเชิงบรรยายและการเปรียบเทียบ
5. สรุปผลการศึกษา

วิธีการศึกษา

งานค้นคว้าขั้นนี้มีวัตถุประสงค์ที่ศึกษาแนวคิดการวาดสัตว์น้ำของช่างโบราณ โดยใช้ข้อมูลในเรื่องของไตรภูมิและการเปรียบเทียบกับสัตว์น้ำที่มีอยู่ในธรรมชาติ โดยมีวิธีการศึกษาดังนี้

1. การหาข้อมูลจากเอกสาร หนังสือต่างๆ และข้อมูลจากภาคสนาม
2. เรียบเรียงข้อมูลและเอกสารที่ได้จากการค้นคว้า
3. วิเคราะห์ข้อมูลในเรื่องราวสัตว์หิมพานต์
4. สรุปผลการศึกษาและประเมินผลการศึกษา นำเสนอผลงาน ในรูปแบบของงานวิจัยเชิงบรรยายและการเปรียบเทียบ

เวลาที่ใช้ในการศึกษา

ในการศึกษางานค้นคว้าอิสระนี้ประมาณ 11 เดือน แบ่งเป็นสามระยะในการทำงาน

ระยะที่หนึ่ง การรวบรวมข้อมูลทั้งเอกสารและข้อมูลภาคสนาม

ระยะที่สอง นำข้อมูลทำการวิเคราะห์

ระยะที่สาม เรียบเรียงผลของการศึกษา

แหล่งข้อมูล

แหล่งข้อมูลแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. แหล่งข้อมูลเอกสาร หนังสือ ตำรา บทความทางวิชาการ ผลงานวิจัย อาทิเช่น
 - 1.1 เอกสาร หนังสือ ตำรา และข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวไตรภูมิ
 - หนังสือไตรภูมิภค

- คัมภีร์โลกปกที่ปसार
- คัมภีร์โลกบัญญัติ
- คัมภีร์จักรวาทพิณี
- วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 หมวดศาสนจักร ไตรภูมิโลกวินิจัยกถา
- หนังสือคติความเชื่อไตรภูมิและจักรวาลวิทยาในจิตรกรรมฝาผนังไทย
- สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรขอม ภาษาไทย
- หนังสือเล่าเรื่องในไตรภูมิ

1.2. เอกสาร หนังสือ และข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสัตว์หิมพานต์และสัตว์น้ำ

- สารานุกรมเล่ม 19,
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และ
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ
- ลวดลายตัวภาพในศิลปะ ของกรมศิลปากร
- หนังสือสมุดภาพสัตว์หิมพานต์
- น้ำ บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย
- ศิลปะไทย
- หนังสือ ชิววิทยาปลา ของ ร.ศ.วิมล เหมะจันทร์
- หนังสือ ปลาน้ำจืด ของ เขาวลิต วิทยานนท์

1.3. เอกสาร หนังสือ และข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับงานจิตรกรรมฝาผนังของวัดต่างๆ ในสมัย

รัตนโกสินทร์ เช่น

- ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดราชสิทธาราม กรุงเทพฯ
- ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดใหญ่อินทาราม
- ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดคงคาราม จ. ราชบุรี
- งานจิตรกรรมฝาผนังรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1
- จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 ความคิดเปลี่ยนการแสดงออกก็เปลี่ยนตาม
- พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์พัฒนาการของช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน

2. แหล่งข้อมูลภาคสนาม รูปถ่าย เช่น วัดคงคาราม จ.ราชบุรี วัดสุทัศน์เทพวราราม และ วัดราชสิทธาราม กรุงเทพฯ และ วัดใหญ่อินทาราม จ.ชลบุรี

บทที่ 2

ความหมาย และรูปแบบเกี่ยวกับ สัตว์น้ำในธรรมชาติ สัตว์น้ำในจินตนาการจากความเชื่อและ สัตว์หิมพานต์

1. ความหมายของคำว่า “สัตว์น้ำ”

จากความหมายในพระราชบัญญัติการประมง พุทธศักราช 2558 มาตรา 4 ความว่า (1) “สัตว์น้ำ” หมายความว่า สัตว์น้ำที่อาศัยอยู่ในน้ำเป็นปกติ สัตว์จำพวกสะเทินน้ำสะเทินบก สัตว์ที่อาศัยอยู่ในบริเวณน้ำท่วมถึง สัตว์ที่มีการดำรงชีวิตส่วนหนึ่งอยู่ในน้ำ สัตว์ที่มีวงจรชีวิตช่วงหนึ่งที่อาศัยอยู่ในน้ำเฉพาะช่วงที่อาศัยอยู่ในน้ำ รวมทั้งไข่ น้ำเชื้อของสัตว์น้ำ และสาหร่ายทะเลซากหรือส่วนหนึ่งส่วนใดของพันธุ์ไม้น้ำนั้นด้วย และให้ความหมายรวมถึงพันธุ์ไม้น้ำตามที่รัฐมนตรีประกาศกำหนด และซากหรือส่วนหนึ่งส่วนใดของพันธุ์ไม้น้ำนั้น⁷

ดังนั้น คำว่า **สัตว์น้ำ** หมายถึง สัตว์ที่อาศัยในน้ำหรือมีวงจรชีวิตส่วนหนึ่งอยู่ในน้ำที่ท่วมถึง มีมากมาย หลากหลายสายพันธุ์ อาทิ เช่น ปลา กุ้ง ปู แมงดาทะเล เป็นต้น รวมถึงไข่ของสัตว์น้ำนั้น และสัตว์น้ำที่เลี้ยงลูกด้วยนม ซึ่งการแบ่งประเภทสัตว์น้ำสามารถแบ่งได้หลายลักษณะ เช่น แบ่งตามแหล่งที่อยู่อาศัยเป็นประเภทสัตว์น้ำจืด และ สัตว์น้ำเค็ม แบ่งตามลักษณะทางกายภาพเป็นประเภทของปลาชนิดต่าง ๆ และสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ เป็นต้น

จากความหมายในพระราชบัญญัติเกี่ยวกับสัตว์น้ำนั้น คำว่า **สัตว์น้ำในธรรมชาติ** จึงหมายถึง สัตว์ที่อยู่อาศัยในน้ำหรือมีวงจรส่วนหนึ่งอยู่ในแหล่งน้ำตามธรรมชาติทั้งแหล่งน้ำจืดและแหล่งน้ำเค็ม ประเภทของสัตว์น้ำในธรรมชาติ สามารถแบ่งได้ตามลักษณะทางกายภาพและตามที่อยู่อาศัยเช่นกัน โดยเฉพาะสัตว์น้ำประเภทปลา บางชนิดอาศัยอยู่ในน้ำจืดตามแม่น้ำ ลำคลอง หนอง บึง ขณะที่ปลาบางชนิดอาศัยอยู่ในน้ำเค็มตามทะเล มหาสมุทร แต่ก็มีปลาบางชนิดอาศัยอยู่ได้ทั้งน้ำจืด และน้ำเค็มซึ่งปลาชนิดนี้เราเรียกรวมๆกันว่า “ปลาสองน้ำ” มักพบได้ในบริเวณที่เป็น น้ำกร่อย คือ แหล่งน้ำจืดของปากแม่น้ำติดกับกับน้ำเค็มจากทะเลในส่วนของ การค้นคว้า อีสรอบฉบับนี้ นำเสนอในส่วนของสัตว์น้ำในธรรมชาติที่อาศัยในแหล่งน้ำจืด เช่น แม่น้ำ ลำคลอง หนอง บึง และขอบเขตงานจิตรกรรมฝาผนังที่กำหนดตั้งอยู่ในกลุ่มภาคกลางซึ่งมีแหล่งจืดและแม่น้ำที่

⁷ พระราชบัญญัติการประมง พ.ศ.2558, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 132, ตอนที่ 34 ก (28 เมษายน 2558), 1-2.

เป็นสายหลัก เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำแม่กลอง อยู่ทางภาคตะวันตก และแม่น้ำบางปะกงอยู่ทาง ตะวันออก เป็นต้น

จากที่ได้กล่าวข้างต้นมานี้สัตว์น้ำประเภทปลาของแหล่งน้ำเค็มยังมีปรากฏบนงานจิตรกรรม ฝาผนังให้เป็นลักษณะที่เด่นชัด มีการผสมผสานให้มีความกลมกลืน แต่เนื่องจากถิ่นฐานที่ตั้งของวัดที่ กำหนดในขอบเขตมีถิ่นฐานที่ตั้งเป็นแหล่งน้ำจืดเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นการปรากฏรูปแบบปลาน้ำเค็ม จะมีจำนวนน้อยกว่าปลาน้ำจืด สามารถแยกได้ชัดเจนตามลักษณะทางกายภาพ นอกจากนี้สัตว์น้ำ ประเภทของปลา ยังมีสัตว์น้ำประเภทอื่น ๆ อาทิ ปู กุ้ง หอย เต่า ปรากฏบนภาพจิตรกรรมฝา ผนังในฉาภูมิจักรวาลที่อยู่ทางด้านหลังพระประธานภายในพระอุโบสถ และมักพบสัตว์น้ำประเภท ปลาเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเราสามารถแยกรูปแบบสัตว์น้ำเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้

2. รูปแบบของสัตว์น้ำ

2.1. รูปแบบสัตว์น้ำในธรรมชาติ

2.1.1 ประเภทของปลา

ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับปลาที่มีความ หมายว่า ปลา หมายถึง สัตว์เลือดเย็น มีกระดูกสันหลัง ร่างกายแบ่งเป็นส่วนหัว ลำตัวและหาง ส่วน ใหญ่หายใจทางเหงือก มีครีบใช้ช่วยในการเคลื่อนไหว บางชนิดมีเกล็ดบางชนิดไม่มีรูปร่าง ลักษณะ ขนาดและพฤติกรรมแตกต่างกันมากมาย กินทั้งพืชทั้งสัตว์พบอาศัยในแหล่งน้ำทั่วไป⁸ และอีก ความหมายหนึ่งของ ปลา หมายถึง สัตว์สิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในน้ำ หายใจด้วยเหงือก ว่ายด้วยครีบ⁹

จากความหมายดังกล่าวสรุปความหมายได้ว่า ปลา หมายถึง สัตว์น้ำเลือดเย็น มีกระดูกสัน หลังมีลักษณะลำตัวแบ่งเป็นสามส่วน ได้แก่ ส่วนหัว ลำตัว และหาง ซึ่งอาศัยอยู่ในน้ำด้วยการหายใจ ทางเหงือกและใช้ครีบในการเคลื่อนไหว นอกจากนี้เรายังสามารถแยกคำจำกัดความที่เกี่ยวกับปลาได้ ดังนี้ โดยอ้างอิงจาก ความหมายของปลา ของ รศ.วิมล เหมะจันทร์ ที่ได้ให้คำจำกัดความเกี่ยวกับปลา ได้อย่างชัดเจน ปลาเป็นสัตว์ที่อยู่ในน้ำหรืออย่างน้อยเป็นที่ขึ้นแฉะ เป็นสัตว์เลือดเย็น หายใจทาง เหงือก มีกระดูกสันหลัง เลือดมีสีแดง มีจุกสำหรับดมกลิ่น มีรยางค์คู่ ร่างกายแบ่งเป็นส่วนหัว ลำตัว และหางชัดเจน ร่างกายปกคลุมด้วยเกล็ดหรือมีเมือกห่อหุ้ม มีรูทวารอยู่บริเวณสันท้อง เพศผู้

⁸ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในวโรกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554 (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556), 723.

⁹ วิมล เหมะจันทร์, ชีววิทยาปลา (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528),

และเพศเมียแยกกันชัดเจน มีพื้นบนพื้นล่าง มีหัวใจสองห้อง ลักษณะของรูปทรงตัวปลา มีการปรับตัวขึ้นอยู่กับสภาวะแวดล้อมต่างกัน เพื่อให้มีชีวิตรอดในสภาพแวดล้อมนั้นๆ ปลาจึงมีลักษณะที่ปรับตัวตามสภาพแวดล้อมที่อาศัยอยู่ เช่น

- รูปทรงชนิดที่หนึ่ง Fusiform หรือ torpidiform เป็นรูปทรงแบบปลาทั่วไป เมื่อมองจากด้านข้างเห็นเป็นรูปกระสวย ถ้ามองทางด้านหน้าตัดอาจจะเป็นรูปกลมหรือรีเล็กน้อยทางส่วนหน้าจะหนา ปลาพวกนี้ว่ายน้ำเร็วและอาศัยอยู่ในทะเล เช่น ปลาทู ปลาฉลาม และปลาโอ

- รูปทรงชนิดที่สอง Arrow shaped มีรูปทรงลักษณะคล้ายกับ Fusiform แต่มีลำตัวยาวกว่าและครีบหลังยาวกว่ามากว่ายน้ำได้ดี อาศัยในทะเลปิดเช่นกัน

- รูปทรงชนิดที่สาม Globiform มีรูปทรงกลมคล้ายลูกบอล ส่วนของลำตัวสั้น ว่ายน้ำช้า แต่มีเกราะป้องกันตัวอาจจะเป็นหนามแหลม เช่น ปลาปักเป้า

- รูปทรงชนิดที่สี่ Trachypteriform เป็นรูปทรงที่แบนยาวแบบบริบิ้น ทางด้านหน้าตัดจะเห็นเป็นรูปแบน พวกนี้ว่ายน้ำไม่เก่ง แต่อาศัยการลื้อย

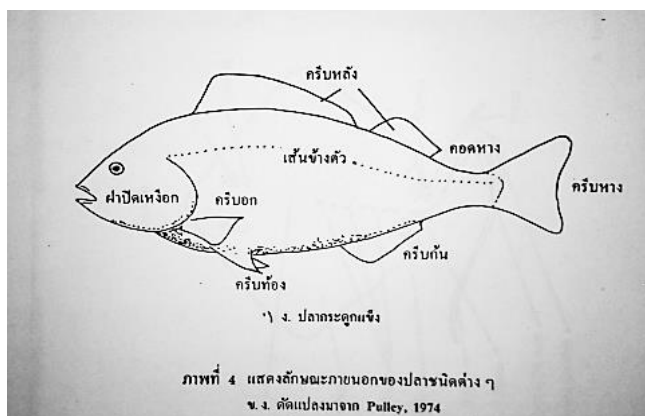
- รูปทรงชนิดที่ห้า Filiform เป็นรูปทรงของปลาที่มีลักษณะยาวมาก มองดูคล้ายเส้นด้าย

- รูปทรงชนิดที่หก Compressed เป็นลักษณะรูปทรงของปลาที่แบนข้างเหมือนกับลูกปิบ แบ่งเป็นลักษณะที่ต่างกัน เช่น ลักษณะรูปไข่เมื่อมองทางด้านตรงส่วนมากเป็นสัตว์น้ำจืด ลักษณะเป็นเหลี่ยมเมื่อมองทางด้านข้าง และปลาที่มีลักษณะแบนข้างแต่ชอบเอาด้านข้างลงไปอยู่กับพื้น

- รูปทรงชนิดที่เจ็ด Depressed เป็นปลาที่มีลำตัวแบนลงจากข้างบนลงมาข้างล่าง เหมือนกับถูกกด เช่น ปลาฉลามกับปลากระเบน¹⁰

การจำแนกรูปทรงตัวปลาเป็นลักษณะเฉพาะของปลาแต่ละชนิด มีความแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับสภาวะแวดล้อมของถิ่นที่อยู่อาศัยตามแหล่งน้ำจืดและแหล่งน้ำเค็ม นอกจากนี้ยังมีความแตกต่างกันใน ด้านของกายภาพ เช่น ขนาด ลักษณะพิเศษ เป็นต้น สิ่งปกคลุมร่างกาย เช่น บางชนิดมีเกล็ดที่ปกคลุมร่างกายและบางชนิดไม่มีเกล็ด (ภาพที่ 1)

¹⁰ วิมล เหมะจันทร์, **ชีววิทยาปลา** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528),

ภาพที่ 1 ภาพลายเส้นแสดงลักษณะทางกายภาพของปลาในธรรมชาติ
 ที่มา วิมล เหมะจันทร์, **ชีววิทยาปลา** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
 2528), 48.

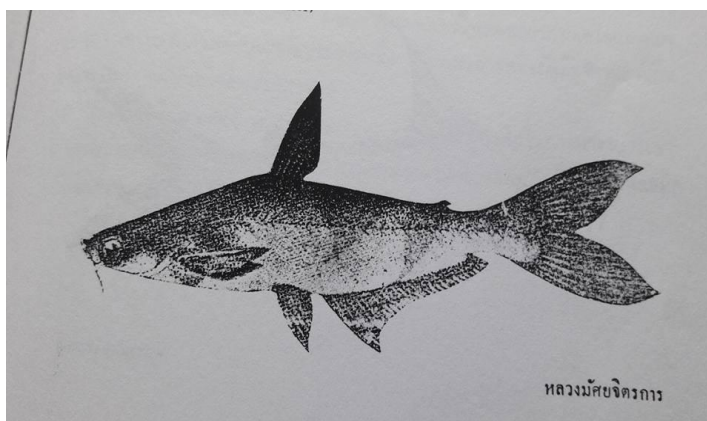
ซึ่งความแตกต่างนี้ยังรวมถึงการเคลื่อนไหว ปลาทั่วไปเคลื่อนไหวร่างกายในน้ำด้วย ครีบ โดยจะใช้ครีบบริเวณหลังและครีบบริเวณกันสำหรับว่ายน้ำ ซึ่งปลาในชนิดต่างๆ อาจใช้ครีบ บริเวณหูและครีบบริเวณกันในการเคลื่อนตัวไปด้านหน้า ปลาบางชนิดอาจใช้อวัยวะบางส่วน เช่น ครีบบริเวณท้องเพื่อสำหรับทำหน้าที่ให้เหมือนกับเท้าของสัตว์ชนิดต่างๆ นอกจากนี้การจำแนกยังสามารถจำแนกจากอวัยวะของตัวปลา เช่น ปาก จมูก กระพุ้งแก้ม ครีบหู ครีบท้อง ครีบหลัง ครีบกัน ครีบหาง ช่องกัน เส้นข้างลำตัว

ดังนั้นการจำแนกลักษณะของปลาน้ำจืดและปลาน้ำเค็มบางชนิด ที่ปรากฏในงาน จิตรกรรมฝาผนัง สามารถแบ่งได้ตามลักษณะสิ่งที่ปกคลุมตัวปลาเพราะมีลักษณะที่ชัดเจนของปลาแต่ละสายพันธุ์ คือ ทางด้านผิวหนัง และเกล็ด หรือเรียกว่า ประเภทปลาหนังและประเภทปลาไม่มีเกล็ด จากลักษณะดังกล่าว ขอยกตัวอย่างเป็นบางประเภทที่มีลักษณะเดียวกับภาพปลาที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนัง และมีขนาดใหญ่ แบ่งได้ดังนี้

2.1.1.1. ประเภทปลาหนัง เป็นปลาที่มีหนังเมือกห่อหุ้มร่างกายส่วนใหญ่ปลาประเภทนี้มีขนาดที่ใหญ่ ในปลาน้ำจืดและปลาน้ำเค็มต่างมีลักษณะที่เด่นชัดของลักษณะทางกายภาพมีหลากหลายสายพันธุ์ทั้งที่เป็นปลาน้ำจืดและปลาน้ำเค็ม

- **ปลาสวาย** เป็นปลาน้ำจืดชนิดหนึ่งที่พบได้ทั่วเกือบทุกภาค ทั้งแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำโขงและแม่น้ำแม่กลอง ปลาสวายมีหลากหลายสายพันธุ์อยู่ในวงศ์ปลาสวายอาทิเช่น ปลาสวายหนู ลักษณะที่สำคัญของปลาชนิดนี้ มีส่วนหัวค่อนข้างเล็ก ปากแคบ แนวบริเวณหัวถึงครีบหลังลาดตรง

ตาอยู่เสมหรือสูงกว่ามุมปากปากแคบไม่กว้างรูปร่างเพรียวแต่ป้อมสั้นกว่าปลาที่ขนาดใหญ่ ส่วนครีบท้องมี 8 - 9 เส้น ครีบกันยาวปลาขนาดใหญ่มีสีเทาหรือคล้ำอมน้ำตาล ด้านข้างลำตัวสีจาง ขนาดของปลาชนิดนี้มีขนาดประมาณ 50 เซนติเมตร และใหญ่สุด 1.5 เมตร¹¹ ถือเป็นปลาที่มีขนาดใหญ่เมื่อเทียบกับปลาชนิดต่าง ๆ (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 2 ปลาสวาย

ที่มา หลวงมัศยจิตรการ [นามแฝง], ภาพปลา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2508. เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงมัศยจิตรการ(ประสพ ตีระนันท์), 59.

- **ปลาเทโพ** เป็นปลาน้ำจืดอีกชนิดหนึ่งที่มีความเหมือนคล้ายกับภาพปลาในงานจิตรกรรมฝาผนัง อยู่วงศ์เดียวกับปลาสวายลักษณะโดยรวมมีความคล้ายกับปลาสวาย กับปลาเทพาโดยเฉพาะในส่วนรูปร่าง แต่ความแตกต่างมีตามลักษณะของปลาแต่ละชนิด ปลาเทโพมีส่วนหัวและจะงอยปากมนค่อนข้างมนด้านล่าง ลำตัวรูปร่างป้อมสั้น ปลาที่มีขนาดใหญ่ส่วนท้องมีความลึก ส่วนปลายครีบรอบตัวจะมีปลายแหลมเป็นเส้นยาวเรียว มีแต้มสีดำที่ส่วนของครีบอก ครีบหางมีแถบสีคล้ำทั้งตอนบนและตอนล่าง ลำตัวเป็นสีเทาอมน้ำตาลด้านข้างมีสีเทาจางและส่วนท้องท้องออกสีอมชมพู ขนาดของปลาเทโพ ประมาณ 40 - 50 เซนติเมตรใหญ่สุดประมาณ 1.5 เมตร¹² ขนาดของปลาชนิดนี้มีความใกล้เคียงกับปลาสวาย (ภาพที่ 3)

¹¹ ชวลิตย์ วิทยานนท์, **ปลาน้ำจืดไทย**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คส์ จำกัด, 2544), 76.

¹² เรื่องเดียวกัน, 77.

ภาพที่ 3 ปลาเทโพ

- **ปลาหมอ** ปลาหมอในธรรมชาติมีหลายชนิด เช่น ปลาหมอขาว ปลาหมอข้างลาย ปลาหมอคอก เป็นต้น นอกจากนี้ปลาหมอยังพบในน้ำเค็มอีกหลายชนิด ปลาหมอมีลำตัวแบนตามตัวอย่างมีสีขาวยเงินโดยรอบลำตัว ส่วนนี้แต่ละชนิดมีความแตกต่างกันในส่วนลำตัวด้านบนมีความโค้งมาจนถึงส่วนหน้าจนถึงส่วนของปาก มีลักษณะคล้ายกับหมอ ลักษณะพิเศษของปลาหมอมีจะงอยเหมือนหมวดแหลม ห้อยคว่ำมาจากทางด้านปากบนใต้ตา ส่วนของปากขนาดเล็กจากลักษณะของจะงอยปากเหมือนหมวดที่ห้อยลงมาและส่วนโค้งจากลำตัวถึงหัวด้านบนสันนิษฐานถึงที่มาของชื่อเรียกปลาชนิดนี้ก็เป็นได้ ขนาดประมาณ 10 – 25 เซนติเมตร ปลาชนิดนี้พบได้ในแหล่งแม่น้ำทุกพื้นที่เป็นแม่น้ำสายหลัก เช่น แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำเจ้าพระยา เป็นต้น¹³ (ภาพที่ 4)

ภาพที่ 4 ปลาหมอ

ที่มา ชวลิต วิทยานนท์, **คู่มือปลาน้ำจืด** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สารคดี, 2547), 67.

¹³ เรื่องเดียวกัน, 61.

ปลาทั้งสามชนิดเป็นปลาที่มีรูปแบบทางกายภาพเป็นรูปแบบลักษณะเดียวกันและมีลักษณะเดียวกับงานจิตรกรรมในฉากภูมิจักรวาล ทั้งวัดราชสิทธารามและวัดคงคาราม

- **ปลากระเบน** เป็นปลาที่มีรูปแบบต่างจากรูปแบบปลาทั่วไป มีลักษณะแบนทางด้านบนเป็นแผ่น มีครีบรอบกว้างรอบตัว อวัยวะปากอยู่ทางด้านล่าง ตาอยู่ทางด้านบน ส่วนของหางเป็นเส้นยาว ปลากระเบนพบได้ทั้งทะเลและน้ำจืด ในส่วนของน้ำจืดมีสองสายพันธุ์ กระเบนแม่น้ำโขงและ กระเบนราหูน้ำจืด ลักษณะที่ปรากฏในงานจิตรกรรมนี้มีลักษณะที่คล้ายกับกระเบนราหูน้ำจืดมากที่สุดโดยเฉพาะส่วนของครีบรอบตัวปลากระเบน มีส่วนปลายหัวแหลม กลางหลังมีเกล็ดเหมือนตุ่มนูนขึ้นแบบไม่ละเอียด อาศัยในแถบแม่น้ำใหญ่สายหลัก พบมากในแถบแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำแม่กลอง¹⁴ (ภาพที่ 5)

ภาพที่ 5 ปลากระเบน

ในส่วนของปลาหนึ่งยังพบว่าภาพปลาที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนัง นอกจากเป็นปลาน้ำจืดแล้วพบปลาน้ำเค็มแต่สามารถปรับตัวให้อยู่กับน้ำจืดซึ่งปลาน้ำเค็มมีลักษณะของการผสมผสานของช่างที่นำรูปแบบของปลาน้ำจืดและปลาน้ำเค็มบางชนิดมาสร้างสรรค์ เช่น ปลาฉลาม และปลาฉลามหัวค้อน เป็นต้น

- **ปลาฉลาม** ปลาฉลามจะงอยปากกว้างหรือปลาฉลามน้ำจืด เป็นปลาน้ำเค็มแต่สามารถปรับตัวในน้ำจืดเรียกว่า ปลาฉลามน้ำจืด เป็นปลาที่มีลักษณะที่พิเศษตรงส่วนของปากที่ยื่นออกมาจากตัวปลาลักษณะเป็นแบนยาวและส่วนที่ยื่นจากปากมีความพิเศษมีฟันเลื่อยปลายแหลมด้านข้างเป็นแนวยาว รูปร่างและครีบของลำตัว ด้านหลังมีลักษณะคล้ายปลาฉลาม ลำตัวด้านบนมีสีคล้ำ ส่วนท้องมีสีขาว มีส่วนของประเทศไทย พบในเขตน้ำจืด เช่น ปากแม่น้ำโขง แม่น้ำเจ้าพระยา เป็นต้น ใน

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, 31.

ส่วนของงานจิตรกรรมฝาผนังพบปลาที่ปรากฏหนึ่งชนิดที่มีความคล้ายปลาชนิดนี้โดยเฉพาะส่วนของปากที่ยื่นออกมาฟันเลื่อยปลายแหลมเป็นส่วนที่แสดงให้เห็นความชัดเจนของปลาชนิดนี้ (ภาพที่ 6)

ภาพที่ 6 ปลาฉลาม

ที่มา BIG ONE {นามแฝง}, รู้จักกับปลาฉลาม, เข้าถึงเมื่อวันที่ 9 ก.พ. 61, เข้าถึงได้จาก

http://www.siamfishing.com/content/view.php?nid=10246&cat=photo_in

- ปลาฉลามหัวค้อน (ภาพที่ 7) เป็นปลาที่พบในน้ำเค็มมีรูปร่างเหมือนกับปลาฉลามมีความเพรียวแต่จะต่างตรงที่ส่วนของหัวที่แบนด้านปลายและมีลักษณะที่เป็นด้านตัดส่วนบนสุดมีรูปร่างเหมือนค้อน ในธรรมชาติปลาชนิดนี้มีส่วนที่ตาบนปลายสุดที่เรียกว่าส่วนของค้อน ในธรรมชาติปลาน้ำเค็มปลาชนิดนี้มีหลายสายพันธุ์ทั้งฉลามหัวค้อนสั้น จากภาพจิตรกรรมฝาผนังที่พบปลาที่มีลักษณะเหมือนปลาฉลามหัวค้อนมีที่วัดคงคารามแต่ส่วนของตาจะไม่มีส่วนที่ชัดเจนเหมือนกับส่วนของปลาฉลามหัวค้อนในธรรมชาติน้ำเค็ม¹⁵

¹⁵ สารานุกรมเสรี, ปลาฉลามหัวค้อน, เข้าถึงเมื่อวันที่ 22 เม.ย. 61, เข้าถึงได้จาก

<https://th.wikipedia.org/wiki/>

ภาพที่ 7 ปลาฉลามหัวค้อน

ที่มา พิมพ์เพ็ญ พรเฉลิมพงศ์นิธิยา รัตนাপนนท์, **ปลาฉลามหัวค้อนสั้น**, เข้าถึงเมื่อวันที่ 5 พ.ค. 61 ,เข้าถึงได้จาก<https://www.google.co.th/search?q=%E0%B8%9B%E0%B8%A5%E0%B8%B2%E0%B8%89%E0%B8%A5%E0%B8%B2%E0%B8%A1%0%B8%AB%E0%B8%B1%E0%B8%A7%E0%B8%84%E0%B9%89%E0%B8%AD>

อีกประเภทหนึ่งของปลาน้ำจืด เรียกว่า ประเภทปลาผีเสื้อ มีสิ่งปกคลุมร่างกายเป็นเกล็ดปลาประเภทนี้มีหลากหลายสายพันธุ์ อาทิเช่น ปลาบู่ทอง ปลากระสูบ ปลากระทุงเหว ปลากระโห้ เป็นต้น ขอยกตัวอย่างของปลาผีเสื้อที่มีความคล้ายกับปลาในงานจิตรกรรมฝาผนังและมีขนาดใหญ่ ได้แก่

2.1.1.2. ประเภทปลาผีเสื้อ

- **ปลาบู่ทราย หรือ ปลาบู่ทอง** เป็นปลาน้ำจืดชนิดหนึ่ง มีรูปร่างส่วนของลำตัวทรงกระบอก มีส่วนหัวขนาดใหญ่ ส่วนปากยื่นยาวและปากกว้างทางด้านข้าง ครีบขนาดใหญ่ปลายมนกลมครีบหลังมีขนาดที่เห็นชัดเจน ส่วนครีบหางมีขนาดใหญ่ ตากลมมีขนาดเล็ก เกล็ดมีขนาดเล็กละเอียดตลอดลำตัว สีของปลาชนิดนี้ ลำตัวมีสีน้ำตาลอมแดงหรืออมเหลืองออกน้ำตาล มีลวดลายโดยรอบของลำตัว ส่วนลวดลายของครีบลวดลายเป็นแถบสีคล้ำ 3-5 แถบโคนหางมีลายเป็นรูปตัววี มีลักษณะใสและมีลวดลายเป็นประกายทอง ลวดลายนี้สันนิษฐานถึงที่มาของชื่อเรียกว่า “ปลาบู่ทอง” ก็เป็นไปได้ ปลาบู่ยังพบในเรื่องราวของวรรณคดีไทยเป็นตัวละครที่เป็นปลาที่มีเอกลักษณ์ให้มีความสำคัญ ลักษณะของตัวปลา ชื่อเรื่อง ปลาบู่ทอง ปลาชนิดนี้อาศัยอยู่ในน้ำลึกและนิ่ง พบมากในแถบแม่น้ำเจ้าพระยา ขนาดประมาณ 20 – 30 เซนติเมตร¹⁶ (ภาพที่ 8)

¹⁶ชวลิตย์ วิทยานนท์, **ปลาน้ำจืดไทย**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คส์ จำกัด, 2544), 93.

ภาพที่ 8 ปลาบู่

ทีมา ขวลิขิต วิทยานนท์, **คู่มือปลาน้ำจืด** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สารคดี, 2547), 195.

- **ปลากระทุงเหว** เป็นปลาที่มีลักษณะเป็นรูปลีวยยาวลำตัวกลม มีส่วนที่พิเศษคือ ปากที่ยื่นยาวและมีฟันซี่เล็กแหลมบนริมปากทั้งสองข้าง มีลักษณะที่คล้ายกับปลาฉลามแต่มีขนาดเล็กกว่า ครีบก่อนไปทางท้ายของลำตัวมีเกล็ดที่ขนาดเล็ก ปลาชนิดนี้พบทั้งน้ำจืดและน้ำเค็ม ในส่วนของน้ำจืดมีเพียงชนิดเดียว คือ ปลากระทุงเหวเมือง พบในแถบแม่น้ำสาละวิน และแม่น้ำโขง¹⁷ รูปแบบของปลากระทุงเหวมีลักษณะพิเศษในส่วนของปากที่ยื่นยาวออกมา (ภาพที่ 9)

ภาพที่ 9 ปลากระทุงเหว

ทีมา ขวลิขิต วิทยานนท์, **คู่มือปลาน้ำจืด** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สารคดี, 2547), 186.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, 87.

- **ปลากระโทง** เป็นปลาน้ำจืดมีเกล็ดที่มีลักษณะเด่นชัดมีขนาดใหญ่ที่สุดในโลกขนาดเฉลี่ยประมาณ 1.5 เมตร แต่พบใหญ่ที่สุดถึง 3 เมตร ลักษณะของปลากระโทงมีความพิเศษนอกจากส่วนของเกล็ดที่ใหญ่แล้ว ส่วนหัวมีขนาดโต ปากกว้าง ขอบปากกับเหงือกกลมและมีขนาดใหญ่กว่าปลาชนิดอื่น ๆ ด้านเพดานปากมีก้อนเนื้อที่หนา ตาเล็ก ไม่มีหนวด ครีบหลังและครีบหางใหญ่มีเกล็ดใหญ่คลุมตัว และถี่มาก ตัวมีสีคล้ำอมน้ำเงินหรือมีสีน้ำตาลเข้ม ครีบมีสีแดงเรื่อ ด้านท้องมีสีจาง พบเฉพาะในแม่น้ำสายใหญ่ ตั้งแต่แม่น้ำแม่กลองถึงแม่น้ำโขง¹⁸ (ภาพที่ 10)

ภาพที่ 10 ปลากระโทง
ที่มา ขวลิขิต วิทยานนท์, **คู่มือปลาน้ำจืด** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สารคดี, 2547), 130.

- **ปลากระสูบ** เป็นปลาน้ำจืดอีกชนิดหนึ่ง พบมากในแม่น้ำโขง รูปร่างค่อนข้างยาวแบนข้าง เล็กน้อย หัวยาว ปากกว้างมาก มีหนวดสั้น 1 คู่ เกล็ดค่อนข้างใหญ่ตัวมีสีเงินด้านหลังสีคล้ำอมน้ำตาล ด้านข้างลำตัวมีแถบขวางบริเวณใต้ครีบหลังลงมาถึงท้องในปลาขนาดเล็กมี 2 แถบที่กลางลำตัวและโคนหางและมีแถบใต้ตาด้วย ครีบมีสีคล้ำแดงเรื่อ ขอบบนและขอบล่างของครีบหางมีแถบสีคล้ำ มีขนาดประมาณ 30 เซนติเมตร ขนาดใหญ่สุด 60 เซนติเมตร¹⁹ ปลากระสูบล้อมีอยู่ทั่วไปได้พบตัวอย่างจากแม่น้ำปัดตานีและทะเลสาบในภาคใต้, บึงบอระเพ็ด ภาคกลาง, แม่น้ำโขง ทางภาคเหนือ, แม่น้ำมูล ทางภาคอีสาน²⁰ และทางภาคตะวันออก (ภาพที่11)

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, 40.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, 50.

²⁰ หลวงมัศยจิตรการ [นามแฝง], **ภาพปลา** (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2508. เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงมัศยจิตรการ (ประสพ ตีระนันท์), 30.

ภาพที่ 11 ปลากระสูบ

จากปลาทั้งสองประเภทแยกประเภทด้วยสิ่งปกคลุมร่างกายเป็นตัวอย่างที่สามารถพบเห็น การเขียนของช่างของบนงานจิตรกรรมฝาผนังของวัดที่นำเสนอในงานวิจัย และการแบ่งประเภท สามารถแยกประเภทได้จากลักษณะรวมถึงแหล่งที่อยู่อาศัยปลาทั้งสองประเภท ดังนั้นปลาทั้งสอง ประเภทนี้จะเห็นได้ว่ามีลักษณะที่แตกต่างกันทั้งทางกายภาพของตัวปลาและแหล่งที่อยู่อาศัยในตาม ภูมิภาคต่าง ๆ แต่ความแตกต่างนี้มีมากขึ้นอยู่กับปัจจัยอีกหลายด้าน เช่น วงศ์สายพันธุ์ แหล่ง ที่อยู่อาศัยในธรรมชาติ อาหาร เป็นต้น ซึ่งปลาน้ำจืดที่ไดยกตัวอย่างนี้มีความเหมือนคล้ายกับ สัตว์น้ำประเภทของปลาในงานจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏในฉาภูมิจักรวาล

และจากความหมายตาม พ.ร.บ. สัตว์น้ำ ปี 2558 บรรดาสัตว์น้ำนอกจากปลา ความหมาย สัตว์น้ำหมายรวมถึง สัตว์น้ำประเภทอื่นๆ เช่น ปู หอย และ เต่า เป็นต้น มีปรากฏบนงาน จิตรกรรมฝาผนังอีกด้วย ในงานวิจัยชิ้นนี้นำเสนอส่วนของฉาภูมิจักรวาล ผนังไตรภูมิของวัดที่ได้ กำหนดทั้งสี่วัดพบ สัตว์น้ำในฉาภูมิจักรวาลเพียง ปลา หอยและเต่า ที่ปรากฏในฉาภูมิจักรวาล ประเภทของปู มีปรากฏในส่วนของพุทธประวัติ พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นช้าง ในเรื่อง สุวรรณกั๊กกุกชาตกเท่านั้น (ภาพที่ 12)

ภาพที่ 12 ภาพปูนปั้นที่ปรากฏใน สุวัณณกัฏฐกชาดก ว่าด้วยเรื่องพระพุทธเจ้าสวชาติเป็นรูป ภาพจิตรกรรมฝาผนังพระวิหารศรีศากยมุนี วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร

2.1.2 ประเภทเต่า เต่า เป็นสัตว์เลือดเย็น และเป็นสัตว์ที่มีวิวัฒนาการกว่า 200 ล้านปี เต่านั้นถือเป็นสัตว์ที่มีอายุยืนมากที่สุดชนิดหนึ่ง มีกระดูกที่แข็งคลุมบริเวณหลัง คือ กระดอง ซึ่งประกอบด้วยแคลเซียมเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งจะสามารถหดหัว ขา และหางเข้าในกระดองเพื่อป้องกันตัวได้ เต่ามีริมฝีปากที่แข็งแรงและความแหลมคมใช้ขบกัดอาหารแทนฟัน เต่าเป็นสัตว์ที่เคลื่อนไหวได้ช้า สามารถอาศัยช่วงชีวิตทั้งในน้ำและบก ทั้งน้ำจืดและน้ำเค็ม ในงานจิตรกรรมฝาผนังฉากภูมิจักรวาลที่พบมีการวาดเป็นภาพของเต่าเป็นส่วนหนึ่งในลีลาที่ช่างวาดให้เห็นในส่วนของนทีสี่ทันดร เต่า นอกจากเป็นสัตว์ที่มีอายุยืนยาว ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับทางศาสนา ในด้านของศาสนาฮินดูก็มีความเชื่อการหมุนโลกต่างจากไทยคือ เต่าเป็นสัตว์ที่หมุนโลก²¹ ให้ความสำคัญกับเต่าที่มาจากรูปแบบลักษณะทางกายภาพของเต่าโดยเฉพาะในส่วนองกระดอง (ภาพที่ 13)

²¹ สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, **น้ำ บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2528), 22.

ภาพที่ 13 เต่า

2.1.3 ประเภทหอย หอยเป็นสัตว์น้ำอีกประเภทหนึ่งที่พบในงานจิตรกรรมฝาผนังในเรื่องราวของไตรภูมิ จากลักษณะที่พบเป็นการผสมผสานส่วนของหอยและสัตว์บก หอยมีหลากหลายสายพันธุ์เป็นสัตว์น้ำที่สามารถอาศัยได้ทั้งบกและน้ำ รวมถึงมีทั้งสายพันธุ์น้ำจืดและน้ำเค็ม เป็นสัตว์ไม่มีกระดูกสันหลัง ในส่วนของวัดที่ทำงานวิจัยพบสัตว์น้ำประเภทของหอยเพียงหนึ่งวัดคือ วัดคงคาราม มีลักษณะเป็นหอยแบบเชิงเตี้ยมีเกรียวยาว มีสีนร่องและร่องด้านในแนวเกลียว²² และมีรูปแบบที่มีความแปลกไปจากธรรมชาติ (ภาพที่ 14)

ภาพที่ 14 หอยกาบเชิงเตี้ย หอยทากยักษ์

ที่มา ดอร์ลิง คินเดอร์สลีย์, สารานุกรมชุดเปิดโลกมหัศจรรย์ (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 15.

²² วันทนา อยู่สุข, สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน ฉบับเสริมการเรียนรู้ (กรุงเทพมหานคร: โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2555), 29.

สัตว์น้ำทั้งสามประเภทนี้เป็นสัตว์น้ำที่พบในงานจิตรกรรมฝาผนังหลายตอนทั้งนิทานพุทธประวัติ นิทานชาดก รวมถึงในเรื่องราวของไตรภูมิ มีลักษณะที่ชัดเจนของชีววิทยาของสัตว์น้ำทั้งสามประเภทหมายรวมถึงในด้านของความเชื่อสัตว์น้ำทั้งสามประเภทที่นำเสนอมีความเชื่อทางด้านพระพุทธศาสนาที่สามารถบ่งบอกแนวคิดของช่างโบราณที่ถ่ายทอดเป็นงานจิตรกรรมฝาผนังมาทุกยุคทุกสมัย

2.2. รูปแบบสัตว์น้ำในจินตนาการจากความเชื่อ

2.2.1 ความหมายสัตว์น้ำในจินตนาการ

สัตว์น้ำในจินตนาการ มาจากคำว่า สัตว์น้ำ รวมกับคำว่า จินตนาการ ที่แปลว่าการสร้างภาพขึ้นในจิตใจ. (ป. จินต + อาการ)²³ ดังนั้นคำว่า สัตว์น้ำในจินตนาการ หมายถึง สัตว์น้ำที่เกิดจากการสร้างภาพขึ้นในจิตใจและความคิด จากความหมายของ สัตว์น้ำในจินตนาการจากพจนานุกรม สามารถเชื่อมโยงความหมายของสัตว์น้ำในคัมภีร์วรรณคดี ในตำนานต่างๆ และที่มาจาก การผสมคำให้มีความหมายที่ชัดเจน

ดังนั้น คำว่า สัตว์น้ำในจินตนาการ หมายถึง สัตว์น้ำที่อาศัยในน้ำหรือมีวงจรชีวิตที่อยู่ในน้ำที่เกิดจากการสร้างภาพในความคิดและจิตใจ หรืออีกความหมายหนึ่งว่า สัตว์น้ำที่เกิดจากการนึกคิดจากในตำนานหรือสัตว์น้ำมีการผสมผสานกันระหว่างสัตว์กับสัตว์ และสัตว์กับคนอาจไม่มีตัวตนจริงๆ บนโลกมนุษย์หรือเป็นการจินตนาการจากสัตว์ชนิดนั้น ๆ เรื่องราวของสัตว์น้ำในจินตนาการ มักพบปรากฏในคัมภีร์ของศาสนาทั้ง ศาสนาพุทธ ฮินดู พราหมณ์ ความเชื่อต่างๆ และรวมถึง วรรณคดี นวนิยาย และสามารถแบ่งประเภทของสัตว์น้ำในจินตนาการโดยใช้ลักษณะทางกายภาพ ที่มีการผสมผสานกันระหว่างสัตว์ชนิดต่างๆทั้งสัตว์บกและสัตว์น้ำ เช่น ปลา เงือก ม้านิลมังกร พญานาค เป็นต้น และสามารถจำแนกได้จากรูปแบบของสัตว์น้ำ ดังนี้

2 2.2. รูปแบบประเภทปลา ปลาเป็นสัตว์น้ำในจินตนาการชนิดแรกที่มีลักษณะชัดเจน ทั้งในตำนานและเรื่องเล่าของทุกชาติมักจะมีเรื่องราวของปลาที่อยู่ในชีวิตประจำวันและเรื่องราวเหนือธรรมชาติ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวของความเชื่อทั้งของไทยและต่างชาติ และเชื่อมโยงไปสู่เรื่องราวในวรรณคดีไทยที่มีการนำเสนอเรื่องราวของปลาแต่ไม่มีรูปแบบตัวปลาที่เป็นรูปธรรมใช้เพียงความเชื่อเป็นเรื่องราวที่สื่อสัตว์น้ำประเภทปลา

นอกจากเรื่องราวของปลาที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตในแต่ละพื้นที่และในวรรณคดีแล้ว สัตว์น้ำประเภทปลายังมีความเชื่อในทางด้านศาสนา ที่มีการสร้างสรรค์สัตว์น้ำเป็นรูปแบบของตัวปลา เช่น

²³ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในวโรกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554 (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556), 325.

ทางอินเดียที่มีความเชื่อทางศาสนาฮินดูเรื่อง พระนารายณ์อวตารเป็นปลาหรือ มัตสยวตาร มาจุ่งเรือของพระมณูเมื่อคราวน้ำท่วมโลก²⁴ เป็นรูปแบบครึ่งคนครึ่งปลา ลำตัวด้านบนเป็นคนและส่วนลำตัวด้านล่างเป็นปลา ซึ่งมีรูปแบบเดียวกับประเภทเงือก และปลาในความเชื่อศาสนาพราหมณ์ปรากฏรูปแบบ การผสมกันระหว่างปลากับช้าง ที่เรียกว่า อสุรังกศ์ (ภาพที่15) เป็นชื่อเรียกของนางเทพอัษร มีตำนานกล่าวขานถึงการเป็นเข้ารับใช้ในพระนางเทพเจ้าสุรัสวดีที่จุติลงมาয়งโลกมนุษย์แต่ด้วยยังมีกรรมทำไปเกิดเป็นครึ่งปลาครึ่งช้าง²⁵ รูปแบบของอสุรังกศ์นี้มีลำตัวเป็นปลามีส่วนของหัวเป็นช้างส่วนขายื่นออกมา ชื่อของ อสุรังกศ์ เป็นการผสมคำว่า ทั้งสองชนิดนี้เป็นสัตว์น้ำในจินตนาการที่ช่างได้สร้างสรรค์มาจากความเชื่อในด้านของศาสนาที่ปรากฏเป็นรูปแบบที่แปลกไปจากธรรมชาติทั้งจากคนและสัตว์

ภาพที่ 15 รูปแบบอสุรังกศ์ที่มีลักษณะหัวเป็นช้าง ร่างกายเป็นปลา

นอกจากสัตว์น้ำในจินตนาการประเภทของปลาแล้ว ยังมีสัตว์น้ำประเภทอื่นที่ปรากฏในวรรณคดีต่างๆ เช่น เงือก ม้านิลมังกร เป็นต้น

2.2.3 รูปแบบเงือก หรือ นางเงือก เป็นอมมนุษย์ชนิดหนึ่งตามความเชื่อนิยายปรัมปราและวรรณคดีเกี่ยวกับสัตว์น้ำเป็นครึ่งสัตว์ครึ่งมนุษย์ มีส่วนท่อนบนเป็นมนุษย์ท่อนล่างเป็นปลา ตามความหมายในพจนานุกรม เงือกมีสองความหมายที่สื่อถึงงานจิตรกรรมฝาผนังและเป็นสัตว์น้ำที่มี

²⁴ เชษฐ ด้งสัญชลี, **ประติมานวิทยาพระคิเว** (เอกสารประกอบการสอนรายวิชาประติมานวิทยาในศิลปะตะวันออก ครั้งที่ 2 ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558), ไม่ปรากฏเลขหน้า

²⁵ ชวง สเลลานนท์, **ศิลปะไทย** (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., 2494. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาประเสริฐสุภกิจ), 29.

รูปแบบครึ่งคนครึ่งปลา คำว่า เงือก เป็นคำโบราณ ที่มีความหมายถึง งู ซึ่งมาจากบทของลิลิต โองการแข่งน้ำ อยู่ในวรรณกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น²⁶ อีกความหมายหนึ่งของเงือก หมายถึง สัตว์น้ำในนิยาย มีท่อนบนเป็นคนท่อนล่างเป็นปลา²⁷ ทั้งสองความหมายมีลักษณะทางกายภาพที่คล้ายกันคือ ส่วนของลำตัวยาว เงือกที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายลักษณะเป็นครึ่งคนครึ่งปลา มีเรื่องราวทั้งของไทยและต่างชาติแต่ละภาษามีชื่อเรียกที่ต่างกัน ในส่วนของเทพนิยายของยุโรปที่มีเรื่องราวในแถบประเทศอังกฤษ นางเงือก เป็นเทพธิดาแห่งทะเลมักปรากฏตัวขึ้นเหนือผิวน้ำมือหนึ่งถือหวีสางผม หลายประเทศมีการเล่าถึงเงือกนี้มากมาย²⁸ ไม่ใช่เพียงเงือกที่เป็นผู้หญิงยังปรากฏเงือกที่เป็นผู้ชายอีกด้วย เงือกมีรูปแบบที่ชัดเจนของลักษณะทางกายภาพท่อนบนร่างกายเป็นมนุษย์ท่อนล่างเป็นปลา

ในวรรณคดีของไทยที่ยังมีเรื่องราวของนางเงือกเช่นกัน ในเรื่องราวพระอภัยมณี อีกประเภทที่อยู่ในเรื่องราวพระอภัยมณี และในเรื่องรามเกียรติ์ปรากฏตัวละครที่เป็นนางเงือกเช่นกัน คือ นางสุวรรณมัจฉา²⁹ มีรูปแบบที่ความเหมือนกันคือส่วนของร่างกายเป็นคนท่อนล่างเป็นปลา (ภาพที่16)

ภาพที่ 16 ภาพเงือก ผนังไตรภูมิ วัดคงคาราม จ.ราชบุรี

²⁶ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในวโรกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556), 295.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, 295.

²⁸ คอสมอส [นามแฝง], สัตว์พิสดารจากเทพนิยา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เครือเถา, 2548), 14.

²⁹ ส.พลายน้อย [นามแฝง], สัตว์หิมพานต์ (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสถาพรบุ๊ค, 2552), 197.

2.2.4 สัตว์น้ำผสมระหว่างสัตว์บกหรือสัตว์สี่เท้า ม้านิลมังกร เป็นสัตว์ที่เกิดจากจินตนาการของผู้ประพันธ์ในวรรณคดีของไทยเรื่อง พระอภัยมณี เช่นเดียวกับนางเงือก เป็นสัตว์น้ำที่มีลักษณะเป็นสัตว์ผสมระหว่างสัตว์บกเป็นลำตัวของม้าเกล็ดรอบลำตัวเป็นมังกร ส่วนหัวเป็นมังกร มีหางเป็นนาค สามารถมีอิทธิฤทธิ์อาศัยอยู่ได้ทั้งบนบกและน้ำ จากลักษณะสันนิษฐานได้ว่าจินตนาการมาจากกิเลนและมังกรทางจีนก็เป็นได้ มีผสมผสานความเป็นไทย สัตว์น้ำที่มีลักษณะครึ่งบกครึ่งน้ำประเภทนี้ยังมีปรากฏในเทพนิยายของต่างชาติหลายเรื่อง (ภาพที่17)

ภาพที่ 17 ภาพลายเส้นม้านิลมังกร

ที่มา สัตว์ในวรรณคดี, เข้าถึงเมื่อวันที่ 9 ม.ค. 62 , เข้าถึงได้จาก

<https://pratsiri.wordpress.com/%E0%B8%82%E0%B9%89%E0%B8%AD%E0%B8%A1%E0%B8%B9%E0%B8%A5%E0%B8%82%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B8%AA>

2.2.5 สัตว์น้ำอื่น ๆ สัตว์น้ำในจินตนาการที่ปรากฏนี้ยังมีหลายชนิดและยังปรากฏในเทพนิยาย เรื่องราวความเชื่อทางศาสนา เช่น งูทะเล พญานาค เป็นต้น สัตว์น้ำทั้งสองชนิดงูทะเล และพญานาค ทั้งสองชนิดนี้พิจารณาลักษณะจะเห็นได้ว่าทางกายภาพเหมือนกันมีที่มาจากเรื่องราวที่ต่างกัน งูทะเลเป็นสัตว์น้ำที่อยู่ในส่วนของเทพนิยายของต่างชาติมีลักษณะที่มีอิทธิฤทธิ์และมีกำลังที่จะต่อสู้ ส่วนพญานาคมีเรื่องราวในตำนานของความเชื่อที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณทั้งในด้านของศาสนาฮินดูที่มีความเชื่อในหลาย ๆ เรื่อง ซึ่งมีอิทธิพลต่องานศิลปกรรมของไทย ยังถือเป็นสัญลักษณ์ของน้ำที่อยู่ในชีวิตประจำวันของผู้คน³⁰ สัตว์น้ำทั้งสองชนิดจะเห็นได้ว่าเป็นสัตว์น้ำที่เกิดในส่วนของเทพ

³⁰ สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, **น้ำ บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชย์), 26.

นิยาย ความเชื่อ และวรรณคดี ทั้งสองชนิดเป็นส่วนเพิ่มเติมในสัตว์น้ำจินตนาการให้เห็นลักษณะรูปแบบที่มาซึ่งไม่ได้ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนังวัดที่ทำงานวิจัยในส่วนของฉากภูมิจักรวาล

สัตว์เหล่านี้เป็น สัตว์น้ำในจินตนาการที่อยู่ในเรื่องราวของตำนาน นวนิยาย นิทานปรัมปรา วรรณคดีไทยและในความเชื่อต่างๆ ยังมีอีกหลายเรื่องราว ที่อยู่ในสังคมไทยและต่างชาติอีกทั้งยังปรากฏบนจิตรกรรมฝาผนัง สัตว์น้ำในจินตนาการบางชนิดที่กล่าวมานี้ไม่มีปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนังของวัดที่ได้ทำงานวิจัยแต่เห็นประเภทของสัตว์น้ำที่มีความสำคัญจากด้านความเชื่อและเรื่องราวต่างๆ ที่บ่งบอกถึงความเป็นมา

3. สัตว์น้ำในกลุ่มของสัตว์หิมพานต์ ที่มีความเชื่อจากดินแดนชมพูทวีป

3.1 ที่มาและความหมายสัตว์หิมพานต์

จากไตรภูมิโลกวิจิตรนิยาย ได้กล่าวถึง ดินแดนชมพูทวีปเป็นหนึ่งในทวีปทั้งสี่ ในระบบจักรวาล อยู่ทางทิศใต้ของเขาพระสุเมรุ เป็นที่อยู่อาศัยของเหล่ามนุษย์และสัตว์³¹ ทางด้านใต้นั้นมีป่าหิมพานต์ซึ่งมีรายละเอียดของภูเขาทั้งห้าลูก แม่น้ำทั้งห้าสายล้อมรอบรวมถึง สระอโนดาตมีปากน้ำไหลตลอดเวลาไม่มีวันแห้งและออกมาจาก ปากราชสีห์ ปากช้าง ปากม้า และ ปากโค ปากน้ำทั้งสี่เป็นรูปแบบของสัตว์³² ปากน้ำดังกล่าวยังปรากฏสัตว์แต่ละชนิดทั้งสิ้นชนิด เช่น ปากราชสีห์มีราชสีห์อาศัยอยู่ ปากช้างเป็นแหล่งของช้างที่มาอาศัยอยู่ ปากม้าเป็นแหล่งของม้าอาศัยอยู่และปากโคเป็นแหล่งของโคอาศัยอยู่³³ นอกจากนี้บรรดาสัตว์ทั้งหลายยังคงมีปรากฏในคัมภีร์อีกหลายชนิดสันนิษฐานว่าการเรียกสัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ ว่า สัตว์หิมพานต์

เรื่องราวของสัตว์หิมพานต์ มีบัญญัติไว้ตั้งแต่สมัยสุโขทัยในไตรภูมิพระร่วง จนถึงไตรภูมิวิจิตรนิยาย และยังกล่าวถึงสัตว์หิมพานต์อีกหลายชนิด อาทิเช่น ราชสีห์ ช้าง ปลาใหญ่ ครุฑ นาค จุดนี้อาจเป็นจุดที่เรียกได้ว่าเป็นที่มาของสัตว์หิมพานต์ก็เป็นได้ ซึ่งในชาดกทางพระพุทธศาสนาแม้มีเรื่องราว ไม่ใช่เพียงแต่เป็นเรื่องราวของตำนาน ความเชื่อเพียงอย่างเดียว ยังส่งผลให้เกิดงานศิลปกรรมไทย มีตัวภาพสัตว์ และลวดลายต่างๆ ดังนั้นศิลปินผู้สร้างสรรค์ศิลปะรูปแบบสัตว์ที่แปลกไป

³¹ กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 (ไตรภูมิโลกวิจิตรนิยาย) (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2535), 104.

³² เรื่องเดียวกัน, 111.

³³ นิยะดา เหล่าสุนทร และพีระพัฒน์ สำราญ, จิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ พระวิหารหลวง วัดสุทัศน์เทพวราราม (กรุงเทพฯ: บริษัททอมรินทร์พรินติ้งแอนพลับลิชชิง จำกัด, 2559. พิมพ์เนื่องในวันพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์(วีระภททจารีมหาเถร ป.ธ.9 อดีตเจ้าอาวาสวัดสุทัศน์เทพวราราม), 72.

จากธรรมชาติโดยใช้การจินตนาการ เรียกว่า สัตว์หิมพานต์³⁴ เรื่องราวของสัตว์หิมพานต์นี้มีการนำมาสร้างสรรค์เป็นงานศิลปกรรมที่หลากหลาย อาทิการเขียนลงสมุดไทย การเขียนลายตู้พระธรรม และงานจิตรกรรมฝาผนัง ตามแบบแผนที่สืบทอดต่อกันมา³⁵

และการถ่ายทอดระบบจักรวาล จากเรื่องราวของสัตว์ที่มีลักษณะพิเศษแปลกพิสดาร หรือสัตว์หิมพานต์นี้ ในศาสนสมเด็จ ฉบับวันที่ 8 ตุลาคม 2483 สมเด็จพระมวงค์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงนิพนธ์ ถึง สมเด็จพระยามกุฎราชกุมารว่าที่ตั้งชื่อสัตว์หิมพานต์นั้นหมายถึง สัตว์ที่ประกอบด้วยกระหนกทกทวย ไม่ได้หมายความว่า เป็นสัตว์ที่อยู่ในหิมพานต์ ก็เป็นสัตว์อย่างตรงๆ คือ ๆ³⁶ จากความหมายดังกล่าวเห็นว่ามีส่วนที่อธิบายถึงลักษณะของสัตว์หิมพานต์ ที่ต้องมีส่วนตกแต่งเพิ่มเติมที่แตกต่างจากสัตว์ทั่วไปในธรรมชาติ คือการนำกระหนกหรือลวดลายไทยเป็นส่วนประกอบเพิ่มเติมทำให้สัตว์ชนิดนั้นมีความแตกต่างกัน แต่มีบางชนิดที่ใช้รูปแบบของสัตว์ที่อยู่ในธรรมชาติโดยตรง ในการเขียนภาพเกี่ยวกับระบบจักรวาลเห็นองค์ประกอบของรายละเอียดในสัตว์หิมพานต์ รวมถึงความเชื่อต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับรูปแบบสัตว์ที่แปลกไปจากธรรมชาติ

นอกจากการได้รับอิทธิพลในด้านของความเชื่อทางศาสนาแล้วในสมัยโบราณมีการสร้างสรรค์ สัตว์หิมพานต์ ในการตกแต่งสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะการตกแต่งพระเมรุ มีแนวความคิดการสร้างพระเมรุเปรียบเทียบกับพระเมรุเป็นตั้งเขาพระสุเมรุ ที่มีเขาบริวารล้อมรอบ ดังนั้นจะเห็นการตกแต่งหุ่นบรรดาสัตว์หิมพานต์ตามรูปแบบของระบบจักรวาลเป็นประเพณีที่สืบทอดต่อกันมา³⁷ ทำให้เกิดรูปแบบสัตว์หิมพานต์ขึ้นในยุคสมัยต่าง ๆ ซึ่งการตกแต่งสร้างพระเมรุเป็นการจำลองป่าหิมพานต์ เชื่อมโยงกับทวีปทั้งสี่ ในเรื่องของไตรภูมิ พบว่าในสมัยอยุธยาได้มีการสร้างรูปแบบสัตว์หิมพานต์ไม่มากและในสมัยรัตนโกสินทร์พบการสร้างรูปแบบสัตว์หิมพานต์ที่ตกแต่งรอบพระเมรุ และริ้วกระบวนมากเป็นตามลำดับ

³⁴ กรมศิลปากร, **ลวดลายตัวภาพในศิลปะ** (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง จำกัด, 2533), 8.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, 13.

³⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จ เล่ม 19, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ** (กรุงเทพมหานคร: องค์การคำคุณา, 2505), 287.

³⁷ ยิ้ม ปัทมชยางกูร, ทองสืบ ศุภมาร์ค และกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, **สมุดภาพสัตว์หิมพานต์** (กรุงเทพมหานคร: สำนักคณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, 2525), 1.

จากสาส์นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชว่าสามารถสรุปความหมายได้ว่า **สัตว์หิมพานต์** หมายถึง สัตว์หรือบรรดาสรรพชีวิตที่ศิลปินได้ใช้จินตนาการคิดสร้างรูปแบบให้มีลักษณะแปลกไปจากธรรมชาติ อาศัยในป่าหิมพานต์เป็นดินแดนที่ห่างไกล เป็นที่อยู่มวลสรรพชีวิต ซึ่งมีรูปร่างที่แปลกประหลาดอยู่จริงบนโลกมนุษย์ นอกจากนี้ในส่วนของความหมายและที่มาซึ่งพบว่า สัตว์หิมพานต์สามารถแบ่งได้จากลักษณะของการสร้างสรรค์ แบ่งได้ 4 ประเภท ดังนี้ - รูปแบบสัตว์ทั่วไป เช่น ช้าง ม้า วัว เป็นต้น - รูปแบบลอกอย่างที่มีอยู่แล้ว เช่น สิงห์ นาค เป็นต้น - รูปแบบจากการจินตนาการจากชื่อ และ รูปแบบผสมผสานของสัตว์หิมพานต์³⁸ ในคัมภีร์บัญญัติสัตว์หิมพานต์ไม่ก่ชนิดและต่อมาช่างผู้สร้างสรรค์มีการแต่งเสริมเพิ่มเติมให้สัตว์หิมพานต์มีชีวิตที่หลากหลาย

ดังนั้นความหมายของสัตว์น้ำในจินตนาการและความหมายของสัตว์หิมพานต์กลุ่มของสัตว์น้ำมีความหมายที่มาจากสร้างสรรค์และการจินตนาการของช่างโบราณ

นอกจากนี้ในเรื่องราวของไตรภูมิ ได้กล่าวถึง สัตว์หิมพานต์ ไว้ ตอนที่ 2 ว่าด้วยผู้ไปเกิดในไตรภูมิ กล่าวถึงการเริ่มต้นของสัตว์การเกิดจากไข่ เกิดจากรกอันห่อหุ้ม เกิดจากใบไม้และเหงื่อไคลและเกิดจากเป็นตัวขึ้นมาเองโตทันที และได้แบ่งสัตว์หิมพานต์ที่อาศัยอยู่ในหิมพานต์ แห่งดินแดนชมพูทวีป เป็น 6 ชนิด ได้แก่ ราชสีห์ ช้าง ปลา ครุฑ นาค และ ราชหงส์ สัตว์ทั้ง 6 ชนิดนี้เป็นสัตว์พิเศษ ในไตรภูมิเมื่อกล่าวถึงสัตว์เดรัจฉานจะกล่าวถึงแต่ส่วนที่พิเศษ มากกว่าสัตว์ธรรมดา³⁹ นอกจากนี้มีการบัญญัติเกี่ยวกับ สัตว์หิมพานต์ยังมีในส่วนของคัมภีร์อื่นๆ เช่น คัมภีร์พระไตรปิฎก จักรวาลทีปนี โลกบัญญัติและโลกปกที่ปसार แต่ละคัมภีร์มีการกล่าวถึงสัตว์เดรัจฉานที่เชื่อมโยงกับสัตว์หิมพานต์ แต่ในการบัญญัตินี้มีการระบุด้านการเกิดและการแบ่งแต่ละชนิดเท่านั้นและมีความคล้ายคลึงกัน

การนำเสนอในส่วนของสัตว์น้ำกลุ่มของสัตว์หิมพานต์ที่มีอยู่นี้เป็นส่วนของปลา เรื่องปลาใหญ่ทั้ง ๗ ชนิด จากเรื่องไตรภูมิสัตว์น้ำประเภทของปลาที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ มีอยู่ 7 ชนิด ตมิ ติมิงคล ตมิรปิงคล ปลาอานนท์ ปลาตมิหนะ ปลาอชฌนาโรหะ และปลามหาตมิระ หนึ่งในปลาที่มีความสำคัญคือ ปลาอานนท์ จากเรื่องราวของปลาอานนท์ ที่เชื่อว่าเป็นปลาที่มีขนาดใหญ่และทำหน้าที่รองรับหนุมานโลกหรือเขาพระสุเมรุ ในนทีสีทันดร เมื่อพลิกหรือเคลื่อน ไหวทำให้โลกสั่นสะเทือน

³⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ** (กรุงเทพมหานคร: องค์การคำครุสภา, 2505), 288.

³⁹ เสฐียรโกเศศ [นามแฝง], **เล่าเรื่องในไตรภูมิ** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, 2544), 14.

มีความเป็นเอกลักษณ์และปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนัง ในฉากภูมิจักรวาล มีส่วนองค์ประกอบที่ทำให้เกิดสรรพสัตว์น้ำมากมาย

จากที่มาของการเกิดรวมถึงความหมายของสัตว์หิมพานต์เป็นการผสมกันระหว่างสัตว์กับสัตว์หรือสัตว์กับคน ปนกันไป และการแบ่งประเภทของสัตว์ไตรัจฉานในประเภทต่างๆ และในกลุ่มของสัตว์น้ำ อยู่ในประเภทสัตว์ที่ไม่มีเท้าและเกิดจากไข่มีบางชนิดเกิดจากครรภ์⁴⁰ จากเรื่องราวนี้ สามารถจำแนกสัตว์หิมพานต์เป็น 3 ประเภท ดังนี้ สัตว์ทวิบาทหรือสัตว์ประเภทสองเท้า สัตว์จตุบาท หรือสัตว์ประเภทสี่เท้า และจำพวกมัจฉาหรือประเภทปลา ยังสามารถแบ่งย่อยออกเป็นสัตว์หิมพานต์ 15 ประเภท มีทั้งเป็นการผสมผสานกับสัตว์สี่เท้า สัตว์สองเท้า และไม่มีเท้า

ดังนั้นในส่วนของสัตว์น้ำในกลุ่มของสัตว์หิมพานต์ เป็นสัตว์ที่ไม่มีเท้า คือประเภทปลา ส่วนเต่าและปูเป็นสัตว์น้ำที่เกิดจากไข่ เป็นต้น สัตว์น้ำในกลุ่มของสัตว์หิมพานต์มีการแยกตามลักษณะของการผสมผสานของสัตว์แต่ละชนิดเช่นกัน จำพวกมัจฉาที่ อ.ช่วง สเลตานนท์ ผู้ชำนาญในด้านการวาดเขียนภาพไทยและลวดลายไทยได้กล่าวถึงประเภทมัจฉามี ปลาฉลาม ปลาฉลาม กุญชรวาริ สินธพนทนี ไกรสรนที อัศดรเทรา นาคมัจฉา พระยานาคมัจฉา และมัจฉามัจฉา⁴¹ เห็นได้ว่า ปลาฉลาม และปลาฉลามเป็นปลาในธรรมชาติที่มีรูปแบบลักษณะพิเศษและเป็นเอกลักษณ์ ส่วนในปลาชนิดอื่นมีชื่อและลักษณะการผสมผสานเป็นลักษณะเฉพาะของยกตัวอย่างของปลาที่มีการผสมผสานสัตว์น้ำและสัตว์บก รวมถึงผสมกับมนุษย์ อาทิเช่น

- **กุญชรวาริและวาริกุญชร** เป็นสัตว์ในป่าหิมพานต์ มีรูปร่างเป็นช้างแต่มีเท้าเพียง 2 เท้า หน้า ลำตัวและหางเป็นปลาทั้งหมด หรือมีเท้าครบทั้ง 4 เท้า แต่มีหางเป็นปลา อาศัยอยู่ในทะเลสีทันดร สามารถว่ายน้ำและดำน้ำได้ดี สัตว์น้ำชนิดนี้มีรูปแบบเดียวกับอสุรังกษิหรือช้างน้ำ ที่มีรูปลักษณะลำตัวด้านบนเป็นช้างและลำตัวด้านล่างเป็นปลา และความหมายจากคำที่ผสมกัน คือ กุญชร แปลว่า ช้าง⁴² และวาริ แปลว่า น้ำ อีกรูปแบบของช้างน้ำที่มีการผสมผสานกันระหว่างช้างและปลานี้เรียกชื่ออีกอย่างว่า วาริกุญชร (ภาพที่ 18) เป็นรูปแบบสัตว์น้ำการผสมระหว่างช้างกับปลา

⁴⁰ กรมศิลปากร, **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 (ไตรภูมิโลกวินิจฉยภคา)** (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2535), 623.

⁴¹ ช่วง สเลตานนท์, **ศิลปะไทย** (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., 2494. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาประเสริฐสุภกิจ), 29.

⁴² ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในวโรกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554** (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556), 135.

เช่นเดียวกับ วารีกุญชร มีลักษณะที่แตกต่างกันคือ วารีกุญชร มีขาทั้งสี่ขามีส่วนของปลาเพียงครึ่งที่ปรากฏในส่วนของหาง และชนิดนี้มีการบัญญัติไว้ในส่วนของตำราสัตว์หิมพานต์ ที่เป็นแบบสัตว์หิมพานต์ สำหรับผูกหุ้มแห่พระบรมศพ และในคัมภีร์โลกศาสตร์ที่ปรากฏ ช้างทั้ง 10 ตระกูล ที่เป็นช้างอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์และเป็นช้างที่มีการกล่าวถึงพละกำลังของช้างในแต่ละตระกูลรวมถึงถิ่นที่อยู่ของช้าง เช่น ช้างกาฬาวกหัตถี มีกำลังเท่าคนสิบคน มีสีดำเกิดในแถบเขากาฬคีรี⁴³ เป็นต้น ไม่มีการกล่าวถึง สัตว์น้ำทั้งสองชนิด

ภาพที่ 18 ภาพลายเส้นวารีกุญชร

ที่มา นิยะดา เหล่าสุนทร และพีระพัฒน์ สำราญ, **จิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ พระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม** (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2559. พิมพ์เนื่องในวันพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์(วีระภททจาริมมหาเถร ป.ธ.9 อดีตเจ้าอาวาสวัดสุทัศนเทพวราราม), 255.

⁴³ กรมศิลปากร, **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 (ไตรภูมิโลกวินิจยยกถา)** (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2535), 120.

- **นางเงือก** เป็นอมมุขยชนิดหนึ่งตามความเชื่อนิยายปรัมปราเกี่ยวกับน้ำโดยเป็นจินตนาการเกี่ยวกับสัตว์น้ำ เงือกนั้นเป็นสัตว์ครึ่งมนุษย์ มีส่วนครึ่งท่อนบนเป็นคน ส่วนครึ่งท่อนล่างเป็นปลา จากความเป็นมาเงือกที่มีความมาสองความหมาย อีกหนึ่งความหมายที่สันนิษฐานถึงความหมายของรูปแบบเงือก คือความหมายที่มาจากงู และยังมีตำนานเกี่ยวกับเงือกงู รูปแบบเงือกงูนี้มีการผสมกันระหว่างคนและงู ถือเป็นสัตว์น้ำที่เป็นการจินตนาการของช่างผู้วาดที่นำมาสร้างสรรค์เป็นนางเงือกที่เกี่ยวข้องไปถึงวรรณคดีไทย ในคัมภีร์โลกศาสตร์ไม่มีปรากฏที่เป็นรูปแบบของเงือก แต่เนื่องจากรูปแบบของเงือกมีการเขียนมาตั้งแต่สมัยอยุธยาในสมุดภาพไตรภูมิ และการเขียนจิตรกรรมฝาผนังที่ได้พบเห็น เป็นการจินตนาการของช่างผู้วาดให้เห็นสัตว์น้ำที่แปลกไปจากธรรมชาติ

- **ปลาควาย** ปลาที่มีหัวเป็นควายหรือวัว และมีลำตัวและหางเป็นปลา

- **ปลาเสือ** ปลาที่มีหัวเป็นเสือ และมีลำตัวกับหางเป็นปลา

สัตว์น้ำทั้งสองชนิดนี้เป็นการผสมผสานกันระหว่างสัตว์จตุบาท และสัตว์น้ำ ไม่มีการปรากฏในคัมภีร์ที่กล่าวถึงสัตว์ที่ผสมกันทั้งสองชนิดนี้ แต่เนื่องจากช่างผู้วาดใช้การผสมผสานสัตว์จตุบาทที่มีอยู่จริงบนโลกใบนี้สร้างสรรค์ให้กลายเป็นสัตว์หิมพานต์ ให้เกิดความแปลกใหม่ และในคัมภีร์โลกศาสตร์ได้กล่าวถึง สระโอนดาต ที่มีปากน้ำทั้งสี่ปากน้ำนั้นมีรูปแบบของหัวสัตว์ทั้งสี่ชนิด คือ ช้าง ม้า วัว และราชสีห์ สันนิษฐานว่าช่างผู้วาดนำการผสมสัตว์น้ำ และสัตว์จตุบาท มาจากหัวสัตว์ในสระโอนดาต เป็นได้

- **ศฤงคัมศยา** เป็นปลาในตำนานที่มีอิทธิฤทธิ์ได้รับพรจากพระวิษณุ เขาบนหัวนั้นมีไว้เพื่อช่วยลากเรือต่างๆ เมื่อน้ำท่วมโลก จากความหมาย ศฤงค์ แปลว่า เขาสัตว์⁴⁴ และมัศยา แปลว่า ปลา⁴⁵ ทั้งสองความหมายเป็นปลาที่มีเขาสัตว์ มีความแปลกประหลาดไปจากธรรมชาติเกี่ยวข้องในเรื่องที่มาจากตำนานและเป็นรูปแบบที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ ในคัมภีร์โลกศาสตร์กล่าวถึงปลาใหญ่ทั้งเจ็ด อันได้แก่ ปลาตมิ ปลาตมิงคล ปลาตริมงคล ปลาอานนท์ ปลาตมิณฑ ปลาอัจฉหารและปลา มหาตมิ เป็นปลาใหญ่ในห้วงแห่งที่สี่พันตรและ ปลาศฤงคัมศยา นี้ไม่ปรากฏในคัมภีร์โลกศาสตร์ชัดเจนในการสร้างสรรค์ที่มาจากช่างผู้เขียนที่ได้สร้างสรรค์จากตำนานและความเชื่อทางศาสนาฮินดู

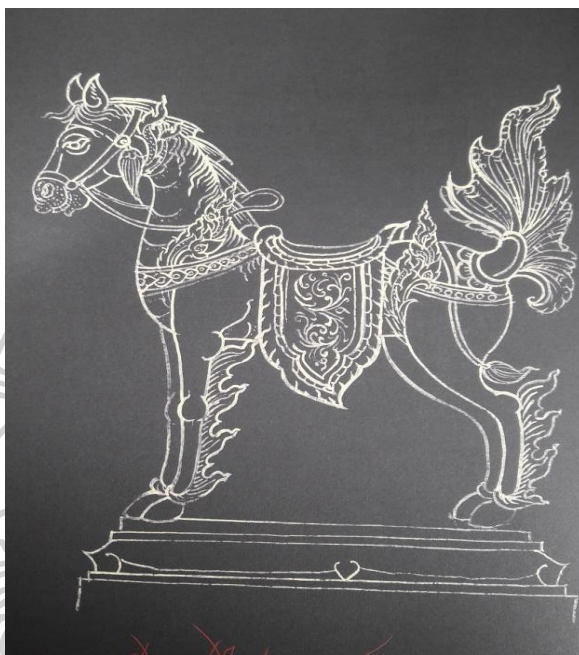
- **สินธพ** เป็นปลาที่มีการผสมกันระหว่าง ม้าและปลา มีลักษณะเดียวกับวาสิฏฐุช คือมีขาทั้งสี่ขา ที่เป็นรูปแบบของสัตว์จตุบาทแต่มีหางเป็นครีบปลา สินธพที่นี้เป็นชื่อการผสมที่เป็นม้าสินธพและปลา ซึ่งความหมายของสินธพ นี้มีบัญญัติในคัมภีร์โลกศาสตร์ที่กล่าวถึงม้าที่มีกำลังมาก

⁴⁴ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในวโรกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554 (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556), 1138.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, 900.

และวิ่งเร็ว⁴⁶ ที่อยู่ในเมืองสินธพในเรื่องราวของสัตว์หิมพานต์ชนิดนี้ เป็นการผสมให้เกิดความแปลกใหม่ในครั้งมีการสร้างหุ่นเครื่องแห่พระบรมศพที่มีการเพิ่มเติมจินตนาการสัตว์หิมพานต์ให้มีรูปแบบที่การผสมของสัตว์จตุบาท หรืออีกข้อคิดหนึ่งการการใช้รูปแบบของของม้าเป็นการนำเรื่องราวของรูปแบบหัวสัตว์ที่เป็นปากน้ำในสระอนโณดาตมาสร้างสรรค์ของช่างผู้เขียน (ภาพที่ 19)

ภาพที่ 19 ภาพลายเส้นสินธพนที
ที่มา นิชะดา เหล่าสุนทร และพีระพัฒน์ สำราญ, **จิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ พระวิหารหลวง
วัดสุทัศนเทพวราราม** (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2559. พิมพ์เนื่องใน
วันพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์(วีระภททจาริมหาเถร ป.ธ.9 อดีตเจ้าอาวาสวัดสุ
ทัศนเทพวราราม), 258.

⁴⁶ กรมศิลปากร, **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 (ไตรภูมิโลกวินิจฉายกถา)** (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2535), 179.

สัตว์น้ำจำพวกนี้เห็นได้ว่า รูปแบบของการวาดมีทั้งสัตว์น้ำที่มีอยู่จริงในธรรมชาติ สัตว์น้ำที่มีการผสมผสานกันระหว่างสัตว์บกและสัตว์น้ำ ซึ่งสามารถแบ่งสัตว์บกออกเป็นสัตว์จตุบาทหรือ สัตว์สี่เท้า สัตว์ทวิบาทหรือสัตว์สองเท้าและสัตว์ที่ไม่มีเท้า รวมถึงการผสมกันระหว่างมนุษย์และปลา เป็นการจินตนาการของสัตว์น้ำที่มีความแปลกจากธรรมชาติ นอกจากนี้รูปแบบสัตว์น้ำบางชนิด เป็นการเกี่ยวโยงจากคัมภีร์โลกศาสตร์ ที่บัญญัติไว้ในเรื่องราวการเกิดสัตว์หิมพานต์ รวมถึงต้นกำเนิดของสัตว์ที่นำมาผสมให้เป็นสัตว์น้ำในฉกภูมิจักรวาล สัตว์หิมพานต์ที่เกิดนอกเหนือจากในคัมภีร์เป็นการจินตนาการของช่างที่สร้างสรรค์ตั้งในตำราสมุดภาพหิมพานต์

ซึ่งงานวิจัยชิ้นนี้เห็นได้ชัดถึงงานจิตรกรรมฝาผนัง ในฉกภูมิจักรวาลเน้นตัวภาพไปทิมทานที่ สีสันตรมมีเหล่าสัตว์น้ำต่างแหวกว่ายซึ่งพบภาพเหล่าสัตว์น้ำบนงานจิตรกรรมฝาผนังตามวัดวาอาราม สมุดไทย ที่มีถ่ายทอดเรื่องราวของไตรภูมิซึ่งปรากฏรูปแบบของฉกภูมิจักรวาล และพบการเขียนเรื่องราวฉกภูมิจักรวาลมากในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น การสร้างงานมักจะทำตามแบบอย่างที่เรา บรรยายเอาไว้ในหนังสือคัมภีร์ของแต่ละนิกาย อาจเป็นข้อสันนิษฐานจุดเริ่มแรกของงานศิลปะไทย และการได้รับอิทธิพลความเชื่อในเรื่องสัตว์หิมพานต์ที่มีการสร้างงานตัวภาพรูปแบบสัตว์หิมพานต์ ลวดลายต่าง ๆ เป็นรูปสัตว์และสรรพชีวิตมากมาย

บทที่ 3

รูปแบบสัตว์น้ำในฉากภูมิจักรวาลกับงานจิตรกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยสมัยธนบุรี

เรื่องราวของไตรภูมิ เป็นวรรณกรรมที่มีตั้งแต่สมัยสุโขทัยในราวพุทธศตวรรษที่ 18 จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในการถ่ายทอดเรื่องราวของไตรภูมิมีการนำมาสร้างสรรค์เป็นงานจิตรกรรมที่หลากหลาย อาทิเช่น งานจิตรกรรมฝาผนัง สมุดไทย และตู้พระธรรม การสร้างสรรค์มีงานจิตรกรรมที่เป็นเรื่องราวไตรภูมิมีการวางรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปรวมถึงการนำเสนอเรื่องราวภายในกรอบของความเชื่อที่มีมิติการสร้างสรรคให้สอดคล้องกับพื้นที่ในงานศิลปกรรม

1.รูปแบบงานจิตรกรรมที่มีการนำเสนอสัตว์น้ำจากภูมิจักรวาลในสมัยอยุธยา

ในสมัยอยุธยาเป็นยุคสมัยที่มีงานศิลปกรรมทั้งงานจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ที่มีเอกลักษณ์บ่งบอกถึงยุคสมัย แบ่งเป็นสามยุคคือ อยุธยาตอนต้น ตอนกลาง และตอนปลาย ด้านงานจิตรกรรมที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของการถ่ายทอดเรื่องราวไตรภูมิปรากฏในหลายรูปแบบที่เป็นงานจิตรกรรม อาทิ เช่น การเขียนสมุดไทย ตู้พระธรรมลายรดน้ำ และงานจิตรกรรมฝาผนัง

1.1รูปแบบในสมุดไทยหรือสมุดภาพไตรภูมิ ดังที่ได้กล่าวไปแล้วถึงที่มาของการประพันธ์วรรณกรรมเรื่องราวของไตรภูมิมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย และมีการปรับแต่งในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอีกหลายเล่ม ซึ่งการถ่ายทอดเรื่องราวของงานจิตรกรรมที่เป็นระบบจักรวาลเป็นรูปธรรมและมีการสืบทอดเป็นประเพณีการเขียนระบบจักรวาล มักพบสมุดจิตรกรรมการเขียนลงบนกระดาษหรือที่เรียกว่า สมุดไทย เขียนตามแบบแผนโบราณนิยมเรื่องไตรภูมิ เป็นการจารึกเพื่อถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนของความเชื่อทางด้านพระพุทธศาสนา⁴⁷ ซึ่งการเขียนภาพทั่วไปนี้เป็นการแสดงฉากละตอน ดูจากด้านบนสู่ด้านล่างด้านต้นหรือที่เรียกว่า หน้าต้น เป็นการเขียนเรื่องราวภูมิต่าง ๆ ของไตรภูมิและพุทธประวัติ และในช่วงปลาย หรือเรียกอีกอย่างว่า หน้าปลาย เป็นการเขียนภาพไตรภูมิโลกสี่ฐาน ป่าหิมพานต์และเรื่องราวชาดก⁴⁸

⁴⁷ น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], **จิตรกรรมอยุธยา** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2543),

12.

⁴⁸ กรมศิลปากร, **สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรขอม ภาษาไทย** (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2552. คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา 5 ธันวาคม 2550),

13.

การแสดงฉากภูมิจักรวาลที่มีสัตว์หิมพานต์ สัตว์น้ำอยู่ในส่วนของด้านปลาย เป็นเรื่องไตรภูมิ โลกสันฐาน และป่าหิมพานต์

ตัวอย่างสมุดไทยที่มีการแสดงฉากภูมิจักรวาลที่มีเหล่าสัตว์น้ำซึ่งยังคงเก็บรักษาและอนุรักษ์ไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ ขอยกตัวอย่าง รูปเล่มสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 5 รูปเล่มสมุดภาพไตรภูมินี้มีแบบแผนตามรูปแบบจากสมัยโบราณ ฉากที่เน้นตัวภาพสัตว์หิมพานต์เป็นสัตว์น้ำคือ เรื่องราวปลาทั้งเจ็ด

(ภาพที่ 20)

ภาพที่ 20 ภาพปลาทั้งเจ็ด ที่หุนโลก คือ ปลาอานนโท อุปนนโท ติมิงโคล ตรีมิระ ตรมิงโล โสมาราหู สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 5 ที่มา กรมศิลปากร, **สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรขอม ภาษาไทย** (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2552. คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา 5 ธันวาคม 2550), 151.

รูปแบบของปลาทั้งเจ็ดมีการจัดภาพเป็นคู่ประกบกันหกตัวและตัวที่ใหญ่ที่สุด เป็นปลาอานนทที่หุนโลกหรือจักรวาลตามความเชื่อเป็นการใช้รูปแบบสัตว์น้ำในธรรมชาติประเภทของปลา มีเกล็ดและช่างได้ใช้การจินตนาการให้เป็นปลาที่เด่นรวมถึงการแต่งเติมของช่างเป็นการเขียนให้เหนือธรรมชาติโดยเน้นที่เหงือกและปากเพื่อเสริมให้ดูความดุร้ายดวงตาโพลง นอกจากนี้สัตว์น้ำอื่นๆ เช่น กุ้ง หอย มีการนำเสนอเป็นสัตว์น้ำจากธรรมชาติในฉากของพิภพแห่งนาคและวิมานอสูร อีกรูปแบบของสัตว์น้ำที่สำคัญเช่นเดียวกับปลาทั้งเจ็ดและเป็นสัตว์น้ำที่มีการผสมกับคน คือ เจือก ซึ่งมีปรากฏมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เป็นรูปแบบครึ่งคนครึ่งปลา ท่อนบนเป็นคนและท่อนล่างเป็นปลา (ภาพที่ 21)

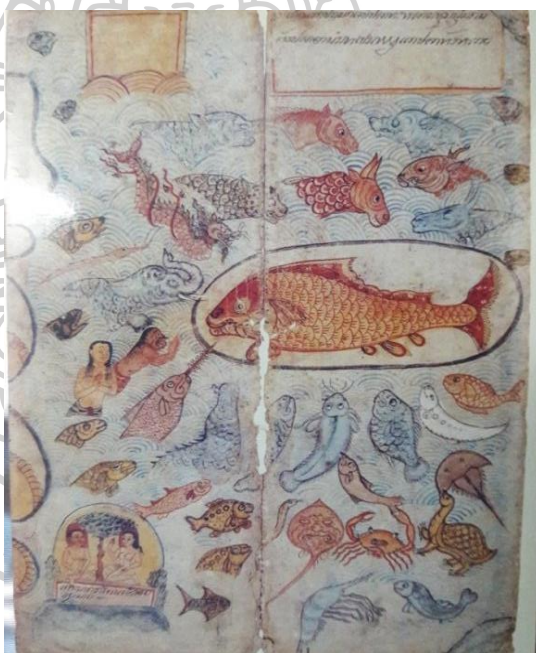
ภาพที่ 21 ภาพอมรโคยานทวีปและเชิงเขาพระสุเมรุ สมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยา เลขที่ 5
 ที่มา กรมศิลปากร, **สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรขอม ภาษาไทย** (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร,
 2552. คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิม
 พระเกียรติ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสสมโภชฉลองเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา 5 ธันวาคม 2550),
 149.

ในคัมภีร์ไม่มีบัญญัติเรื่องของเงือกดังที่ได้กล่าวแล้วนั้น สันนิษฐานได้ว่า การเขียนเงือกใน
 สมุดภาพไตรภูมิของสมัยอยุธยา เป็นการจินตนาการจากช่างผู้วาดที่ถ่ายทอดออกมาให้มีสีสันในงาน
 จิตรกรรม ในสมัยอยุธยานี้ยังพบการเขียนเงือกที่รูปแบบท่อนล่างเป็นนาคหรืออาจเรียกได้ว่าเป็นครึ่ง
 คนครึ่งนาคเพราะลักษณะของท่อนล่างมีลักษณะเดียวกับนาคมีความเรียวยาวเหมือนงูแต่มี
 เกล็ด และการเขียนของช่างจากภาพยังถ่ายทอดจากที่บัญญัติในคัมภีร์เรื่องสีผิวกายทั้งสองสีในทวีปมี
 ความแตกต่างกันเหมือนกับชาวชมพูทวีป สัตว์น้ำในสมุดภาพไตรภูมิยังมีปรากฏในส่วนของแผนที่
 โบราณเป็นการแสดงภาพปลาใหญ่โอบล้อมรอบเขาพระสุเมรุ และมีเหล่าสัตว์น้ำเป็นบริวารทั้งปลา
 และเต่า รูปแบบของสัตว์น้ำทั้งสองชนิดเป็นรูปแบบจากธรรมชาติไม่มีการผสมกับสัตว์หรือคน

สมุดภาพไตรภูมิที่แสดงสัตว์น้ำในฉากภูมิจักรวาลที่มีรูปแบบการผสมผสานอย่างชัดเจน
 (ภาพที่ 22) มีปลาอานนท์ เป็นจุดศูนย์กลางของภาพที่มีเหล่าสัตว์น้ำชนิดต่าง ๆ ช่างเขียนถ่ายทอด
 เป็นรูปแบบของสัตว์น้ำมีทั้งเป็นสัตว์น้ำในธรรมชาติ อาทิปลาที่มีเกล็ดและปลาหนังที่มีรูปลักษณ์ตาม
 ธรรมชาติ เช่น ลักษณะของปลากระมัง ปลาไน ปลากRAY ปลาแรด ปลาไหล เป็นต้น ที่กล่าวมา
 เป็นเพียงข้อสันนิษฐานความเหมือนคล้ายของลักษณะปลาที่อยู่ในธรรมชาติ และปลาฉลามที่มีปลาย
 แแหลมของปากเหมือนใบเรือเช่นกันอาจเป็นปลากระทุงเหวก็เป็นได้ นอกจากปลาแล้วช่างได้
 ถ่ายทอดรูปแบบ เต่า ปู กุ้ง แมงดาทะเล เป็นต้น อีกรูปแบบสัตว์น้ำที่เรียกได้ว่าเป็นการจินตนาการ
 ปลาผสมกับสัตว์บกหรือสัตว์สี่เท้า คือ วัว เสือ ช้าง เสือ เชื่อมโยงไปถึงสระอนันดาตที่มีปากทางน้ำทั้ง

สี่ปากเป็นรูปแบบของหัวสัตว์ สันนิษฐานได้ว่าช่างผู้เขียนนำรูปแบบสัตว์จากปากทางน้ำมาใส่ให้สัตว์น้ำมีความแปลกจากเดิม หรือเป็นการนำสัตว์หิมพานต์ ตามที่บัญญัติไว้ในคัมภีร์มาสร้างสรรค์จินตนาการ ในภาพยังพบเงือกคู่ชายหญิงที่มาคู่กัน เงือกชายลักษณะมีหนวดเครารูปร่างกำยำ ส่วนเงือกหญิงรูปร่างออรชรเหตุที่สามารถบอกได้ว่าเป็นเงือกเพราะมีส่วนตั้งแต่เอวถัดลงไปพบเกล็ดปลาที่บ่งชี้ว่า คือ เงือก

อีกชนิดหนึ่งที่มีความแปลกคือในส่วนของปลากระเบน เป็นปลาธรรมชาติแต่มีส่วนตรงกลางตัวที่ช่างได้เขียนให้เกิดความแปลกไปจากธรรมชาติ คือ เขียนเป็นใบหน้าของหน้ากาล ลักษณะของใบหน้าบั้งตึงตาโต ปากแฉะมีเขี้ยวและฟันบนออกมาจากปาก เป็นอีกคำตอบหนึ่งได้ว่าสัตว์น้ำเหล่านี้ช่างผู้เขียนได้ใช้การจินตนาการในการเขียนภาพสัตว์น้ำในสมุดภาพไตรภูมิ แต่ยังคงความเป็นเอกลักษณ์ในคัมภีร์ที่กล่าวถึงสัตว์หิมพานต์ในดินแดนชมพูทวีป

ภาพที่ 22 ภาพถ่ายสมุดภาพไตรภูมิ แสดงเรื่องราวในระบบจักรวาลมีเหล่าสัตว์น้ำเป็นตอนแผนที่โบราณ แสดงภาพสัตว์น้ำทั้งหลายในมหาสมุทร เลือกปลาอันนทเป็นพญารัตนปฐุมกัลป์ ณ หอสมุดแห่งชาติ

1.2 รูปแบบลายรดน้ำ ลายรดน้ำในสมัยอยุธยามีการสร้างสรรค์ตู้พระธรรมหรือหีบพระธรรมลายรดน้ำเป็นระบบจักรวาลที่มีเขาพระสุเมรุ ทวีปทั้งสี่ ป่าหิมพานต์รวมถึงสัตว์หิมพานต์ ช่างถ่ายทอดจินตนาการให้สอดคล้องกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เช่น การเขียนลายรดน้ำ

ตู้พระธรรม ของวัดเชิงหวายที่มีการเขียนสัตว์หิมพานต์ และการเขียนระบบจักรวาล การเขียนสัตว์น้ำ ไม่พบการเขียนรายละเอียดของสัตว์น้ำแต่เขียนเป็นระบบจักรวาลตามคติทางพระพุทธศาสนา แสดงป่าหิมพานต์และแสดงถึงปากน้ำที่เป็นรูปสัตว์หิมพานต์เท่านั้น

1.3. รูปแบบจิตรกรรมฝาผนัง ในสมัยอยุธยางานจิตรกรรมที่เขียนเรื่องราวไตรภูมิเป็นระบบจักรวาลและการสร้างสรรค์ของช่างเป็นการเขียนตามแบบแผนมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางและอยุธยาตอนปลายพบว่าการเขียนนิยมเขียนเรื่องไตรภูมิไว้ทางด้านหลังของพระประธานสืบเนื่องจากการนับถือพระพุทธศาสนาหินยานแบบลังกา ซึ่งเป็นการนับถือต่อจากสมัยสุโขทัย⁴⁹ พบการเขียนมากในช่วงสมัยอยุธยาตอนปลาย

รูปแบบในจิตรกรรมฝาผนังมีเนื้อหาแนะนำเสนอไตรภูมิที่เป็นส่วนของความเชื่อทั้งสามโลก สัตว์ มนุษย์ เทวดาและพรหม และอีกความเชื่อในเรื่องของระบบจักรวาล⁵⁰ การแสดงเรื่องราวของสัตว์น้ำในป่าหิมพานต์นั้น พบการเขียนของช่างเป็นการถ่ายทอดจากระบบของจักรวาลการนำเสนอในส่วนของพื้นน้ำอยู่ในระบบจักรวาลที่เขาพระสุเมรุ ของช่างในสมัยอยุธยาเป็นการนำเสนอที่มีหลายรูปแบบและมีการสืบเนื่องจากการเขียนในสมุดไทย เห็นได้ชัดการนำเสนอที่ถ่ายทอดมาจากคัมภีร์โลกศาสตร์ ฉากของน้ำคือมหานทีสีทันดรที่ปรากฏนี้มีความหลากหลายของเหล่าสัตว์น้ำที่เป็นธรรมชาติมากมาย ซึ่งวัดที่มีการเขียนและยังปรากฏงานจิตรกรรม อาทิเช่น วัดเกาะแก้วสุทธาราม จ.เพชรบุรี วัดพุทธไสสวรรคย์ จ.พระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

ในงานวิจัยนี้ขอยกตัวอย่างงานจิตรกรรมที่พบงานจิตรกรรมการเขียนเรื่องราวไตรภูมิและยังปรากฏสัตว์น้ำบนฉากของภูมิจักรวาล คือ วัดช่องนนทรี กรุงเทพฯ เป็นวัดที่สร้างขึ้นตามรูปแบบของสมัยอยุธยาการเขียนฉากไตรภูมิอยู่ทางด้านหลังพระประธาน อยู่ช่องตรงกลางของผนังในผนังเดียวกันนี้มีการเขียนเรื่องราวต่าง ๆ พุทธประวัติ ตอนพุทธเจ้าเสด็จไปบวชสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แสดงโปรดพุทธมารดาและพระอินทร์ และด้านซ้ายขวามีการเขียนเป็นตอนทศชาติชาดก⁵¹

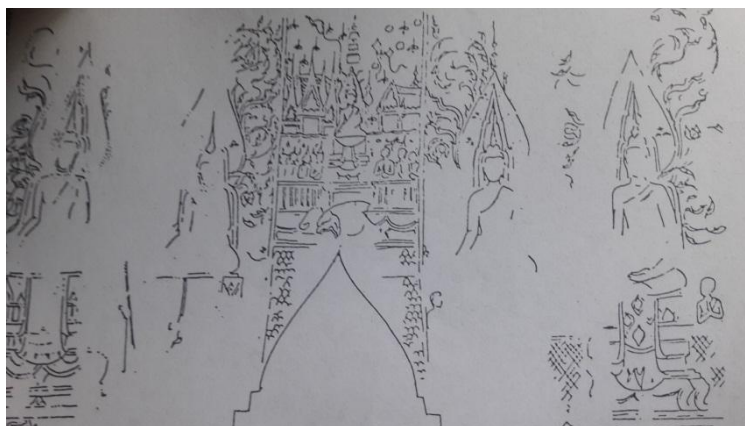
เรื่องราวดังกล่าวเป็นการเขียนที่นิยมของการนำเรื่องราวพุทธประวัติมาเขียนร่วมด้วย และการนำเสนอในระบบของจักรวาลมีเขาพระสุเมรุ เป็นจุดศูนย์กลางใต้เขาพระสุเมรุนี้ มีสัตว์น้ำหนึ่งใน ปลาทั้งเจ็ด คือ ปลาอานนท์ที่หวนหาเขาพระสุเมรุ ตามความเชื่อ เป็นคำตอบอีกทางหนึ่งได้ว่าการเขียนจิตรกรรมฝาผนังไตรภูมิในสมัยอยุธยา เป็นการเขียนที่มาจากเรื่องราวที่บัญญัติไว้ในคัมภีร์โลกศาสตร์ (ภาพที่ 23)

⁴⁹ น. ณ ปากน้ำ, **จิตรกรรมอยุธยา** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2543), 17.

⁵⁰ สน สีสมาตรัง, **คติ ความเชื่อไตรภูมิและจักรวาลวิทยาในจิตรกรรมฝาผนังไทย**

(กรุงเทพมหานคร: คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556), 12.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, 55.

ภาพที่ 23 ภาพลายเส้นงานจิตรกรรมฝาผนัง เรื่องราวไตรภูมิและพุทธประวัติ
ด้านหลังพระประธาน วัดช่องนนทรี กรุงเทพฯ
ที่มา สน สีสมาตย์, **คติ ความเชื่อไตรภูมิและจักรวาลวิทยาในจิตรกรรมฝาผนังไทย**
(กรุงเทพมหานคร: คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556), 12.

2.รูปแบบงานจิตรกรรมที่มีการนำเสนอสัตว์น้ำจากภูมิจักรวาลสมัยธนบุรี

จากประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรีเราพอทราบถึงข้อมูลเบื้องต้นแล้วว่าสมัยกรุงธนบุรีนี้มีช่วงเวลาที่ไม่ยาวนานนัก ทำให้การสร้างสรรค์งานศิลปกรรมสมัยธนบุรีมักพบค่อนข้างน้อย และพบงานจิตรกรรมที่เป็นเรื่องราวของไตรภูมิรูปแบบการเขียนสมุดไทยมีหลายฉบับซึ่งถ่ายทอดมาจากสมัยอยุธยา เพราะสมัยนั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีพระประสงค์ให้ช่างเขียนได้เขียนเรื่องราวของไตรภูมิเพื่อให้ประชาชนได้เห็นความหมายของสามโลก มากขึ้น การเขียนสมุดไทยที่สืบเนื่องนี้ ยังคงรูปแบบของการเขียนไตรภูมิในสมัยอยุธยาแต่มีเพียงความต่างของช่างที่การเขียนสลับตอกันในสมุดไทยทั้งสองยุค การแสดงเรื่องราวนี้ช่างได้ถ่ายทอดให้เห็นถึงสามโลกตามแบบแผนสมัยอยุธยา ภาพของสัตว์น้ำมีลักษณะเดียวกับสมุดภาพไตรภูมิสมัยอยุธยาเช่นเดียวกัน

ดังนั้นในสมัยอยุธยาและสมัยธนบุรีมีการเขียนเรื่องราวไตรภูมิตามคัมภีร์ที่ได้บัญญัติขึ้นเพื่อถ่ายทอดให้เห็นหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่สืบทอดต่อกันมา สมัยอยุธยาพบการถ่ายทอดเป็นงานศิลปกรรมมีหลายรูปแบบ ส่วนในสมัยธนบุรีพบเพียงการเขียนสมุดภาพไตรภูมิหรือสมุดไทย จุดมุ่งหมายเหมือนกันคือเพื่อถ่ายทอดเป็นหลักธรรมคำสอนให้เห็นทั้งสามโลก การเขียนเกี่ยวกับสัตว์พบเป็นการเขียนสัตว์หิมพานต์ในดินแดนของชมพูทวีปทั้งสัตว์บกและสัตว์น้ำ แต่การเขียนสัตว์น้ำพบบนฉากของแผนที่โบราณ มีผืนน้ำมหานทีสีทันดร รวมถึงฉากรบบจักรวาลของเขา

พระสุเมรุที่มีน้ำหอมล้อมและปลาอานนท์ตามความเชื่อ ซึ่งการเขียนสัตว์น้ำที่เห็นเด่นชัดนี้เป็นการเขียนลงสมุดภาพไตรภูมิที่ช่างได้ถ่ายทอดให้เห็นลักษณะของสัตว์น้ำที่เป็นทั้งธรรมชาติและสัตว์น้ำที่มีการผสมผสานของสัตว์สี่เท้า เป็นไปได้ที่ช่างนำต้นแบบจากปากน้ำทั้งสี่ที่เป็นรูปหัวสัตว์ของสระอโนดาต รวมถึงสัตว์น้ำที่ผสมกับคนที่เรียกว่า เจือก มีทั้งเจือกหญิงและเจือกชาย เจือกจากความหมายนั้นแปลว่า งู ในสมัยโบราณ ที่สำคัญเจือกเริ่มต้นการเขียนมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เป็นอีกคำตอบได้ว่าช่างได้นำเรื่องราวของความเชื่อและตำนานมาถ่ายทอดให้เป็นรูปแบบงานจิตรกรรมโดยยึดหลักการถ่ายทอดตามที่บัญญัติไว้

ในด้านงานจิตรกรรมฝาผนังที่มาจากกรเขียนสมุดภาพไตรภูมิ เช่นกันยังไม่พบสัตว์น้ำที่มีความหลากหลายแต่เป็นการถ่ายทอดจากเรื่องราวในคัมภีร์ คือเรื่องปลาทั้งเจ็ด รูปแบบปลาใหญ่โดยเขียนจากธรรมชาติเพิ่มเติมให้เห็นความดุร้าย เขียนเขียนและพันให้แปลกไปจากธรรมชาติ การเขียนจิตรกรรมฝาผนังในสมัยอยุธยาซึ่งส่งผลต่อการเขียนงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นของฉากภูมิจักรวาลในเรื่องราวของไตรภูมิและได้รับอิทธิพลการเขียนจากสมุดภาพไตรภูมิอีกด้วย

บทที่ 4

รูปแบบงานจิตรกรรมฝาผนังในงานวิจัยที่มีการนำเสนอสัตว์น้ำจากภูมิจักรวาลของวัดในยุคสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น

จากคัมภีร์โลกศาสตร์ที่แสดงถึงรูปแบบสัตว์น้ำของงานจิตรกรรมฝาผนังในเรื่องราวของไตรภูมิบนฉากภูมิจักรวาลบนสมุทไทยและจิตรกรรมฝาผนังตามวัดต่าง ๆ ที่อยู่ในยุคสมัยอยุธยาชั้นได้สืบทอดตามแบบแผนมาถึงงานจิตรกรรมฝาผนังในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รูปแบบการวาดสัตว์น้ำที่ปรากฏบนฉากนี้ มีความแตกต่างกันเมื่อนำมาเปรียบเทียบและทำการวิเคราะห์ ซึ่งรูปแบบที่แตกต่างกันนี้สามารถแบ่งตามลักษณะของสัตว์น้ำได้หลายรูปแบบ เช่น ลักษณะทางกายภาพ ขนาด และรูปแบบของผิวสัตว์น้ำ เป็นต้น นอกจากการศึกษารูปแบบของสัตว์น้ำยังถือเป็นการเรียนรู้วิถีคิดในการออกแบบของช่างโบราณอีกทางหนึ่ง

1. งานจิตรกรรมฝาผนังที่มีสัตว์น้ำจากภูมิจักรวาลของวัดในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น

จากตัวอย่างงานจิตรกรรมฝาผนังที่นำเสนอของทั้งสี่วัดตัวอย่างพบว่าเป็นงานจิตรกรรมที่มีรูปแบบแผนคติการเขียนเรื่องไตรภูมิโลกสี่ฐาน ที่มีในคัมภีร์ทางด้านพระพุทธศาสนาเป็นงานแบบไทยประเพณีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย⁵² จนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นและมีการนำเสนอฉากภูมิจักรวาลที่ชัดเจน และเน้นตัวภาพของสัตว์น้ำที่มีขนาดใหญ่และเด่นชัด งานจิตรกรรมฝาผนังทั้ง 4 วัดสามารถลำดับจากระยะเวลาในการสร้าง ดังนี้ วัดคงคาคารามและวัดใหญ่อินทาราม มีการสร้างมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย และมีการปฏิสังขรณ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น วัดราชสิทธิารามมีการเขียนงานจิตรกรรมฝาผนังเริ่มใน สมัยรัชกาลที่ 1 และมีการปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 1 และมีการเขียนเพิ่มเติมเป็นตามลำดับ⁵³ และวัดสุทัศนเทพวราราม เป็นการเขียนงานจิตรกรรมฝาผนัง ในสมัยรัชกาลที่ 1⁵⁴ และมีเอกลักษณ์ ในการจัดองค์ประกอบด้วยงานสถาปัตยกรรม

นอกจากนี้พื้นที่ที่ตั้งของทั้งสี่วัดที่อยู่ในภาคกลางและมีแม่น้ำสายหลักบริเวณวัดยังมีอิทธิพลต่อการเขียนสัตว์น้ำ การเรียงลำดับงานจิตรกรรมฝาผนังอ้างอิงจากประวัติความเป็นมาของการสร้างวัดและการปฏิสังขรณ์ในเวลาถัดมา รูปแบบของงานจิตรกรรมฝาผนังเรื่องราวไตรภูมิของทั้งสี่วัดจึงมีความแตกต่างกัน ดังนี้

⁵² ศักดิ์ชัย สายสิงห์, *พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์พัฒนาการของช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน*

(กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2556), 401.

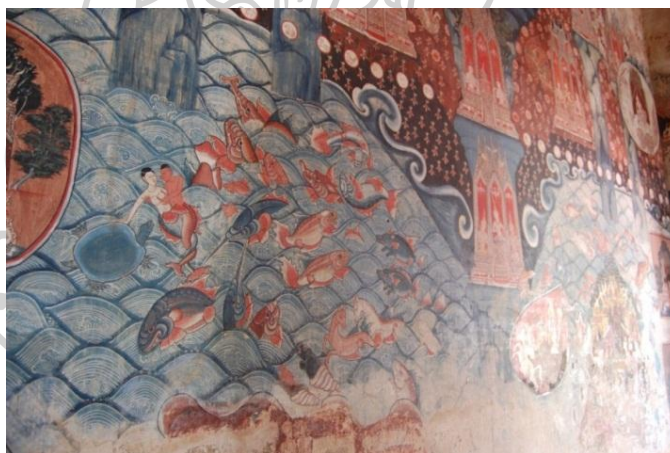
⁵³ เรื่องเดียวกัน, 413.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, 429.

1.1.วัดคงคาราม

เป็นวัดเก่าแก่ที่ตั้งอยู่ใน จ.ราชบุรี เป็นวัดที่สร้างมาตั้งแต่สมัยอยุธยาและได้รับการปฏิสังขรณ์ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในรัชกาลที่ 4⁵⁵ ในส่วนของภาพวาดยังมีร่องรอยให้สันนิษฐานความเป็นงานจิตรกรรมฝาผนังในสมัยใด เช่น การวาดอดีตพระพุทธเจ้า รวมถึงการใช้สีไม้กีสี เป็นต้น และได้มีการบูรณะเขียนทับซ้อน ในส่วนเรื่องราวไตรภูมิทางด้านหลังพระประธาน เป็นฉากแสดงภูมิจักรวาล มีทวีปทั้งสี่ เขาพระสุเมรุ และที่แสดงความชัดเจนมากที่สุดคือ มหาสมุทรนทีสีทันดร ที่ไหลมาจากเขาสัตตบริภัณฑ์ทั้งเจ็ด ห้วงแห่งน้ำลึกในฉากนี้มีเหล่ามัจฉาหลากหลายสายพันธุ์ที่มีการผสมกันระหว่างสัตว์ที่หลากหลายแหวกว่ายอยู่เป็นจำนวนมากและมีขนาดใหญ่

จากที่กล่าวข้างต้นแล้วว่าในส่วนของคัมภีร์โลกศาสตร์ไม่ได้กล่าวรายละเอียดของ รูปแบบสัตว์น้ำทั้งหลายเหล่านี้ บอกเพียงลักษณะความแตกต่าง ของการเกิดเป็นที่น่าสนใจว่างานจิตรกรรมที่ปรากฏนี้มีที่มาอย่างไร รวมถึงในเรื่องของปลาใหญ่ทั้ง 7 ที่อาศัยในมหานทีสีทันดร อาจมีปรากฏในฉากนี้เช่นกัน ซึ่งสันนิษฐานได้จากขนาดตัวปลาที่มีขนาดใหญ่ตรงกับเรื่องราวของปลาใหญ่ทั้ง 7 ตัว ซึ่งขนาดปลาแต่ละสายพันธุ์มีความแตกต่างกันออกไป (ภาพที่ 24)

ภาพที่ 24 ตัวอย่างสัตว์น้ำกำลังแหวกว่ายในมหานทีสีทันดร ผนังไตรภูมิ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดคงคาราม จ.ราชบุรี

⁵⁵ น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], *ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดคงคาราม*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2537), 9.

1.2.วัดใหญ่อินทาราม

เป็นวัดเก่าแก่ตั้งแต่สมัยโบราณเป็นวัดที่สำคัญของทางภาคตะวันออก ตั้งอยู่ ตำบลบางปลาสร้อย จ.ชลบุรี หลักฐานด้านประวัติความเป็นมาค่อนข้างน้อยทำให้ทราบความเป็นมาค่อนข้างจำกัด วัดนี้เดิมชื่อวัดอินทารามหรือวัดใหญ่เป็นวัดราษฎร์ ต่อมาได้รับพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ ในรัชกาลที่ 9 ให้ยกเป็นวัดพระอารามหลวง⁵⁶ งานจิตรกรรมฝาผนังมีการซ่อมแซมปฏิสังขรณ์หลายครั้งทำให้การกำหนดอายุทำได้จำกัด

ในส่วนของงานจิตรกรรมฝาผนังนี้ เรื่องราวไตรภูมิที่ช่างได้แสดงออก อยู่ทางด้านหลังพระประธาน ผนังทางด้านทิศตะวันตก ในผนังไตรภูมิฉากนี้ยังปรากฏตามเรื่องราวของไตรภูมิโลกสี่ฐาน เป็นฉากการเขียนเขาพระสุเมรุอยู่ตรงกลางมีเขาสัตตบริภัณฑ์ล้อมรอบ มีมหานทีสี่พันตรอยู่ด้านล่าง และมีเหล่าสัตว์น้ำแหวกว่าย จุดเด่นของผนังฉากนี้คือ ส่วนที่เป็นปลาขนาดใหญ่โอบล้อมอยู่ใต้ฐานของเขาพระสุเมรุ ตรงกับเรื่องราวความเชื่อของไทยปลาอานนท์ที่หนุนโลกที่เกี่ยวกับชมพูทวีป⁵⁷ นอกจากนี้ยังปรากฏสัตว์น้ำตัวอื่นๆ อีกหลายชนิดที่มาจากต้นแบบของธรรมชาติ (ภาพที่ 25)

ภาพที่ 25 ตัวอย่างเหล่าสัตว์น้ำและปลาอานนท์ใต้เขาพระสุเมรุ ภาพจิตรกรรมฝาผนังผนังไตรภูมิ วัดใหญ่อินทาราม จ.ชลบุรี
ที่มา ภาพถ่ายจาก สำนักศิลปากรที่ 5 จ. ปราจีนบุรี

⁵⁶ น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], *ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดใหญ่อินทาราม* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2525), 8.

⁵⁷ คีตกฤทธิ ปราโมช, *ลักษณะไทย เล่ม 1 ภูมิหลัง* (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิชย์จำกัด, 2525), 60.

1.3. วัดราชสิทธิาราม

เป็นวัดโบราณมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มีการซ่อมแซมปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง ในสมัยรัชกาลที่ 5⁵⁸ และถือเป็นวัดอารามหลวงชั้นโท งานจิตรกรรมฝาผนังเริ่มเขียนในสมัยรัชกาลที่ 1 ในส่วนของงานจิตรกรรมฝาผนังก็มีการบูรณะซ่อมแซมแต่จะมีบางส่วนที่หลุดหายไปตามกาลเวลา เรื่องราวไตรภูมิอยู่ในด้านของหลังพระประธานเป็นส่วนของผนังหุ้มกลอง ด้านหลังพระประธานทางทิศตะวันตกเป็นเรื่องราวของไตรภูมิ รูปแบบของการวาดและการจัดวางเป็นตามแบบแผนของงานจิตรกรรมไทยประเพณีที่มีการเขียนฉากแสดงส่วนตรงกลางเป็นเขาพระสุเมรุ มีเขาตัดบริภัณฑ์ล้อมรอบทั้งสองฝั่ง ในฉากภูมิจักรวาลของผนังนี้ช่างผู้วาดได้มีการนำเสนอสัตว์น้ำที่เป็นตัวปลาโดยเฉพาะปลาใหญ่ทั้ง 7 ที่อยู่ในมหานทีสีทันดร ปลาทั้ง 7 มีขนาดใหญ่ที่ชัดเจนแหวกว่ายกันไปมารวมกับสัตว์น้ำชนิดอื่นๆ ในเรื่องราวปลาทั้ง 7 นี้มีบัญญัติในคัมภีร์โลกศาสตร์ แต่ภาพของสัตว์น้ำยังมีส่วนที่ปรากฏในผนังของพุทธประวัติตอนเจ้าชายสิทธัตถะ ทรงตัดพระเมาลี แต่ภาพจิตรกรรมฝาผนังได้หลุดหายไปบางส่วนเห็นได้ไม่ชัดเจน (ภาพที่ 26)

ภาพที่ 26 ตัวอย่างงานจิตรกรรมฝาผนัง ฉากไตรภูมิด้านหลังพระประธาน
วัดราชสิทธิาราม กรุงเทพมหานคร

⁵⁸ น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], *ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดราชสิทธิาราม* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2525), 9.

1.4. วัดสุทัศนเทพวราราม

เป็นวัดพระอารามหลวงชั้นเอก ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 เดิมพระราชทานนามว่าวัดมหาสุทธาราม แต่ยังไม่แล้วเสร็จมีการสร้างต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 จนเข้าสู่ในสมัยรัชกาลที่ 3 การก่อสร้างพระวิหารยังไม่เสร็จแต่พระองค์ได้อัญเชิญพระศรีศากยมุนีขึ้นประดิษฐานไว้และพระราชทานชื่อว่า วัดสุทัศนเทพวราราม และมีการสร้างต่อเพิ่มเติมในสมัยรัชกาลที่ 4 ตลอดจนโปรดให้มีการฉลองสมโภชพระอารามหลวง พระราชทานนามว่า วัดสุทัศนเทพวราราม ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการต่อเติมการสร้างวัดตามคติโบราณให้เป็นศูนย์กลางของจักรวาล วัดนี้เป็นวัดที่สำคัญคือวัดสุทัศนเทพวรารามเป็นวัดประจำรัชกาลที่ 8 อีกด้วย⁵⁹

ในงานจิตรกรรมมีสองส่วนคือ ส่วนของพระอุโบสถ และส่วนของพระวิหารพระศรีศากยมุนี เรื่องราวในพระอุโบสถ เนื้อหาของหน้าประตูเป็นภาพพุทธประวัติตอนมารผจญระหว่างช่องประตูเป็นภาพถ้ำนันทมูลเชิงเขาพระสุเมรุ ภาพประวัติพระปัจเจกพุทธเจ้าอยู่ที่ผนังระหว่างช่องหน้าต่างและตอนต่างๆ ผนังซอกหน้าต่างเรื่องรามเกียรติ์บานหน้าต่างเขียนภาพสวรรค์และภาพของเทพเจ้าแปลงจากศาสนาพราหมณ์⁶⁰ ในงานส่วนนี้ไม่พบการเขียนสัตว์น้ำโดยตรงมีแต่ฉากของป่าหิมพานต์ และเหล่าบรรดาสัตว์หิมพานต์ เช่น ช้าง ม้า สิงห์ ตระกูลต่างๆ เป็นต้น แห่งดินแดนชมพูทวีป

ด้านงานจิตรกรรมฝาผนังในวิหารพระศรีศากยมุนีมีการเขียนเรื่องราวไตรภูมิ การแสดงถึงฉากภูมิจักรวาลที่แตกต่างจากวัดอื่นที่ยกตัวอย่างของการวิจัย โดยใช้การเขียนบนพื้นที่ของเสาแบ่งการนำเสนอเป็นตอนบนและตอนล่างของเสามีความหมายที่ต่างกัน เป็นตามรูปแบบเรื่องราวของศูนย์กลางจักรวาล ตั้งแต่เขาพระสุเมรุ เสาแต่ละต้นมีการเขียนฉากของทวีปทั้งสิ้น ได้แก่ ชมพูทวีป บุรพวิเทหทวีป อมรโคยานทวีป และอูตรกुरुทวีป (ภาพที่ 27) ในแต่ละทวีปมีการแสดงให้เห็นเป็นสัญลักษณ์ของทวีปและใบหน้าที่อาศัยอยู่ ทวีปทั้งสิ้นล้อมรอบไปด้วยมหานทีสี่พันนครซึ่งปรากฏเหล่าสัตว์น้ำอย่างชัดเจนมีปรากฏทุกด้านของทวีปทั้งสิ้นเพราะมีน้ำที่ไหลผ่านบรรจบกัน ตามความหมายในคัมภีร์จักรวาลที่ปณี ความว่าที่บึงซึ่งอยู่ท่ามกลางน้ำ ชื่อว่า อันตริปะ หรือทวีป ภูมิภาคแห่งปาดาลวรรค

⁵⁹นิยะดา เหล่าสุนทร และพีระพัฒน์ สำราญ, **จิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ พระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม** (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2559. พิมพ์เนื่องในวันพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์(วีระภททจาริมหาเถร ป.ธ.9 อดีตเจ้าอาวาสวัดสุทัศนเทพวราราม), 22.

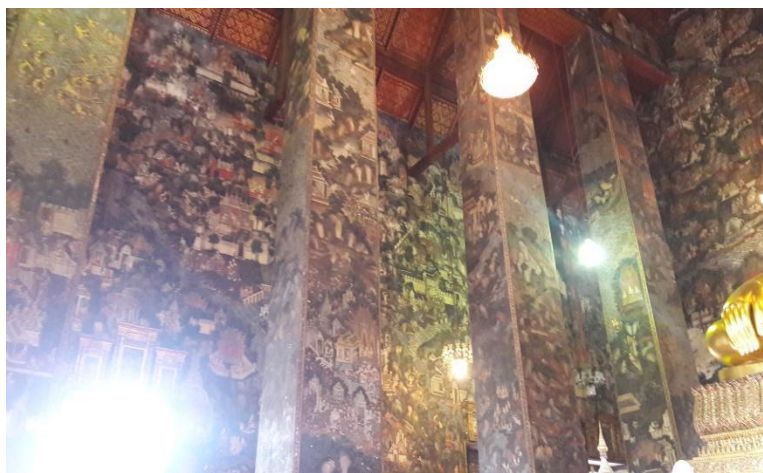
⁶⁰สันติ เล็กสุขุม, **จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 ความคิดเปลี่ยนการแสดงออกก็เปลี่ยนตาม** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2548), 166.

นั้นว่าที่บกซึ่งอยู่ท่ามกลางน้ำ อันเป็นกรรมเรียกว่าทวีป⁶¹ ดังนั้นเห็นบรรดาเหล่าสัตว์น้ำมีทั้งที่การผสมทั้งสัตว์บกและสัตว์น้ำ ล้อมรอบทุกด้านของเสา เป็นที่น่าสนใจว่าการเขียนสัตว์น้ำมีความสัมพันธ์กับเรื่องราวของไตรภูมิโลกสัตถฐาน โดยเฉพาะในไตรภูมิโลกวิจิตรฉายภาพที่กล่าวถึงทวีปทั้งสิ้นแต่การแสดงเรื่องราวที่แตกต่างดังกล่าวนี้เห็นได้ว่าความหมายยังคงรูปแบบของระบบจักรวาล (ภาพที่ 28)

ภาพที่ 27 งานจิตรกรรมที่อยู่บนเสาเป็นส่วนหนึ่งของทวีปทั้งสี่ เสานี้เป็นเสาที่แสดงถึง อุตระกฐทวีป ด้านในพระวิหารศากยมุนี วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพฯ

⁶¹ กรมศิลปากร, **จักรวาลทิปนี** (กรุงเทพมหานคร: หอสมุดแห่งชาติ, 2523), 38.

ภาพที่ 28 ตัวอย่างงานจิตรกรรมฝาผนังด้านใน พระวิหารศรีศากยมุนี วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

จากการค้นคว้ารูปแบบ ฉากภูมิจักรวาลในผนังด้านไตรภูมิทั้ง 4 วัด คือ วัดคงคาราม วัดใหญ่อินทาราม วัดราชสิทธาราม และวัดสุทัศนเทพวราราม ยังคงความเป็นงานจิตรกรรมแบบไทยประเพณี ตามแบบแผนของงานจิตรกรรมฝาผนังตามสมัยรัตนโกสินทร์ที่มีรูปแบบการเขียนพัฒนามาจากสมัยอยุธยา อาทิ การเขียนเรื่องราวมารผจญด้านหน้าพระประธาน ด้านหลังพระประธานเป็นการเขียนเรื่องราวไตรภูมิโลกสัตถฐาน ที่สำคัญมีการนำเสนอฉากภูมิจักรวาลรวมถึงเหล่าสัตว์น้ำได้อย่างชัดเจน ซึ่งมีความสัมพันธ์กับเรื่องราวในคัมภีร์ที่กล่าวถึงในระบบจักรวาล การเขียนเรื่องราวของจักรวาลนั้นเป็นการสืบเนื่องจากรูปแบบของการเขียนจิตรกรรมฝาผนังสมัยกรุงศรีอยุธยา คาบเกี่ยวสมัยกรุงธนบุรีมากระทั่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์พบว่าไม่ได้ปรากฏเพียงงานจิตรกรรมฝาผนังมีปรากฏในสมุดภาพไตรภูมิ ซึ่งสร้างไว้สำหรับเขียนภาพไตรภูมิโดยเฉพาะ นับเป็นการแสดงให้เห็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษในการถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจจากเรื่องราวของไตรภูมิ มีความหมายในทางปรัชญาและหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา⁶² โดยเฉพาะภาพเหล่าสัตว์น้ำที่ยังมีปรากฏบนสมุดไทย

⁶² กรมศิลปากร, **สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรขอม ภาษาไทย** (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2552. คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา 5 ธันวาคม 2550), 2.

ดังนั้นการเขียนสัตว์น้ำจากภูมิจักรวาลนี้ทั้งสี่วัดนี้สันนิษฐานได้ว่าเป็นการเชื่อมโยงจากการเขียนภาพสมุทไทยหรือสมุทภาพไตรภูมิสู่งานจิตรกรรมฝาผนังและช่างยังคงถ่ายทอดตามรูปแบบการเขียนจากภูมิจักรวาลในระบบจักรวาล ตามคติความเชื่อที่สืบทอดต่อกันมา

2.รูปแบบสัตว์น้ำในฉากภูมิจักรวาลผนังไตรภูมิของทั้งสี่วัด

2.1.รูปแบบสัตว์กลุ่มปลา

สัตว์น้ำกลุ่มของปลามีปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนังของวัดต่างๆพบมากบนฉากภูมิจักรวาลในผนังไตรภูมิ บางส่วนมีการเขียนในฉากของนิทานพุทธประวัติ ทศชาติชาดก เช่น เรื่องพระมหาชนก (ภาพที่ 29) เป็นต้น ฉากที่กล่าวถึงแม่น้ำยังพบการเขียนแม่น้ำและเหล่าสัตว์น้ำ ที่หลากหลายและมีความชัดเจนในการนำเสนอรูปแบบตัวปลาสันนิษฐานได้ว่าช่างผู้เขียนนำมาจากเรื่องของปลาทั้ง 7 ที่อยู่อาศัยในแม่น้ำที่สี่พันตร เพราะสอดคล้องกับเนื้อหาในคัมภีร์โลกศาสตร์ระบบจักรวาล

ภาพที่ 29 ภาพสัตว์น้ำที่ปรากฏในฉากพระมหาชนก งานจิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จ.ราชบุรี

ซึ่งกลุ่มของปลาสามารถแบ่งเป็นกลุ่มได้อีกสามกลุ่ม คือ กลุ่มที่หนึ่งเป็นกลุ่มปลาที่อยู่บนโลก มีอยู่จริงและอาศัยอยู่ในธรรมชาติน้ำจืดและน้ำเค็ม กลุ่มที่สองเป็นกลุ่มปลาผสมกับสัตว์ต่าง ๆ ทั้ง สัตว์สี่เท้า สัตว์สองเท้ารวมถึงสัตว์ที่ไม่มีเท้า และกลุ่มที่สามเป็นกลุ่มปลาผสมมนุษย์หรือที่เรียกว่าเงือก ทั้งสามกลุ่มนี้สามารถแบ่งตามลักษณะทางกายภาพของตัวปลาแต่ละชนิดและสามารถอิงการแบ่งสัตว์น้ำได้จากการแบ่งสัตว์หิมพานต์ที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ในสาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ที่ 19 ฉบับวันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2483 ได้กล่าวถึงการแบ่ง สัตว์หิมพานต์ว่า บรรดาสัตว์สี่เท้าซึ่งเรียกว่าสัตว์หิมพานต์ สังกัดจัดได้ว่ามี 4 จำพวกคือ

(1) เป็นสัตว์แบบตรง ๆ (2) ลอกอย่างเขามา (3) คิดขึ้นจากคำ (4) ผสมเอาตามชอบใจ⁶³ จากการแบ่งดังกล่าวนี้เป็นส่วนที่สามารถนำมาแบ่งประเภทของสัตว์น้ำกลุ่มปลาโดยใช้ลักษณะที่มีความชัดเจนทางด้านกายภาพ ส่วนของลำตัว หัว รวมถึงผิวหนังสามารถแบ่งได้ดังนี้

2.1.1. **กลุ่มของปลาที่อยู่บนโลกมีอยู่จริงและอาศัยอยู่ในธรรมชาติ** ปลากลุ่มนี้สามารถแบ่งย่อยได้อีกสองประเภท คือปลาไม่มีเกล็ดหรือปลาหนัง และปลาที่มีเกล็ดโดยแบ่งจากลักษณะของปลาในธรรมชาติทั้งสองชนิดพบเห็นได้ชัดเจนในฉาภูมิจักรวาลทั้งสี่วัดที่ยกมานำเสนอในงานวิจัย ประเภทแรกให้เห็นชัดคือ

2.1.1.1 **ปลาที่ไม่มีเกล็ด หรือปลาหนัง** จะพบได้หลายวัด ซึ่งการเขียนภาพของช่างได้เขียนปลาที่มีความเหมือนจริง มีดังนี้

1) ปลาเทโพ (ภาพที่ 30)

ภาพที่ 30 รูปแบบลักษณะของปลาเทโพ

เพราะมีลักษณะส่วนหัวเล็กรูปร่างเพรียวแต่ป้อมสั้น ด้านข้างลำตัวมีสีจางถึงบริเวณท้อง ปลาชนิดนี้เป็นปลาน้ำจืดพบมากในแถบของแหล่งน้ำจืดเป็นไปได้กับการนำความเป็นธรรมชาติมาสู่งานจิตรกรรมฝาผนัง ลักษณะของปลาชนิดนี้ที่พบในงานจิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม (ภาพที่ 31) พระวิหารศรีศากยมุนี วัดสุทัศน์เทพวราราม (ภาพที่ 32)

⁶³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่ม 19, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (กรุงเทพมหานคร: องค์การการค้าคุรุสภา, 2505), 3.

ภาพที่ 31 ปลาชนิดที่ 1 รูปแบบปลาเทพโผนึงไตรภูมิ งานจิตรกรรมฝาผนัง วัดคงคาราม จ.ราชบุรี

ภาพที่ 32 ปลาชนิดที่ 2 รูปแบบของปลาเทพโผนึงในประธาน พระวิหารศรีศากยมุณี วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

ซึ่งการเขียนภาพเห็นเพียงแค่ส่วนหัวถึงลำตัวด้านบน มีความคล้ายคลึงกันต่างกันตรงสีของตัวปลาถ้าดูจากการใช้สีของพื้นน้ำก็มีความต่างกันสันนิษฐานได้ว่าช่างผู้วาดใช้สีให้สัมพันธ์กับสีของน้ำ ถือเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของการใช้สีของวัดคงคาราม และในส่วนของวัดสุทัศนเทพวราราม อีกภาพที่ปรากฏของปลาชนิดแรกพบอยู่ในพระอุโบสถ วัดราชสิทธาราม (ภาพที่ 33) ด้านของผนังไตรภูมิ ด้านล่างเขาพระสุเมรุ เป็นปลาชนิดที่ไม่มีเกล็ดเช่นเดียวกันเป็นลักษณะของปลาในธรรมชาติ มีการใช้สีที่คล้ายคลึงกัน ขนาดปลาที่มีขนาดใหญ่พบได้ครบทั้ง 7 ตัว ปลาชนิดนี้สื่อถึงปลาใหญ่ทั้งเจ็ดที่มีการนำเสนอในเรื่องราวบนฉากรวมจักรวาล ในมหานทีสีทันดร

ภาพที่ 33 ปลาชนิดที่ 3 รูปแบบปลาเทโพ ผ้างไตรภูมิ วัดราชสิทธาราม กรุงเทพมหานคร
ที่มา น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], ชุดงานจิตรกรรมฝาผนัง วัดราชสิทธาราม (กรุงเทพมหานคร:
เมืองโบราณ), 89.

2) รูปแบบปลาฉนาก (ภาพที่ 34)

ภาพที่ 34 รูปแบบปลาฉนาก ในธรรมชาติของน้ำเค็ม
ที่มา BIG ONE {นามแฝง}, รู้จักกับปลาฉนาก ,เขาถึงเมื่อวันที่ 9 ก.พ. 61 ,เข้าถึงได้
จาก http://www.siamfishing.com/content/view.php?nid=10246&cat=photo_in

ปลาชนิดนี้จัดเป็นปลาที่อยู่ในกลุ่มปลาที่ไม่มีเกล็ดหรือปลาหนัง ปลาชนิดนี้มีลักษณะลำตัวเหมือนปลาฉลาม ปากที่โดดเด่นเป็นปากที่แหลมยาวและมีฟันเลื่อย รูปแบบของปลาฉนากนี้พบที่วัดคงคาราม จ.ราชบุรี ได้ชัดเจน ช่วงเขียนปลาไว้เป็นคู่พบได้ทั้งหมดสองคู่ และเห็นเพียงครึ่งตัวส่วนของหัว(ภาพที่ 35) แต่ที่น่าสังเกตของการเขียน (ภาพที่ 36)

ภาพที่ 35 ภาพปลาปากแหลมรูปแบบปลาฉลาม ผั่งไตรภูมิ งานจิตรกรรมฝาผนัง วัดคงคาราม
จ.ราชบุรี

ภาพที่ 36 ภาพปลาปากแหลมรูปแบบปลาฉลาม ผั่งไตรภูมิ งานจิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม
อ.โพธาราม จ.ราชบุรี

ปลาฉลามหรือฉลามจะงอยปากกว้างเป็นปลาน้ำเค็มแต่สามารถอยู่ได้ทั้งน้ำจืดและน้ำเค็ม เรียกปลาชนิดนี้ว่า ฉลามน้ำจืด ซึ่งช่่างวาดนำความเป็นธรรมชาติของปลาน้ำเค็ม มาสร้างสรรค์ผสมผสานกับปลาน้ำจืดซึ่งในปลาน้ำจืดมีปลาอีกชนิดหนึ่งมีลักษณะปากยาวคือปลากระทุงเหวหรือปลาเข็มแต่เมื่อพิจารณาเห็นความต่างกันเพราะปลากระทุงเหวมีเพียงปากที่มีลักษณะยาวไม่มีส่วนที่

แหลมคม มีความชัดเจนการนำรูปแบบปลาฉลามมาสร้างสรรค์ปลารูปแบบนี้มีค้นพบอีกแห่งคือที่วัดราชสิทธิาราม แต่ที่วัดราชสิทธิารามนี้ปรากฏที่ผนังห้องที่ 9 เป็นตอนเจ้าชายสิทธิัตถะ ทรงตัดพระเมาลีด้วยพระขรรค์ที่ริมแม่น้ำอโนมานที⁶⁴ เนื่องจากภาพเขียนหลุดหายไปบางส่วนเห็นได้เพียงครึ่งลำตัวของปลาเท่านั้น (ภาพที่ 37)

ภาพที่ 37 ภาพปลาฉลามที่ปรากฏในผนังห้องที่ 9 เป็นตอนเจ้าชายสิทธิัตถะทรงตัดพระเมาลีด้วยพระขรรค์ที่ริมแม่น้ำอโนมานที ลักษณะภาพจิตรกรรมหลุดหายไปเกือบหมด ที่มา น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], **ชุดงานจิตรกรรมฝาผนังวัดราชสิทธิาราม** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมื่อโบราณ, 2525), 67.

อีกชนิดที่มีความคล้ายกับปลาในธรรมชาติปลาที่อยู่ในผนังของไตรภูมิเช่นกันกับสองชนิดข้างต้นมี ลักษณะเด่นชัดกับความเหมือนจริงประเภทที่สอง คือ

2.1.1.2 ประเภทปลามีเกล็ด นอกจากตระกูลปลาหนึ่งแล้วยังพบว่าในงานจิตรกรรมฝาผนังยังมีการเขียนปลาประเภทมีเกล็ดสามารถจำแนกตามลักษณะของปลาในธรรมชาติได้อย่างชัดเจนมีขนาดของเกล็ดที่มีขนาดใหญ่

⁶⁴ น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], **ชุดงานจิตรกรรมฝาผนัง วัดราชสิทธิาราม**, (กรุงเทพมหานคร: เมื่อโบราณ), 67.

1) รูปแบบปลากระโท่ (ภาพที่ 38)

ภาพที่ 38 ภาพปลามีเกล็ดรูปแบบปลากระโท่ ผนังไตรภูมิงานจิตรกรรมฝาผนัง วัดคงคาราม จ.ราชบุรี

พบในงานจิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จ.ราชบุรี มีลักษณะส่วนลำตัวมีขนาดใหญ่ มีหัวขนาดใหญ่เพราะมีส่วนของเหงือกก่อนเนื้อหนา ปากกว้างและใหญ่กว่าปลาชนิดอื่นๆ เป็นลักษณะปลากระโท่ นอกจากนี้ส่วนของเกล็ดปลากระโท่เป็นปลาที่มีเกล็ดใหญ่ที่สุดในวงศ์ของปลาตะเพียนจากภาพจิตรกรรมเห็นได้ชัดขนาดของเกล็ดปลาที่มีขนาดใหญ่

จากภาพที่ปรากฏข้างเขียนส่วนเขี้ยวช่วงกำลังอ้าปากแสดงความดุร้ายชางนำความดุร้ายมาจากประเภทลำเนื้อในธรรมชาติของปลาน้ำจืดมีหลากหลายชนิดที่มีความดุร้ายเป็นปลาลำเนื้อ เช่น ปลากระสูบ ปลาชะโด เป็นต้น ปลากระโท่เองเป็นปลาที่กินเนื้อ⁶⁵ สันนิษฐานถึงความดุร้ายที่ชางนำเสนอด้วยการใส่เขี้ยวให้ดูความดุร้ายของปลาชนิดนี้ นอกจากนี้ครีบหลังครีบท้องรวมถึงหางมีการเสริมให้ต่างจากความเป็นจริง แต่ถ้ามองที่ตำแหน่งมีความคล้ายกัน เป็นที่น่าสังเกตในช่วงของลำตัวมีความกลมเหมือนกับปลาทอง และการใช้สีเป็นสีโทนแดงออกส้มอาจเป็นการนำมาผสมผสานให้เกิดสัตว์น้ำที่แปลกประหลาดขึ้น และมีการเพิ่มส่วนของหนวดข้างละสามเส้นนอกจากนี้ มีการผสมผสานกันระหว่างปลาพันธุ์ต่าง ๆ (ภาพที่ 39)

⁶⁵ ชวลิต วิทยานนท์, *คู่มือปลาน้ำจืด* (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สารคดี, 2547), 20.

ภาพที่ 39 ลักษณะรูปแบบปลากระโทง ในธรรมชาติ ที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนัง
ที่มา การเพาะพันธุ์ปลากระโทง, เข้าถึงเมื่อวันที่ 11 มี.ค. 61, เข้าถึงได้จาก
<https://sites.google.com/site/4girlhrm/kar-pheraa-phanthu-pla-kraho>

2) รูปแบบปลากระสูบ ในปลาประเภทมีเกล็ด รูปแบบของปลากระสูบนี้ยังพบที่วัดใหญ่อิน
ทาราม ลักษณะของตัวปลามีความเรียวยาวกว่าปลากระโทง ความชัดเจนของสีที่ใช้ในการวาดเช่นกัน
ให้สอดคล้องกับการวาดพื้นน้ำและและส่วนของเขาสัตตบริภัณฑ์ จิตรกรรมฝาผนังตัวภาพนี้แสดงให้เห็น
เห็นการวาดปลาที่มีขนาดใหญ่มีขนาดใหญ่และอยู่ในตำแหน่งของใต้เขาพระสุเมรุตามเรื่องราว ของ
ปลาใหญ่หนุนโลกคือ ปลาอานนท์ ซึ่งปลาชนิดนี้ (ภาพที่ 40)

ภาพที่ 40 ภาพรูปแบบปลากระสูบตัวอย่างเหล่าสัตว์น้ำและปลาอานนท์ ใต้เขาพระสุเมรุ
ผนังไตรภูมิภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านผนังไตรภูมิ วัดใหญ่อินทาราม จ.ชลบุรี
ที่มา ภาพถ่ายจาก สำนักศิลปากรที่ 5 จ.ปราจีนบุรี

ลักษณะปลาชนิดนี้มีรูปร่างที่ยาว หัวยาว ปากกว้าง เกล็ดค่อนข้างใหญ่โดยเฉพาะส่วนของครีบมีสีแดงเรื่อ ครีบหางเช่นกันที่มีสีแดงเรื่อ ส่วนของลำตัวใช้สีที่ต่างจากสีของครีบมีความคล้ายกับกระสับอย่างชัดเจน (ภาพที่ 41)

สันนิษฐานได้ว่าเป็นการนำต้นแบบปลาชนิดนี้เป็นงานจิตรกรรมฝาผนังก็ได้ซึ่งช่างได้เพิ่มการเขียนให้เห็นความดูร้ายการเขียนเขี้ยวตอนอ้าปากแสดงถึงความมีพลังของตัวภาพ

ภาพที่ 41 ภาพลักษณะของปลากระสับในธรรมชาตินำมาเปรียบเทียบกับปลาในงานจิตรกรรมฝาผนัง ผนังไตรภูมิ วัดใหญ่อินทาราม จ.ชลบุรี

3)รูปแบบปลาบู๋ รูปแบบปลาบู๋นี้มีงานจิตรกรรมฝาผนังวัดราชสิทธิารามพบปลาที่มีรูปแบบคล้ายปลาบู๋ (ภาพที่ 42) ในส่วนของภาพรูปแบบปลาบู๋นี้เห็นเพียงแค่ครึ่งตัวส่วนหัวและลำตัวด้านบน ปลาชนิดนี้มีลักษณะที่ชัดเจนคือส่วนของหัวที่มีขนาดใหญ่ ปากกว้าง ลำตัวมีสีน้ำตาลอมแดงหรืออมเหลืองคล้ำ นอกจากนี้ช่างยังมีการเขียนผสมกันระหว่างปลาที่มีเกล็ดและไม่มีเกล็ดบางชนิดที่ปรากฏมีเกล็ดเฉพาะส่วนหัวตัวไม่มีบางชนิดมีทั้งตัวรวมถึงหนวดที่ยาวของตัวด้านล่างเช่นกัน (ภาพที่ 43)

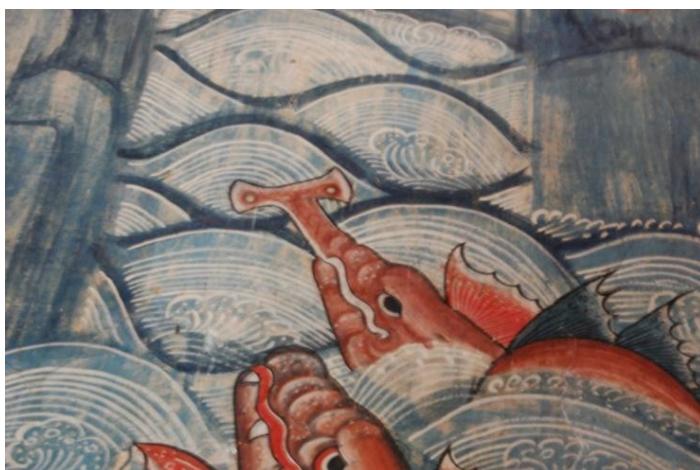
ภาพที่ 42 ภาพปลาใหญ่ผ่นั่งไตรภูมิ วัดราชสิทธาราม กรุงเทพมหานคร
ที่มา น. ณ ปากน้ำ[นามแฝง], **ชุดงานจิตรกรรมฝาผนัง วัดราชสิทธาราม** (กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์เมืองโบราณ), 90.

ภาพที่ 43 ภาพปลาบูในธรรมชาติ
ที่มา ปศุสัตว์, **ปลาบู ปลาบูทราย และการเลี้ยงปลาบู**, เข้าถึงเมื่อวันที่ 11 มี.ค. 61 ,เข้าถึงได้
จาก <http://pasusat.com/%E0%B8%9B%E0%B8%A5%E0%B8%B2%E0%B8%9A%E0>

นอกจากนี้ยังมีปลาอีกหลายสายพันธุ์ที่มีคล้ายกับปลาในธรรมชาติ มีลักษณะที่พิเศษกว่าปลาพันธุ์อื่นๆ อาทิ ปลาฉลามหัวค้อน ปลากระเบน เป็นต้น

4) รูปแบบปลาฉลามหัวค้อน (ภาพที่ 44)

ภาพที่ 44 ภาพรูปแบบฉลามหัวค้อนผนังไตรภูมิ งานจิตรกรรมฝาผนัง วัดคงคาราม จ.ราชบุรี

รูปแบบปลาหัวค้อนชนิดนี้เป็นปลาที่มีลักษณะปากยื่นยาวออกมาจากลำตัวและมีส่วนที่เป็นด้านบนมีลักษณะเป็นสีเหลี่ยมผืนผ้าแนวขวางส่วนหัว ในส่วนของงานจิตรกรรมปรากฏเพียงส่วนของครึ่งลำตัวท่อนบนเท่านั้นแต่สามารถบอกลักษณะ ได้ชัดเจนถึงส่วนที่ยื่นออกมาด้านบนของปากมีความแตกต่างชนิดอื่น ๆ ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าในการเปรียบเทียบลักษณะของปลาฉลามชนิดนี้ เป็นปลาน้ำเค็ม (ภาพที่ 45) แต่ช่างได้นำมาเป็นต้นแบบในการเขียนสัตว์น้ำชนิดนี้ในฉากภูมิจักรวาลมีความสัมพันธ์กันระหว่างสัตว์น้ำจืดและสัตว์น้ำเค็มสามารถอยู่ร่วมกันได้

ในการเขียนพบอยู่บนจิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จ.ราชบุรี อยู่ในถิ่นแม่น้ำแม่กลองทางตะวันตกของภาคห่างจากฝั่งของน้ำเค็มอาจสันนิษฐานได้ว่าช่างผู้เขียนนำต้นแบบการเขียนจากประสบการณ์การพบเห็นสัตว์น้ำเค็มชนิดนี้เพื่อให้สัมพันธ์กับคัมภีร์โลกศาสตร์ที่กล่าวถึงมหานที สัตว์น้ำจืดเป็นน้ำเค็มก็เป็นได้

ภาพที่ 45 ภาพรูปแบบฉลามหัวค้อน

ที่มา ปลาฉลามหัวค้อน, เข้าถึงเมื่อวันที่ 11 มี.ค.61, เข้าถึงได้จาก

<https://www.google.co.th/search?q=%E0%B8%9B%E0%B8%A5%E0%B8%B2%E0%B8%89%E0%B8%A5%E0%B8%B2%E0%B8%A1%E0%B8%AB%E0%B8%B1%E0%B8%A>

5) รูปแบบปลากระเบน (ภาพที่ 46)

ภาพที่ 46 รูปแบบปลากระเบน บนฉากรูปจิตรกรรมฝาผนังด้านอมรโคยานทวิป จิตรกรรมฝาผนัง
พระวิหารศรีศากยมุณี วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

ในงานจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏรูปแบบปลากระเบนนี้มีลักษณะเฉพาะที่มีความเหมือนจริงในธรรมชาติ จะพบการเขียนที่วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร ในส่วนของเสาทวิปทั้งสิ้น พบได้สองจุดมีลักษณะที่ต่างกันโดยสายพันธุ์ เป็นที่น่าสนใจว่าการเขียนรูปแบบปลากระเบน (ภาพที่ 47)

ช่างได้นำรูปแบบของความเหมือนจริงในธรรมชาติมาสู่ในงานจิตรกรรมฝาผนัง นอกจากนี้รูปแบบปลากระเบนในฉากรูปจิตรกรรมฝาผนังมีการเขียนในสมุดไทย หรือสมุดภาพไตรภูมิ เป็นตอนสัตว์

ทั้งหลายในมหาสมุทรเลือกปลาอันนันทเป็นพญาเป็นครั้งปฐมกัลป์ และจากภาพงานจิตรกรรมฝาผนังนี้ช่างได้ใช้ความเหมือนจริงมาเป็นต้นแบบของสัตว์น้ำมากกว่าการจินตนาการต่างจากสมุดภาพไตรภูมิในสมัยอยุธยาที่มีการจินตนาการใส่หน้ากาลบนตัวปลากระเบน

ภาพที่ 47 รูปแบบปลากระเบนบนฉากรวมจักรวาล บูรพวิเทหทวีป จิตรกรรมฝาผนัง พระวิหารศรีศากยมุณี วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

จากรูปแบบปลากลุ่มของปลาที่อยู่บนโลกมีอยู่จริงและอาศัยอยู่ในธรรมชาติที่ช่างได้วาดขึ้นบนงานจิตรกรรมฝาผนังจากที่นำเสนอเป็นการวาดที่สอดคล้องและมีความเหมือนจริงในธรรมชาติทั้งสัตว์น้ำจืดและน้ำเค็ม สามารถวิเคราะห์จากรูปแบบและลักษณะที่มีจุดเด่นของตัวสัตว์น้ำ

2.1.2. กลุ่มที่สองเป็นกลุ่มปลาผสมกับสัตว์ต่าง ๆ เป็นปลาที่ช่างผู้วาดมีการวาดผสมผสานกับสัตว์บก มีทั้งสัตว์ทวิบาทหรือสัตว์สองเท้า สัตว์จตุบาทหรือสัตว์สี่เท้า ซึ่งในกลุ่มนี้มีหลายชนิดที่น่าสนใจหลากหลายสายพันธุ์ สามารถแยกการผสมกับสัตว์บกได้สองลักษณะ

2.1.2.1. เป็นปลาที่มีการผสมผสานกับสัตว์จตุบาทหรือสัตว์สี่เท้า ในประเภทของปลาผสมกับสัตว์จตุบาทหรือสัตว์สี่เท้านี้ เราสามารถสังเกตได้จากกายภาพของสัตว์และลักษณะของสัตว์ชนิดนั้น

1) ปลาผสมช้าง

ปลาชนิดแรกนี้แสดงความชัดเจนระหว่างปลาผสมกับช้าง ตรงกับความหมายของชื่อมีลักษณะลำตัวท่อนบนเป็นช้างขายื่นออกมาสองขา ส่วนลำตัวท่อนล่างเป็นปลา ครีบหลังแหวกว่ายจากลักษณะสัตว์น้ำชนิดนี้คือ กุญชรวาริ และมีความต่างวาริกุญชรของสัตว์ทั้งสองชนิดคือส่วนของขา วาริกุญชรมีขาครบทั้งสี่ขา แต่กุญชรวาริ มีเพียงขาทางด้านหน้าสองขาจากลักษณะดังกล่าวเป็นคำตอบของสัตว์น้ำในหิมพานต์ชนิดนี้เป็น วาริกุญชร

ลักษณะที่โดดเด่นของสัตว์น้ำในหิมพานต์ กุญชรวารินี้ เป็นการผสมระหว่างปลาและช้าง มีลักษณะที่ใกล้เคียง สัตว์น้ำในตำนานความเชื่อของศาสนาฮินดูที่มีรูปแบบของการผสมระหว่างและช้าง เรียกว่าช้างน้ำ เช่นเดียวกันและความหมายจากชื่อกุญชรวาริที่สอดคล้องมีความหมายว่า ช้างน้ำ สันนิษฐานถึงจุดเริ่มต้นของการเขียนรูปแบบปลาผสมช้างลักษณะนี้ นอกจากนี้ในการแยกสัตว์หิมพานต์ตามตำราสัตว์หิมพานต์ ไม่มีการระบุถึงปลากุญชรวาริ มีเพียงการกล่าวถึง สัตว์หิมพานต์ เป็นวาริกุญชร เริ่มจากการสร้างสรรค์สัตว์หิมพานต์ในขบวนแห่งพระบรมศพ ผูกเป็นหุ่นของสัตว์หิมพานต์⁶⁶ สันนิษฐานได้ว่าช่างผู้เขียนได้นำเรื่องราวของตำนานที่มีในสมัยโบราณเป็นต้นแบบ และผสมกับการจินตนาการสร้างสรรค์ได้เป็นปลาผสมช้างในรูปแบบกุญชรวาริ (ภาพที่ 48)

ภาพที่ 48 ภาพปลาผสมช้าง ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จ.ราชบุรี

⁶⁶ นิยะดา เหล่าสุนทร และพีระพัฒน์ สำราญ, **จิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ พระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม** (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2559. พิมพ์เนื่องในวันพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุฒาจารย์(วีระภททจารีมหาเถร ป.ธ.9 อดีตเจ้าอาวาสวัดสุทัศนเทพวราราม), 83.

2) ปลาผสมม้า

เป็นปลาที่ผสมกับสัตว์บกระหว่าง ปลาและม้า มีลักษณะลำตัวท่อนบนเป็นม้า มีขายื่นสองขา มีลำตัวท่อนล่างเป็นปลา มีครีบทางด้านหลังและครีบหาง มีลักษณะเดียวกับปลาผสมช้าง ปรากฏบนงานจิตรกรรมฝาผนังที่ วัดคงคาราม และวัดสุทัศน์เทพวราราม ในส่วนของวัดคงคารามมีภาพปลาผสมม้าสองคู่ (ภาพที่ 49) มีสีที่ต่างกัน (ภาพที่ 50) แต่มีลักษณะที่เหมือนกันปลาผสมม้าทั้งสองคู่มีลักษณะที่เหมือนกันความแตกต่างกันตรงสีของลำตัวและส่วนของครีบบ้านบนลำตัวท่อนล่างเป็นปลา และลีลาจัดวางท่าทางช่างได้วาดให้เกิดความแตกต่างของปลาชนิดนี้

ภาพที่ 49 ภาพปลาผสมม้าส่วนที่หนึ่ง ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จ.ราชบุรี

ภาพที่ 50 ภาพปลาผสมม้าส่วนที่สอง ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จ.ราชบุรี

ภาพที่ 51 ภาพปลาผสมม้า จิตรกรรมฝาผนัง วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

ในส่วนของวัดสุทัศนเทพวราราม (ภาพที่ 51) ช่างได้วาดเพียงตัวเดียวซึ่งต่างกับการจัดวางของวัดคงคาราม แต่ลักษณะทางด้านกายภาพมีความคล้ายกัน

ปลาที่มีลักษณะเหมือนม้าไม่มีที่ปรากฏแน่ชัดจากเรื่องราวป่าหิมพานต์ ในคัมภีร์โลกศาสตร์ รวมถึงลักษณะของส่วนปากที่ยื่นออกมาลักษณะเหมือนม้า มีภาพเป็นลักษณะของปลาผสมม้า จากที่นำเสนอ และเรื่องราวของปลาผสมม้าชนิดนี้ มีปรากฏเรื่องราวตามในตำราสัตว์หิมพานต์ มีชื่อเรียกปลาผสมม้าชนิดหนึ่งชื่อว่า สิ้นธพน์ทธี กล่าวถึงความหมายเห็นได้ชัดเจนถึงที่มาของชื่อ ตัวเป็นม้าหางเป็นหางปลา ที่เท้ามีครีบคล้ายครีบปลา ที่มาของคำว่าสิ้นธพ หมายถึงม้าพันธุ์ดีที่เกิดแถวลุ่มแม่น้ำสินธุในอินเดีย คำว่านที หมายถึงน้ำ⁶⁷ เมื่อทั้งสองคำมารวมกันแปลตรงตัวว่าเป็นม้าน้ำ และตรงกับความหมายคำว่าม้าน้ำ สิ้นธพที่มีในคัมภีร์โลกศาสตร์ ว่าเป็นม้ากำลังดีและวิ่งเร็วมาก⁶⁸

แต่จากภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนัง ปลาผสมม้าทั้งสองภาพมีลักษณะลำตัวด้านบนเป็นม้ามีขาหน้ายื่นมาสองขาลำตัวด้านล่างเป็นส่วนของปลา มีทั้งครีบหลัง ครีบหาง ครีบท้อง ซึ่งต่างจากลักษณะของสิ้นธพน์ทธี ที่มีลำตัวเป็นม้ามีครีบเป็นหางปลา สันนิษฐานได้ว่าเกิดจากการจินตนาการของช่างผู้เขียนที่เขียนจากผสมระหว่างสัตว์บกกับปลา มีที่มาจากสัตว์หิมพานต์ ปลาชนิด

⁶⁷ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในวโรกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554 (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556), 1235.

⁶⁸ กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 (ไตรภูมิโลกวินิจยภค) (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2535), 179.

นี้ ยังพบอีกที่คือ วัดสุทัศนเทพวราราม ต่างจากทั้งสองภาพตรงที่มีว่ายมาตัวเดียวไม่ได้มาเป็นคู่เหมือนที่วัดคงคาราม การเขียนภาพปลาผสมกับม้าของช่างผู้วาดเห็นได้ว่าเป็นผู้กระมังของตำนานของสัตว์หิมพานต์ซึ่งใช้จินตนาการในการสร้างสรรค์จากเรื่องราวให้สอดคล้องความเชื่อดังกล่าว

3) ปลาผสมหมูป่า

เป็นปลาที่ผสมกันระหว่างปลากับหมู มีลักษณะส่วนลำตัวเป็นหมูมีขายื่นออกมาสองข้างเป็นลักษณะของกบ ลำตัวและครีบเป็นปลา ในส่วนของลักษณะหมูสันนิษฐานว่าเป็นหมูป่าเพราะมีเขี้ยว แต่จากตำนานเรื่องสัตว์หิมพานต์ ไม่มีการกล่าวถึงปลาที่ผสมกับหมูแต่อย่างใด มีเพียงตำนานในศาสนาฮินดู กล่าวถึงเรื่องของหมูป่า รูปลักษณะของหมูป่าที่ปรากฏนั้นเป็นหมูป่าอย่างชัดเจน รวมถึงสีกาย ในส่วนของปลาผสมกับหมูป่าในคัมภีร์โลกศาสตร์และตำราสัตว์หิมพานต์ ไม่ได้ระบุถึงความเป็นมาของปลาผสมหมูป่าชนิดนี้ (ภาพที่ 52)

ภาพที่ 52 ภาพปลาหมูป่า ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จ.ราชบุรี

ถ้าหากเปรียบเทียบกับลักษณะปลาในธรรมชาติ มีปลาหนึ่งชนิดมีลักษณะที่คล้ายกับหน้าของหมูเป็นส่วนที่ยื่นจมูกและปาก และรวมถึงชื่อของปลา คือ ปลาหมูน้ำจืด(ภาพที่ 54) มีลักษณะปากที่มีจะงอยค่อนข้างยาว จมูกงอกลาง สีสันของปลาชนิดนี้มีส่วนคล้ายกับงานจิตรกรรมฝาผนังสันนิษฐานได้ว่าการสร้างสรรค์ของปลาผสมหมูป่า เป็นไปได้ว่าช่างผู้วาดนำมาจากปลาหมูในธรรมชาติผสมผสานกับการจินตนาการเพื่อให้สอดคล้องกับความเชื่อ

ภาพที่ 53 ภาพลักษณะปลาหมูในธรรมชาติ ตัวอย่างปลาหมูขาว
 ทีมา ขวลิขิต วิทยานนท์, **คู่มือปลาน้ำจืด** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สารคดี, 2554), 67.

4) ปลาผสมเสือและแมว

เป็นปลาผสมระหว่างปลากับเสือ ส่วนของลำตัวด้านหน้าเป็นเสือมีลวดลายของเสือเป็นลาย
 เสือโคร่ง มีขาหน้ายื่นมาทั้งสองขา ส่วนท่อนลำตัวด้านล่างเป็นปลาที่มีครีบทางด้านหลังเช่นเดียวกับ
 ปลาผสมข้าง ปลาผสมม้า และปลาผสมหมูป่า ซึ่งในดินแดนหิมพานต์ที่มีเรื่องราวของสัตว์หิมพานต์
 นั้นมักพบการวาดสิ่งหรือราชสีห์ ในแต่ละสายพันธุ์ และภายในสระอนาคามีปากน้ำที่เป็นรูปแบบ
 หัวสัตว์เป็นรูปแบบของสิ่ง⁶⁹ มีเรื่องราวของสิ่งที่ยังบอกความนิยมของการสร้างงานศิลปกรรมที่
 สร้างมาจากความเชื่อที่ว่า สิ่งหรือราชสีห์ เป็นสัตว์ที่มีอำนาจมีพลังกว่าสัตว์ชนิดอื่น⁷⁰ และเป็น
 คำตอบได้ว่าการสร้างสรรครูปแบบของสัตว์หิมพานต์สิ่งหรือราชสีห์มากกว่าเสือ ไม่พบการวาด
 รูปแบบเสือโดยตรง แต่พบว่าการสร้างเป็นรูปหุ่นเป็นริ้วขบวนอัญเชิญพระบรมศพพระเพทราชาใน
 สมัยอยุธยา มีการสร้างหุ่นสัตว์หิมพานต์เป็นรูปแบบเสือร่วมขบวน ต่อมามีการเปลี่ยนรูปแบบจากเสือ
 ให้มีการจินตนาการเป็นรูปแบบที่แปลกไปจากเดิม⁷¹ (ภาพที่ 54)

⁶⁹ นิยะดา เหล่าสุนทร และพีระพัฒน์ สำราญ, **จิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ พระวิหารหลวง
 วัดสุทัศนเทพวราราม** (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2559. พิมพ์เนื่องใน
 วันพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุฒาจารย์(วีระบาทจาริมมหาเถร ป.ศ.9 อดีตเจ้าอาวาสวัดสุ
 ทัศนเทพวราราม), 66.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, 75.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, 78.

ภาพที่ 54 ภาพเขียนลายเส้นสัตว์หิมพานต์ ในริ้วขบวนแห่พระบรมศพพระเพทราชา เป็นรูปแบบเสื้อที่มา นิยะดา เหล่าสุนทร และพิระพัฒน์ ส้าราญ, จิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ พระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวราราม (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, 2559. พิมพ์เนื่องในวันพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์(วีระภททจาริมหาเถร ป.ธ.9 อดีตเจ้าอาวาสวัดสุทัศนเทพวราราม), 78.

ปลาผสมเสื้อชนิดนี้พบได้สองแห่ง คือที่วัดคงคาราม และวัดสุทัศนเทพวราราม มีลักษณะเดียวกันคือ ครีบบนเป็นเสื้อครึ่งตัวด้านล่างเป็นปลา ต่างกันที่ครีบบนด้านหลังและท่วงท่าของสัตว์ทั้งสองชนิดซึ่งปลาผสมเสื้อของวัดสุทัศนเทพวราราม มองไม่เห็นส่วนลำตัวด้านล่างสันนิษฐานได้ว่าเป็นรูปแบบเดียวกัน ที่ช่างได้นำเสนอมีลักษณะที่คล้ายกับเสื้อผ้าหรือเสื้อปลา ขนาดเล็กเหมือนแมวป่า หุกลมเล็ก ซึ่งช่างเขียนได้ใส่ความอ่อนหวานให้ตัวภาพของปลาเสื้อดูอ่อนหวานไม่ดุ มีลักษณะของลวดลายที่บ่งบอกถึงเสื้อโคร่ง สันนิษฐานได้ว่าปลาผสมเสื้อชนิดนี้เป็นรูปแบบของปลาผสมเสื้อผ้านั่นเอง (ภาพที่ 55) ในส่วนตัวงานจิตรกรรมฝาผนังพระวิหารศรีศากยมุนี ของวัดสุทัศนเทพวราราม (ภาพที่ 56) มีสองจุดที่ปรากฏภาพของปลาผสมเสื้อความคล้ายกับที่ วัดคงคาราม

ภาพที่ 55 ภาพปลาผสมเสือ ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จ.ราชบุรี

ภาพที่ 56 ภาพปลาผสมเสือ ผนังไตรภูมิ พระวิหารศรีศากยมุนี วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร

แต่ที่น่าสนใจจุดที่สอง ปรากฏปลาผสมส่วนของแมว (ภาพที่ 57) ต่างจากเสือ คือไม่มี ลวดลายของเสือ มีหูแหลมตั้งขึ้น มีหนวดด้านข้างจุก ใบหน้าที่คล้ายกับเสือ แมวเป็นสัตว์ที่มีต้นตระกูลจากเสือมีลักษณะที่คล้ายกันมากที่สุดจุดที่สามารถบอกถึงลักษณะของแมวได้อีกจุดคือ ลายจุดที่บริเวณลำตัวของปลาผสมแมวชนิดนี้ ตรงกับแมวไทยที่ชื่อว่า แมวเก้าแต้ม มีสีขาวมีสีดำรวมเก้าแห่งและแมวไทยมีการเลี้ยงมาตั้งแต่สมัยอยุธยา มีความเชื่อที่ว่า แมวไทยมงคล เลี้ยงแล้วจะร่ำรวย ดังนั้นเห็นได้ว่าช่างไม้ไซ่เพียงนำสัตว์ป่าที่เป็นการนำเสนอในรูปแบบสัตว์หิมพานต์ เพียงอย่างเดียวแต่ช่างผู้เขียนได้ใช้ความคุ้นเคยที่ประสบพบเจอสัตว์เลี้ยงที่อยู่ในชีวิตประจำวันหรือเป็นสัตว์เลี้ยงมาสร้างให้เกิดเป็นรูปแบบของปลาผสมแมวขึ้นอีกชนิดหนึ่ง

ภาพที่ 57 ภาพปลาผสมแมว ผนังไตรภูมิ พระวิหารศรีศากยมุนี วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

5) ปลาผสมกับลิง

เป็นปลาที่มีการผสมผสานระหว่างปลาและลิง ส่วนของลำตัวด้านบนเป็นลิงแต่ลำตัวด้านล่างเป็นปลา ปลาผสมลิงรูปแบบนี้มีอีกหนึ่งชนิด คือ มัจฉานุ ในเรื่องของรามเกียรติ์ซึ่งเป็นลูกของหนุมานและนางสุวรรณมัจฉา ลักษณะของมัจฉานุมีลักษณะที่ร่างกายเป็นลิงแต่มีส่วนหางปลาทางด้านหลัง ต่างจากรูปแบบของงานจิตรกรรมมีรูปแบบร่างกายท่อนบนเป็นลิงส่วนร่างกายท่อนล่างเป็นปลา มีครีบด้านหลังตัวปลา มีตัวหนึ่งถือสิ่งของซึ่งมีลักษณะที่เป็นส่วนวงรีคล้ายกับลูกหมากหรือมะพร้าว และมีส่วนของหางยาวสองด้าน ลักษณะคล้ายกับอุปกรณ์ที่สูบยา

ในพื้นที่ของทางวัดคงคาราม จ.ราชบุรี ที่อยู่ในชุมชนชาวมอญพบว่ามี การสูบยาเส้น มวนของยาสูบมีขนาดใหญ่ที่ใช้ใบตอง และในแถบชาวบ้าน บ้านม่วงซึ่งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับชุมชนของวัดคงคารามซึ่งมีการสูบฝิ่นมีโรงฝิ่นในแถบนี้⁷² สันนิษฐานถึงการเขียนของช่างที่ใช้ลักษณะของพื้นถิ่นวิถีชีวิตที่มีอยู่ให้ลิงมีการถืออุปกรณ์การสูบยาหรือจะเป็นอุปกรณ์ที่ใช้ในการสูบฝิ่นนั่นเอง รูปแบบของปลาผสมลิงนี้ไม่ปรากฏใน คัมภีร์โลกศาสตร์ แต่มีการสร้างเป็นรูปหุ่นสัตว์หิมพานต์ ที่เป็นรูปแบบของมัจฉานุที่เป็นลิงมีหางเป็นปลา (ภาพที่ 58)

⁷² การอพยพและตั้งถิ่นฐานของชาวมอญในกลุ่มน้ำแม่กลอง, คัดลอกจากหนังสือลุ่มแม่น้ำกลอง: พัฒนาการสังคมและวัฒนธรรม (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเท็คโพรโมชันแอนด์ แอ็คควอร์ไทซิง จำกัด, 2551. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์เกียรติคุณนายแพทย์สุเอ็ด คชเสนี), 137.

ภาพที่ 58 ภาพปลาผสมลิง ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนัง วัดคงคาราม จ.ราชบุรี

6) ปลาผสมกวาง

ปลาชนิดนี้มีการผสมกันระหว่างปลาและกวาง เป็นสัตว์ป่าที่พบได้ยากและไม่พบในตำราสัตว์หิมพานต์ที่อยู่ในดินแดนชมพูทวีป ปรากฏที่วัดสุทัศนเทพวราราม มีลักษณะที่ชัดเจนในส่วนของลำตัวด้านบนเป็นตัวกวาง มีขายื่นออกมาส่วนของลำตัวด้านล่างเป็นปลาเห็นได้ชัดและมีลำตัวที่ยาว มีครีบทางด้านหลัง ลักษณะส่วนลำตัวด้านบนและหัวมีลักษณะตรงกับกวาง ลักษณะอันโดดเด่นคือส่วนจุดที่กลางหลังเป็นอีกลักษณะหนึ่งของกวาง และใบหน้าเรียวยาว เป็นปลาชนิดที่แปลกกว่าบรรดาสัตว์สี่เท้าทั้งหมดคือ เป็นไปได้การสร้างสรรคจากที่ช่างคุ้นเคยประสบการณ์ในการพบเห็นแล้วนำเขียนบนงานจิตรกรรม (ภาพที่ 59)

ภาพที่ 59 ภาพปลาผสมกวาง สัตว์ป่า ผนังไตรภูมิ พระวิหารศรีศากยมุณี วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

7) ปลาผสมสุนัข

อีกชนิดหนึ่งที่มีลักษณะนอกเหนือจากตำราสัตว์หิมพานต์ จากลักษณะการวาดของช่างได้นำเสนอเหมือนกับปลาชนิดอื่นๆ เป็นมีการผสมกันระหว่างปลาและสุนัข ลำตัวด้านบนเป็นสุนัขและส่วนลำตัวด้านล่างเป็นปลา มีครีบด้านหลังของปลาชนิดนี้ และสุนัขเป็นสัตว์เลี้ยงเหมือนกับแมว สันนิษฐานถึงการเขียนของช่างที่คุ้นเคยกับสัตว์เลี้ยงมาสู่งานจิตรกรรมฝาผนัง (ภาพที่ 60)

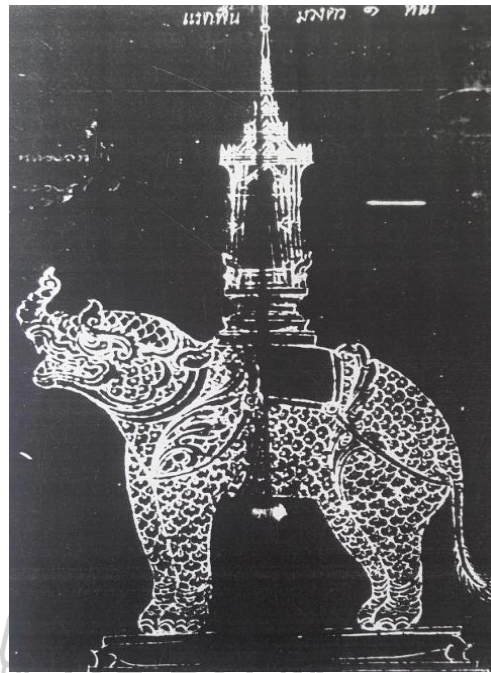
ภาพที่ 60 ภาพปลาผสมสุนัข ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนัง วัดคงคาราม จ.ราชบุรี

8) ปลาผสมแรด

ปลาชนิดนี้มีลักษณะครึ่งปลาครึ่งแรด ลำตัวด้านบนเป็นตัวแรดและลำตัวด้านล่างเป็นปลา แรดนี้มีอวัยวะที่เหมือนกับสมเสร็จเป็นลักษณะของงวงที่ยื่นออกมาคล้ายกับช้าง ในไตรภูมิดินแดนชมพูทวีปมีสัตว์หิมพานต์ เช่น ราชสีห์ ช้าง ปลาใหญ่ ครุฑ นาค กินรี เป็นต้น ไม่ปรากฏรูปแบบของแรด แต่แรดชนิดนี้มีเรื่องราวที่ระบุถึงการสร้างหุ่นสัตว์หิมพานต์ ในกระบวนแห่พระบรมศพเป็นรูปแบบแรด⁷³ มีลักษณะเดียวกันคือส่วนของงวงและหัวที่ด้านบนแต่เนื่องจากบนจิตรกรรมฝาผนังที่ช่างได้ถ่ายทอดนี้มี ลักษณะที่ยื่นยาวกว่าต้นแบบร่างหุ่นสัตว์หิมพานต์ (ภาพที่ 61) รูปแบบนี้เป็นคำตอบที่สามารถระบุได้ว่าช่างได้เขียนรูปแบบปลาผสมแรด จากจินตนาการของความเชื่อเรื่องสัตว์หิมพานต์และยังใช้การสร้างสรรค์ให้แปลกไปจากธรรมชาติ (ภาพที่ 62)

⁷³ ยิ้ม ปิ่นทอง, ทองสืบ ศุภมาร์ค และกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, **สมุดภาพสัตว์หิมพานต์**

(กรุงเทพมหานคร: สำนักคณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, 2525), 4.

ภาพที่ 61 รูปแร่ด ในตำราสมุดภาพสัตว์หิมพานต์ ที่ทำแหพระบรมศพ
 ที่มา ยิ้ม ปั่นทงยงกูร, ทองสืบ ศุภมาร์ค และกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, **สมุดภาพสัตว์หิมพานต์**
 (กรุงเทพมหานคร: สำนักคณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, 2525), 15.

ภาพที่ 62 ปลาผสมแร่ด ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จ.ราชบุรี

ดังนั้นปลาที่ผสมกับสัตว์จตุบาทหรือสัตว์สี่เท้าชนิดต่าง ๆ เห็นการผสมผสานของช่างผู้เขียน
 มีทั้งสัตว์ที่เป็นสัตว์ป่าและสัตว์เลี้ยง เป็นแนวคิดที่เป็นการนำธรรมชาติมาสู่งานจิตรกรรมฝาผนังจน
 กลายเป็นรูปแบบที่มีเอกลักษณ์ในฉากภูมิจักรวาล ซึ่งการวาดนี้ยังเชื่อมโยงในเรื่องของสัตว์หิมพานต์

ในคัมภีร์โลกศาสตร์และการจินตนาการของช่างให้แปลกไปจากธรรมชาติ เรียกได้ว่า ในบรรดาสัตว์ที่ผสมนี้มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวของการสร้างสรรค์

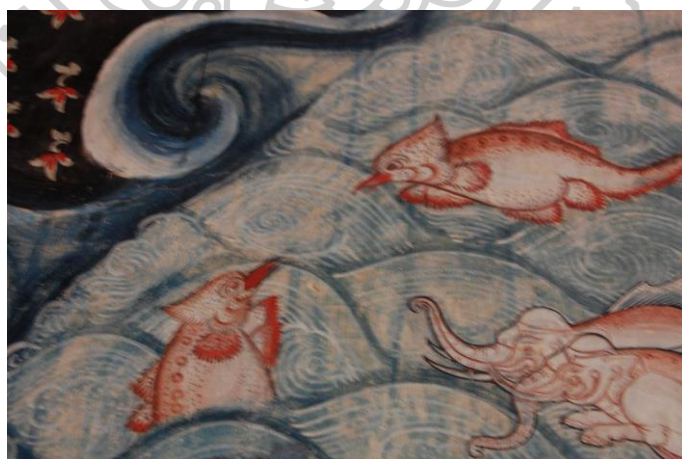
2.1.2.2 ปลาที่มีการผสมผสานกับสัตว์ทวิบาทหรือสัตว์สองเท้า

นอกจากปลาที่ผสมจำพวกของสัตว์จตุบาทหรือสัตว์สี่เท้าแล้วยังมีปลาผสมกับสัตว์จำพวกทวิบาทหรือสัตว์สองเท้ามีหลากหลายสายพันธุ์ สัตว์ทวิบาทผสมกลุ่มนี้เป็นสัตว์ปีก

1) ปลาผสมกับนก

เป็นปลาผสมกับนก มีส่วนหัวเป็นนกส่วนของลำตัวด้านล่างเป็นปลา มีครีบเป็นปลาอย่างชัดเจน พบในงานจิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม ถ้าแยกชนิดของสัตว์ที่ผสม นอกจากนกที่กล่าวมาข้างต้นยังมี สัตว์หิมพานต์ที่เป็นประเภทของทวิบาทหรือสัตว์สองเท้าและถือได้ว่าเป็นพญานก คือ ครุฑ ถือเป็นสัตว์หิมพานต์ ที่มีความเป็นมาและเรื่องของความเชื่อที่มีมาแต่สมัยโบราณ และสัตว์ในหิมพานต์ยังพบการสร้างสรรคสัตว์สองเท้าที่มีการผสมระหว่างนกกับสัตว์ต่างๆอีกหลายชนิด เช่น นกหัสดีลิงค์ นกอินทรี นกเทศ เป็นต้น

ในรูปแบบการผสมกับปลานี้เป็นลักษณะการผสมของนกในธรรมชาติและปลา บริเวณที่หัวปากที่ยื่นยาวแหลม ต่างจากลักษณะของสัตว์หิมพานต์ประเภททวิบาท ที่กำหนดลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ และมีลวดลายกระหนกของกระหนก ช่างเขียนปากให้มีความแปลกไปจากธรรมชาติ ดังนั้นปลาชนิดนี้สันนิษฐานได้ว่าเป็นปลาที่ผสมกับนกชนิดหนึ่งตามจินตนาการ ตามที่ช่างผู้เขียนได้สร้างสรรค์ขึ้นอีกเช่นกันกับรูปแบบอื่นๆ (ภาพที่ 63)

ภาพที่ 63 ภาพปลาผสมนก ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จ.ราชบุรี

บรรดาสัตว์หิมพานต์ที่มีอยู่ในเรื่องราวของไตรภูมิ และการจินตนาการนั้นมีการผสมระหว่างปลากับสัตว์ชนิดต่าง ๆ เรียกได้ว่าเป็นสัตว์บกทั้งสัตว์จตุบาทและสัตว์ทวิบาท มีปลาประเภทหนึ่งมีลักษณะแตกต่างกับสัตว์ผสมกับสัตว์เป็น ปลาผสมคนหรือมนุษย์ ปรากฏในฉาภภูมิจักรวาล คือปลาที่มีการผสมกับมนุษย์

2.1.2.3 ปลาที่มีการผสมกับมนุษย์หรือคน ปลากลุ่มที่สามนี้มีลักษณะที่พิเศษกว่าทั้งสองกลุ่มและมีประเภทเดียวที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนังชนิดเดียว เป็นปลาที่ผสมกับมนุษย์มีทั้งผู้ชายและผู้หญิง ที่เรียกว่า เจือก หรืออีกชื่อหนึ่งก็เรียก นางเจือก แต่น่าสังเกตว่าแล้วถ้าเป็นผู้ชายผสมปลา จะเรียกว่าอย่างไร หรือสามารถเรียกใช้คำว่า เจือก ได้ทั้งสองเพศ ลักษณะของเจือกนั้นมีส่วนร่างกายท่อนบนเป็นมนุษย์และท่อนล่างเป็นปลา ความหมายของคำว่า เจือกเป็นคำในภาษาโบราณมีความหมายถึง งู ที่มาจากตำนานลิลิตโองการแข่งน้ำ เจือกหรืองูนี้มีปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนังทั้งสามแห่ง คือวัดคงคาราม วัดสุทัศนเทพวราราม และวัดใหญ่อินทาราม

รูปแบบเจือก วัดคงคารามมีลำตัวท่อนล่างมีเป็นลักษณะตัวปลาที่มีเกล็ดเป็นรูปแบบการเขียนของช่างที่ใช้ความเป็นธรรมชาติของปลาบางชนิดที่มีลักษณะคล้ายงู มาสร้างสรรค์ สันนิษฐานว่าช่างนำรูปแบบปลาไหล มาสร้างสรรค์เป็นรูปแบบเจือกให้สอดคล้องกับความหมายคำว่า เจือกที่แปลว่างู เป็นรูปแบบเดียวกับการเขียนเจือกในสมัยอยุธยา และการสร้างสรรค์เจือกนี้ มีความโดดเด่นทั้งสีเส้นและวัฒนธรรมช่างผู้เขียนได้นำเสนอออกมา เป็นการเกี่ยวพาราสิ (ภาพที่ 64) เจือกชายมีการจับส่วนของหน้าอกนางเจือก มีหางที่พันกันเหมือนงูหรือเป็นการผสมพันธุ์ของเจือกทั้งสองตนก็เป็นได้ หรือเป็นลูกเล่นของช่างเขียนที่ให้เห็นลักษณะภาพเขียนให้มีสีสันมากขึ้น อีกภาพ เป็นนางเจือกและเจือกผู้ชาย (ภาพที่ 65) มีการเกี่ยวพาราสิ และมีการแต่งองค์ทรงเครื่องที่ส่วนหัว นางเจือกเป็นการมวยผมมีริบบิ้นผ้าปลิวไปมามีลักษณะคล้ายกับทางอิทธิพลของจีน

วิถีชีวิตของพื้นถิ่นในแถบของวัดคงคาราม อ.โพธาราม จ.ราชบุรี ของพื้นที่ตั้งวัดเป็นจุดที่มีชาวมอญอพยพมาอาศัยอยู่ สันนิษฐานได้ว่าทรงผมของเจือกผู้หญิงมีที่มาของชาวมอญหรือพม่า มีลักษณะการมัดผมสูงมีส่วนของเครื่องตกแต่งที่ห้อยมาบริเวณศีรษะ เป็นเอกลักษณ์ของการเกล้ามวยผม⁷⁴ ส่วนเจือกผู้ชายนั้นมีการโพกผ้าของเจือกชาย มีข้อมูลของชาวมอญหรือพม่าในสมัยก่อนที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานนั้นแถบแม่น้ำแม่กลองมีชาวมอญเข้ามาอพยพมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา⁷⁵ มีการโพกผ้าสำหรับผู้ชายชาวมอญหรือพม่าที่สำหรับ ไ่ว้ผมายาว ผ้าโพกศีรษะของชาวพม่านี้เป็นเครื่องประดับ

⁷⁴ สุจริตลักษณ์ ดีผดุง, พรทิพย์ อุสุภรัตน์ และประภาศรี คำสะอาด, **สารานุกรมชาติพันธุ์มอญ**

(กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล, 2542),

13.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, 8.

อย่างหนึ่ง มีจุดที่สันนิษฐาน คือ การโศกเศร้าแบบเงือกชายนี้สันนิษฐานได้ว่าเป็นการได้รับอิทธิพลทาง
 แหก ในช่วงคาบเกี่ยวระหว่างปลายอยุธยาจนถึงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีชาวต่างชาติเข้ามาสู่
 การค้าขายและการเข้ารับราชการ มีทั้งข้าราชการชาวจีน แหก และพราหมณ์⁷⁶ เป็นต้น สันนิษฐาน
 การเขียนเครื่องแต่งกายช่างผู้เขียนได้นำวัฒนธรรมการแต่งกายมาวาดให้เป็นสีสันในงานจิตรกรรมมี
 ความน่าสนใจยิ่งขึ้น จากข้อมูลดังกล่าว การวาดเงือกในพื้นที่ของวัดคงคาราม ช่างนำมาเป็นต้นแบบ
 ของการวาดงานจิตรกรรมฝาผนังในรูปแบบของเงือกก็เป็นได้

ภาพที่ 64 ภาพนางเงือกและเงือกผู้ชายกำลังเกี่ยวพาราสี ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนัง
 วัดคงคาราม จ.ราชบุรี

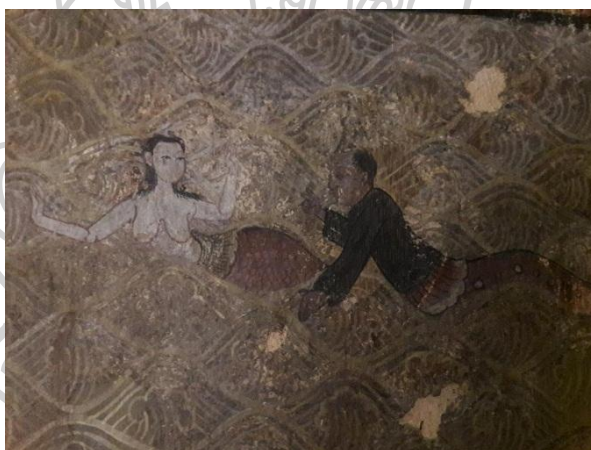

ภาพที่ 65 ภาพนางเงือกและเงือกผู้ชายกำลังเกี่ยวพาราสีเป็นส่วนที่มีสีสันที่มีการใช้เครื่องประดับ
 ตกแต่ง ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนัง วัดคงคาราม จ.ราชบุรี

⁷⁶ สันติ เล็กสุขุม, **จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3** ความคิดเปลี่ยนการแสดงออกก็เปลี่ยนตาม
 (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 2548), 15.

รูปแบบเงือกวัดสุทัศนเทพวราราม เป็นภาพของนางเงือกและเงือกผู้ชาย (ภาพที่ 66) เช่นกัน มีการแหวกว่ายไล่ตามกันเกี่ยวพาราสีกันมีความคล้ายวัดคงคารามและที่สำคัญตัวเงือกผู้ชายมีการใส่ เสื้อแขนยาวสันนิษฐานได้ว่า ช่างผู้เขียนนำความคุ้นเคยที่ได้พบเห็น ของชาวบ้านหรือผู้คนในสมัยนั้น มา เสริมแต่งให้เกิดเป็นการจินตนาการมากขึ้น ลำตัวด้านล่างมีความแตกต่างจากวัดคงคารามคือ เป็นลำตัวของปลา มีเกล็ด พบมากในยุคสมัยรัตนโกสินทร์ที่มีรูปแบบลำตัวด้านล่างเป็นเกล็ด อีกหนึ่ง วัดที่ปรากฏคือวัดใหญ่อินทารามแต่เห็นเพียงแค่ครึ่งตัวเป็นส่วนของมนุษย์ส่วนหางอยู่ในน้ำไม่สามารถ เห็นได้

ดังนั้นรูปแบบเงือกในสมัยรัตนโกสินทร์ที่เป็นงานจิตรกรรมฝาผนังของทั้งสามวัด มีต้นแบบ มาจากสมุดไตรภูมิตั้งแต่สมัยอยุธยา สามารถกำหนดอายุจากรูปแบบการเขียนลักษณะของคนที่ใช้ รูปแบบวิถีชีวิต ทรงผมและลักษณะของการแต่งกายเข้าเป็นข้อแตกต่างในการสร้างสรรค์ ของเงือกทั้งสองยุคสมัย และเชื่อมโยงภาพลักษณ์ของนางเงือกในปัจจุบันที่เงือกมีร่างกายสวยงาม ผอมยาว และ ลำตัวด้านล่างมีเกล็ดปลาที่พบในวรรณคดีของไทย

ภาพที่ 66 ภาพนางเงือกและเงือกผู้ชายกำลังเกี่ยวพาราสี พระวิหารศรีศากยมุนี วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

2.1.2.4.การเปรียบเทียบปลาทั้งสามกลุ่ม

จากเรื่องราวในกลุ่มของปลาทั้งสามกลุ่ม คือกลุ่มของปลาที่อยู่บนโลกมีอยู่จริงและอาศัยอยู่ในธรรมชาติ กลุ่มปลาที่ผสมกับสัตว์ต่าง ๆ และกลุ่มปลาที่ผสมกับมนุษย์ ทั้งสามกลุ่มมีลักษณะของ ปลาที่มีกายภาพเป็นแบบเฉพาะกลุ่ม ในกลุ่มแรกปลาที่มีอยู่จริงบนโลกนี้และอาศัยอยู่ในธรรมชาติ เห็นได้ว่าการนำเสนอของช่างผู้วาดเน้นวาดปลาที่มีขนาดใหญ่และมีอยู่ในพื้นถิ่นของวัดที่ได้กำหนดทั้ง ปลา มีเกล็ดและปลาหนัง ช่างผู้เขียนยังให้ใช้ความหลากหลายในการเขียนภาพเป็นการสร้างสรรค์ของ

ช่างผู้เขียนโดยใช้ความคุ้นเคยที่พบเห็นในชีวิตประจำวันของสมัยนั้นโดยใส่ความจินตนาการเข้าไปเพื่อเป็นสีสันในตัวภาพและเพื่อให้สอดคล้องกับความเชื่อต่าง ๆ ในตำนานของโบราณ

กลุ่มที่สองเป็นกลุ่มผสมกับสัตว์ต่างๆ เป็นการผสมกับสัตว์สี่เท้า สัตว์สองเท้า และสัตว์น้ำชนิดอื่น ๆ กลุ่มนี้มีความหลากหลายทั้งรูปแบบ เอกลักษณ์ ความโดดเด่นในตัวของสัตว์ชนิดนั้น ช่างผู้เขียนเองได้ใช้การจินตนาการผสมผสานกับสัตว์ทั้งสามชนิด ยังสามารถแบ่งเป็นส่วนของสัตว์เลี้ยงและสัตว์ป่าได้อีกกลุ่ม นอกจากบรรดาสัตว์ที่ช่างเลือกนำมาวาดผสมกับปลาช่างผู้วาดยังใช้เรื่องราวตำนานและความเชื่อ รวมถึงบทบัญญัติในคัมภีร์ที่กล่าวถึงสัตว์หิมพานต์อีกด้วย ประเภทสุดท้ายคือปลาที่ผสมกับมนุษย์มีปรากฏอยู่เพียงชนิดเดียวคือ เงือก ในการวาดของช่าง เงือกที่ปรากฏไม่ใช่เพียงตำนานหรือเรื่องราว ความเชื่อ แต่ช่างผู้วาดยังมีการนำวิถีชีวิตแต่ละพื้นที่นั้นทำให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชุมชนการได้รับวัฒนธรรมที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยโบราณ

2.2. สัตว์น้ำรูปแบบอื่นๆ

สัตว์น้ำที่ปรากฏบนงานจิตรกรรมฝาผนังไม่ใช่มีเพียงแค่รูปแบบของปลาทั้งสามประเภทมีส่วนของสัตว์น้ำอื่นๆ ที่ปรากฏบนงานจิตรกรรมฝาผนังของวัดที่ทำการวิจัย เช่น เต่า หอย เป็นต้น

2.2.1. ประเภทของเต่า

เต่าเป็นสัตว์น้ำที่มีลักษณะเป็นธรรมชาติ มีส่วนสี่ขา กระดองที่แข็งแรงด้านหลัง จากงานจิตรกรรมฝาผนังนี้พบการเขียนที่วัดคงคาราม เป็นสีเดียวกับพื้นน้ำ ส่วนของกระดองไม่พบ ลวดลายเป็นแบบเรียบ คอยาวงมุกเข็ด มีลักษณะเต่ากระอาณ ที่เป็นเต่าน้ำจืด การเขียนของช่างผู้วาดระบุได้ว่าเป็นการเขียนจากธรรมชาติ ให้สอดคล้องกับด้านความเชื่อรวมถึงเรื่องราวในไตรภูมิ

(ภาพที่ 67)

ภาพที่ 67 ภาพเต่า ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนัง วัดคงคาราม จ.ราชบุรี

2.2.2 ประเภทของหอย

สัตว์น้ำประเภทหอยนี้ที่วัดคงคารามและสุทัศนเทพวราราม เป็นการผสมผสานระหว่างสัตว์บกมีสองชนิด ลักษณะตอนบนเป็นสัตว์บกมีส่วนของหมูและเสือด้า ครึ่งตัวด้านล่างมีความชัดเจนเป็นส่วนของหอยกาบเชิงเดี่ยว ช่างผู้เขียนได้ใช้การจินตนาการเขียนการผสมผสานให้เห็นความแปลกของสัตว์น้ำประเภทนี้ เมื่อนำมาวิเคราะห์ลักษณะและชื่อ ในความเชื่อที่มีเกี่ยวกับหอย หอยสังข์ที่บทบาทในด้านของความเชื่อมากที่สุดเพราะถือว่า หอยสังข์เป็นของสิ่งมงคล จากภาพจิตรกรรมเป็นส่วนของหอยแบบเชิงเดี่ยวมีร่องสันร่องลึกคล้ายหอยทากบก มีลักษณะตุ้ยยาว แต่ที่มีความแปลกคือ ช่างใช้การผสมสัตว์บกเป็นส่วนของสุนัขและตัวเสือด้าลักษณะคล้ายเสือด้า น่าจะเรียกได้ว่าหอยผสมสุนัข และหอยผสมเสือด้า ถ้าเปรียบในธรรมชาติมีหอยมือเสือสันนิษฐานได้ว่าช่างผู้วาดใช้การวาดจากจินตนาการชื่อของสัตว์น้ำในธรรมชาติและผสมผสานให้เกิดเป็นสัตว์น้ำในฉาภูมิจักรวาล (ภาพที่ 68)

ภาพที่ 68 ภาพหอยผสมสัตว์จตุบาท ผนังไตรภูมิ จิตรกรรมฝาผนังวัดคงคาราม จ.ราชบุรี

สัตว์น้ำในกลุ่มประเภทอื่นๆ ที่พบในงานจิตรกรรมฝาผนังในฉาภูมิจักรวาล ของวัดที่ทำการวิจัย พบเพียงสองชนิดที่สร้างสรรค์คือ เต่าและหอย พบการเขียนของช่างที่ใช้ในการสร้างสรรค์ภาพสัตว์น้ำประเภทเต่าเป็นการนำรูปแบบจากธรรมชาติโดยตรง ส่วนสัตว์น้ำประเภทหอยมีการจินตนาการที่สร้างสรรค์ที่แปลกพิสดารจากธรรมชาติ

3. รูปแบบงานจิตรกรรมฝาผนังของสัตว์น้ำรูปแบบปลา เต่าและหอย

ดังนั้นภาพงานจิตรกรรมฝาผนังในฉาภูมิจักรวาลในผนังไตรภูมิด้านหลังพระประธานทั้งสี่วัด คือ วัดคงคาราม วัดใหญ่อินทาราม วัดราชสิทธาราม และวัดสุทัศนเทพวราราม เห็นได้ว่าช่างผู้วาดได้นำเสนอฉาภูมิจักรวาลเน้นองค์ประกอบของสัตว์น้ำในมหานทีสี่พันดร มีรูปแบบของสัตว์น้ำทั้งสองประเภท พบมากที่สุดคือประเภทปลา ที่ช่างผู้วาดได้นำเสนอที่หลากหลายทั้งเกิดจากธรรมชาติและมีอยู่บนโลก และการวาดผสมผสานกับสัตว์บก โดยการวาดด้วยการผสมกับสัตว์จำพวกของสัตว์สี่เท้า สัตว์สองเท้า และการผสมกับมนุษย์ที่แปลกประหลาดแตกต่างกันไปในแต่ละวัด สามารถบอกเรื่องราวที่กล่าวถึงในคัมภีร์โลกศาสตร์ ในระบบจักรวาลเน้นตัวภาพที่มีการจินตนาการ และการนำเสนอดังกล่าวช่างผู้เขียนอิงการเขียน ให้สอดคล้องกับการแบ่งประเภทของสัตว์น้ำในฉาภูมิจักรวาลให้มีลักษณะเดียวสัตว์หิมพานต์ในดินแดนชมพูทวีป

การถ่ายทอดเรื่องราวสัตว์น้ำในฉาภูมิจักรวาลของช่างแสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของงานจิตรกรรมฝาผนังและทักษะของการจัดองค์ประกอบในฉาภูมิจักรวาลของแต่ละวัด เช่น เรื่องความเชื่อของ ปลาอานนท์ที่หุณใต้เขา พระสุเมรุ ของวัดใหญ่อินทารามเห็นได้ชัดเจนการจัดองค์ประกอบทั้งการใช้สี และมีขนาดใหญ่กลายเป็นจุดเด่น วัดราชสิทธารามนำเสนอสัตว์น้ำในฉาภูมิจักรวาลเป็นเรื่องของปลาทั้ง 7 ที่มีขนาดใหญ่ รูปแบบที่ใหญ่นี้มีการกระจายให้เห็นรูปแบบของขนาดตัวปลาที่มีความสมดุล มีหนึ่งตัวท่าทางการอ้อมตัวล้อมโอบหิ้นแสดงให้เห็นปลาอานนท์

วัดคงคารามและวัดสุทัศนเทพวราราม มีส่วนของการวาดสัตว์น้ำที่หลากหลายสายพันธุ์ดังที่ได้กล่าวไปเป็นการสัตว์น้ำที่มีรูปแบบที่ช่างได้สร้างสรรค์จากการจินตนาการ วัดคงคารามเป็นการจัดองค์ประกอบในรูปแบบเน้นความสมดุลล้อมรอบเขาพระสุเมรุและวาดแบบนำเสนอลีลาการแหวกว่ายที่หลากหลาย แต่มุ่งไปที่จุดศูนย์กลางของจักรวาล ช่างผู้วาดยังนำเสนอสัตว์น้ำเป็นรูปแบบคู่ อีกอย่างหนึ่งวัดคงคารามนี้ มีเอกลักษณ์ในเรื่องของการใช้สีเส้นที่ช่างใช้สีสดใสให้ความโดดเด่นในตัวปลาและกลมกลืน วัดสุทัศนเทพวรารามเป็นวัดที่มีความพิเศษโดยเฉพาะการและการเขียนที่มีพื้นที่ต่างกัน และเนื้อหาฉาภูมิจักรวาลต่างกันนี้ทำให้ช่างผู้เขียนมี การเขียนงานจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนในพระวิหาร มีความแปลกใหม่แล้วยังได้เห็นการเขียนเน้น มหานทีสี่พันดรในดินแดนทวีปต่าง ๆ ทำให้การวาดของตัวภาพให้ความสมดุลขนาดพื้นที่ในด้านสถาปัตยกรรม เช่น เสาแต่ละต้นเป็นการเขียนในเรื่องของทวีปทั้งสี่พื้นที่ในสันนิษฐานว่า การเขียนสัตว์น้ำลดขนาดเล็กลงในวัดอื่นๆ เพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับขนาดของพื้นที่ เป็นการนำเสนอรูปแบบปลาที่หลากหลายในฉาภูมิจักรวาล

ดังนั้นงานจิตรกรรมฝาผนังฉาภูมิจักรวาลของวัดทั้งสี่ช่างผู้เขียนได้นำเสนอให้เห็นรูปแบบสัตว์น้ำที่มีการเขียนจากเรื่องราวธรรมชาติ จากจินตนาการเรื่องราวความเชื่อ ทั้งทางด้านพุทธศาสนา

และทุกศาสนา และยังสอดแทรกในเรื่องราวเครื่องแต่งกายของคนในสมัยนั้น เห็นเป็นเอกลักษณ์ของงานจิตรกรรมในยุคสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

งานจิตรกรรมฝาผนังที่มีรูปแบบของการเขียนสัตว์น้ำ ในธรรมชาติ ช่างผู้เขียนใช้รูปแบบของสัตว์น้ำเน้นความเหมือนจริง ทั้งประเภทปลา เต่า และ หอย ในบางชนิดมีการแต่งเติมให้เกิดความดูร้าย เน้นที่ขนาดของตัวปลาให้มีขนาดใหญ่ตามเรื่องราวของปลาในเรื่อง ปลาใหญ่ทั้ง 7 นอกจากนี้สัตว์น้ำประเภทของจินตนาการมีความคาบเกี่ยวกับประเภทสัตว์หิมพานต์ จากความเป็นมาจะพบว่าสัตว์ทั้งสองประเภทนี้ที่มาในเรื่องของความเชื่อ ทางด้านศาสนา ที่ตรงกันส่วนในสัตว์น้ำประเภทในจินตนาการมีที่มาจากเพิ่มเติมจากเรื่องเล่า ความเชื่อทางด้านศาสนา

นอกจากนี้เป็นเรื่องราวที่มาจากต่างชาติ และสัตว์น้ำประเภทของสัตว์หิมพานต์มีที่มาจาก การสร้างหุ่นรูปสัตว์หิมพานต์ในขบวนแห่พระบรมศพรวมถึงการสร้างพระเมรุเปรียบเสมือนเขาพระสุเมรุ ล้อมรอบด้วยสัตว์หิมพานต์ในดินแดนชมพูทวีป ทำให้เกิดสัตว์หิมพานต์ที่มากมาย

4. รูปแบบสัตว์น้ำกับคัมภีร์โลกศาสตร์

สัตว์น้ำในหิมพานต์ เป็นสัตว์หิมพานต์กลุ่มมีการเขียนที่แปลกไปจากธรรมชาติและไม่มีอยู่จริงบนโลกใบนี้ จากฉากสัตว์น้ำในฉากภูมิจักรวาลทั้งสี่วัดนี้ ช่างผู้เขียนที่ได้เขียนขึ้นจากราววรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาช่างได้ใช้สิ่งที่มีการจินตนาการผสมผสานกับเรื่องราวของที่ได้กำหนดขึ้นในเรื่องของไตรภูมิโลกสัตถฐาน ที่เป็นเรื่องหลักธรรมคำสอนในด้านของความเชื่อแบบอูตมคติ และการแสดงเรื่องราวของจักรวาลได้ชัดเจนรวมถึงสัตว์หิมพานต์ที่ปรากฏซึ่งมีความสัมพันธ์ในด้านของความเชื่อเรื่องของปลาใหญ่ทั้ง 7

นอกจากนี้สามารถจำแนกได้จากคัมภีร์ในทางพระพุทธศาสนาที่ได้กล่าวถึง จากเรื่องราวในไตรภูมิที่เกิดในดินแดนไตรจกานภูมิ เป็นตอนที่กล่าวถึงการเกิดจากไข่ รกอันทอหุ้ม ใบไม้หรือโคล และเกิดมาแล้วโต⁷⁷ ซึ่งในคัมภีร์โลกศาสตร์ในทางพระพุทธศาสนา ยังได้กล่าวถึงความหลากหลายของการเกิดของเหล่าสัตว์น้ำอีกหลายคัมภีร์ อาทิเช่น

- **คัมภีร์จักรวาลทีปนี** เป็นคัมภีร์ที่แต่งเป็นภาษาบาลี เป็นวรรณกรรมที่ยังแสดงแนวคิดเรื่องของจักรวาลตามคติของพระพุทธศาสนา มีเรื่องราวของสัตว์เดรัจฉาน ที่ระบุถึงการเกิดคล้ายกับ เล่าเรื่องในไตรภูมิ คือ เกิดได้จากแหล่งทั้งสี่ อาทิ เกิดจากไข่ เกิดในครรภ์ เกิดในโคล และเกิดจากผุดขึ้นมาเอง⁷⁸

⁷⁷ เสฐียรโกเศศ [นามแฝง], เล่าเรื่องในไตรภูมิ, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2518), 13.

⁷⁸ พระสังฆมัจฉลาจารย์, จักรวาลทีปนี, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2518), ไม่ปรากฏหน้า

- **คัมภีร์โลกปกทึปसार** เป็นคัมภีร์ที่ที่ว่าด้วยเรื่องการเกิดสัตว์เดรัจฉานเช่นเดียวกันกับจักรวาลทึปนี บัญญัติในปริเฉทที่ 4 ว่าด้วยเรื่องการเกิดของสัตว์เดรัจฉาน มีสองประเภทที่มีการแบ่งการแบ่งจากลักษณะการเกิดและการแบ่งจากเท้า การแบ่งการเกิด เช่น เกิดจากไข่ เกิดจากที่หมักหมม เป็นต้น และยังสามารถได้จากจำนวนเท้าคือ สัตว์ไม่มีเท้า มีเท้าสอง มีเท้าสี่เท้าและสัตว์มีมากเท้า⁷⁹

- **คัมภีร์โลกบัญญัติ** เป็นอีกคัมภีร์หนึ่งที่ยังมีการแบ่งการเกิดของสัตว์เดรัจฉานด้วยเท้าเช่นเดียวกับโลกปกทึปसार คือ มีสัตว์ที่ไม่มีเท้า พวกสี่เท้า พวกเท้ามากและพวกสองเท้า⁸⁰

ทั้งสามคัมภีร์ที่ได้กล่าวถึงการเกิดของสัตว์เดรัจฉานแต่ละชนิด การแบ่งนี้ไม่ได้ระบุถึงรายละเอียดของปลาแต่ละชนิดยังคงเป็นการนำแนวความคิดของการเกิดสัตว์น้ำที่ช่างมาสร้างสรรค์บนจิตรกรรมฝาผนัง โดยเฉพาะสัตว์น้ำประเภทของปลา ถือเป็นสัตว์จำพวกไม่มีเท้า และเกิดจากไข่บางชนิดเกิดจากออกมาเป็นตัว สันนิษฐานได้ว่าช่างผู้วาดได้วาดสัตว์น้ำประเภทของปลา

นอกจากการจินตนาการแล้วยังคงให้ความสัมพันธ์ถึงความเชื่อในเรื่องของปลาใหญ่ทั้ง 7 ในระบบจักรวาล สังเกตได้จากขนาดของตัวปลาที่มีขนาดใหญ่บนจิตรกรรมฝาผนัง ส่วนในประเภทเต่าเป็นสัตว์น้ำที่เกิดจากไข่และมีสี่เท้า ประเภทหอยเช่นเดียวกับชนิดประเภทของปลาเกิดจากไข่และไม่มีเท้า

5. บทสรุป

รูปแบบของสัตว์น้ำ ที่พบในงานจิตรกรรมฝาผนังของทั้งสี่วัด คือ วัดคงคาราม จ.ราชบุรี วัดใหญ่อินทาราม จ.ชลบุรี วัดราชสิทธาราม กรุงเทพมหานครและวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร เป็นการถ่ายทอดเรื่องราวจากในคัมภีร์โลกศาสตร์เป็นฉากภูมิจักรวาลตามเรื่องราวไตรภูมิที่บัญญัติไว้และสืบทอดจากการเขียนสมุดภาพไตรภูมิหรือสมุดไทยตั้งแต่สมัยอยุธยา การวาดของช่างที่แสดงเรื่องราวไตรภูมินี้ แสดงระบบจักรวาล ทวีปทั้งสี่ มหานทีสี่พันตร เป็นต้น และภาพที่สำคัญแห่งดินแดนชมพูทวีป คือสัตว์หิมพานต์ งานวิจัยชิ้นนี้นำเสนอเฉพาะสัตว์น้ำใน

⁷⁹ พระสังฆราชเมธีจักร, **โลกปกทึปसार**, (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนสามัญบุคคลสหประชาพาณิชย์, 2529), 46

⁸⁰ พระสังฆราชเมธีจักร, **พระคัมภีร์โลกบัญญัติ**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรไทย, 2528), 46.

มหานทีสีทันดรบนฉากภูมิจักรวาล โดยสามารถอิงที่มาและประเภทจาก สัตว์หิมพานต์ในดินแดนชมพูทวีปที่สืบทอดมาความเชื่อในไตรภูมิ

การสร้างสรรคส์ัตว์หิมพานต์ที่เป็นสัตว์น้ำนี้ ช่างใช้การจินตนาการของความเชื่อถ่ายทอดให้มีรูปแบบสัตว์น้ำมีความแปลกพิสดารไปจากธรรมชาติ การนำสัตว์สี่เท้า สัตว์สองเท้า มาผสมกับปลา กลายเป็นสัตว์น้ำรูปแบบของการจินตนาการที่เป็นเอกลักษณ์ของงานจิตรกรรมฝาผนังของ สมัยรัตนโกสินทร์และได้สอดแทรกจากความเชื่อทางด้านศาสนาเป็นสัตว์น้ำที่มีความแปลกและพิสดารไปจากเดิมที่มีบัญญัติไว้ในคัมภีร์โลกศาสตร์

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการศึกษารูปแบบสัตว์น้ำหิมพานต์ ในเรื่องราวไตรภูมิ ที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพื่อศึกษาความหมายสัญลักษณ์ และความสัมพันธ์ของการวาดสัตว์น้ำกับคัมภีร์โลกศาสตร์ ศึกษาแบบการวาดสัตว์น้ำในฉาภูมิจักรวาลของวัดต่าง ๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์มีความแตกต่างจากสมัยอยุธยา รวมถึงศึกษาแนวคิด คติ ความเชื่อ ของช่างโบราณว่ามีแนวคิดการถ่ายทอดสัตว์น้ำในฉาภูมิจักรวาลด้วยการศึกษารูปแบบกับสัตว์น้ำในธรรมชาติและการจินตนาการ สามารถสรุปผลการศึกษาได้ดังนี้

1.รูปแบบสัตว์น้ำในฉาภูมิจักรวาล

สัตว์น้ำในฉาภูมิจักรวาลบนงานจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนขึ้นด้านหลังพระประธานพบการเขียนรูปแบบสัตว์น้ำเป็นตัวปลา เต่า หอย และปู ในบรรดาสัตว์น้ำที่พบมากที่สุด เป็นรูปแบบของปลา ช่างได้ถ่ายทอดให้เห็นความสัมพันธ์กับเรื่องของความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาตามคัมภีร์โลกศาสตร์ เช่น การเกิดในรูปแบบของสัตว์น้ำที่ไม่มีให้กำเนิดจากไข่ ความเชื่อเรื่องปลาใหญ่ทั้ง 7 เป็นต้น ที่มีอิทธิพลต่องานจิตรกรรมฝาผนังเรื่องราวของไตรภูมิ รวมถึงความเชื่อและศาสนาฮินดู-พราหมณ์ที่มีอิทธิพลในการสร้างสรรค์สัตว์น้ำในฉาภูมิจักรวาล สามารถเรียกได้ว่าเป็นสัตว์หิมพานต์ในดินแดนชมพูทวีป เช่นกันเพราะใช้การอ้างอิงประเภทของสัตว์หิมพานต์ทั้งที่อยู่ในความเชื่อ คัมภีร์ และการจินตนาการ

2.การนำเสนอสัตว์น้ำในฉาภูมิจักรวาลของวัดทั้งสี่วัด

2.1. วัดคงคาราม จ.ราชบุรี

การจัดวางสัตว์น้ำในมณฑลที่สี่ทิศที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุมีความหลากหลายของสัตว์น้ำโดยเฉพาะตัวปลา และขนาดมีความใกล้เคียงกันมากที่สุด ช่างเขียนได้วาดโดยเน้นการจินตนาการให้มีความคล้ายกับสัตว์น้ำที่มีอยู่จริงในธรรมชาติ เช่น ปลา ปู เต่า และหอย และการเขียนผสมผสานระหว่างสัตว์บกกับสัตว์น้ำรวมถึงการผสมผสานกับมนุษย์ และสัตว์น้ำแต่ละชนิดช่างเขียนนำเสนอเป็นคู่และบางชนิดมีเพียงตัวเดียว และลีลาการนำเสนอของช่าง ในฉาภูมิจักรวาลของวัดคงคารามถือเป็นเอกลักษณ์ของไตรภูมิไม่ใช่เพียงแค่การวาดตัวสัตว์น้ำหมายรวมถึงการใช้สีที่เป็นเอกลักษณ์ของวัดนี้ด้วย

2.2. วัดใหญ่อินทาราม จ.ชลบุรี

การจัดวางของวัดนี้เน้นที่ตัวปลาขนาดใหญ่ส่วนกลางของผนังคือในส่วนของปลา อานนท์ใต้เขาพระสุเมรุ ช่างเขียนได้นำเสนอจากเรื่องของความเชื่อปลาอานนท์ เป็นการนำเสนอที่ชัดเจนในเรื่องราวของปลาทั้ง 7 ซึ่งเน้นตัวภาพของปลาอานนท์เป็นเอกลักษณ์ของฉากนี้เพียงแต่ตัวเดียว และด้านข้างเป็นส่วนของเขาสัตตบริภัณฑ์ที่รายล้อม

2.3. วัดราชสิทธาราม กรุงเทพมหานคร

การจัดวางตัวภาพสัตว์น้ำในฉากภูมิจักรวาลที่นำเสนอสัตว์น้ำในฉากนี้เป็นเรื่องราวปลาใหญ่ทั้ง 7 ปลาที่มีขนาดใหญ่เมื่อนับจำนวนตรงกับเรื่องราวของปลาทั้ง 7 นอกจากจะเป็นส่วนของจำนวนปลาแล้วยังมีส่วนที่เป็นตัวภาพของปลาอานนท์ที่หนุนใต้เขาพระสุเมรุ เป็นการจัดองค์ประกอบ มีจุดศูนย์กลาง

2.4 วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

การจัดวางของฉากนี้มีลักษณะที่พิเศษของสถาปัตยกรรมที่มีความแปลกใหม่และใช้เสา เป็นมีส่วนร่วมของการนำเสนอของฉากภูมิจักรวาลแตกต่างจากวัดทั้งหมด คือ เสาที่แสดงรายละเอียด ศูนย์กลางจักรวาลเขาพระสุเมรุ เขาสัตตบริภัณฑ์ และฉากของทวีปทั้งสี่ ในการนำเสนอภาพของ สัตว์น้ำเหล่านี้มีความชัดเจนในส่วนต่าง ๆ ของเสาที่แสดงส่วนของทวีปทั้งสี่ ขนาดของตัวภาพมีขนาด ที่เล็กลงตามลำดับสันนิษฐานว่าช่างผู้วาดเขียนภาพให้สอดคล้องกับพื้นที่ ต่างจากวัดทั้งวัดข้างต้นที่ เน้นตัวภาพที่มีขนาดใหญ่

จากรูปแบบงานจิตรกรรมฝาผนังของทั้งสี่วัดที่อยู่สมัยรัตนโกสินทร์มีการเขียนเรื่องราวที่ สืบเนื่องต่อกันมาเป็นรูปแบบของการเขียนงานจิตรกรรมที่มีแบบแผนสืบเนื่องจากการเขียนในสมุด ภาพไตรภูมิในสมัยอยุธยาและเป็นเอกลักษณ์ โดยเฉพาะการเขียนภาพไตรภูมิโลกสี่ฐาน อยู่บริเวณ ด้านหลังพระประธานและยังเป็นแผนผังหลักของการเขียนภาพจิตรกรรม⁸¹ การจัดองค์ประกอบใน จิตรกรรมฝาผนังเป็นการเน้นระบบจักรวาล ที่ประกอบด้วยส่วนของฉากเขาพระสุเมรุ เป็นจุด ศูนย์กลาง มี ดินแดนทั้ง 3 ภูมิ ฉากที่เป็นมหานทีสี่ทิศเป็นห้วงพลังแห่งน้ำที่แสดงพลังของเหล่า สัตว์น้ำได้มีการนำเสนออย่างชัดเจน โดยใช้เรื่องราวของสัตว์น้ำในป่าหิมพานต์ที่อยู่ดินแดนชมพู ทวีปที่เน้นเรื่องของตัวปลา

⁸¹ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ,2556), 400.

3.แนวคิด คติ ความเชื่อ ในรูปแบบของสัตว์น้ำ

รูปแบบของสัตว์น้ำมีสองประเภทหลักคือ ตามธรรมชาติ และจากการจินตนาการ พบการเขียนสัตว์น้ำในหิมพานต์เหล่านี้ มาจากด้านความเชื่อที่บัญญัติไว้ในคัมภีร์ เป็นความเชื่อในคัมภีร์ ไตรภูมิภคโลกปกที่ปसार โลกบัญญัติ จักวาพที่ปนี และไตรภูมิวินิจฉยภค ตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ เป็นการอนุรักษ์สืบทอดตามแบบแผนจากโบราณ

สัตว์น้ำในฉกภูมิจักรวาลจากเรื่องราวไตรภูมินี้ ช่างผู้เขียนได้ถ่ายทอดงานจิตรกรรมฝาผนังด้วยการจินตนาการจากธรรมชาติและผลการผสมผสานกับเรื่องราวของความเชื่อในไตรภูมิ รูปแบบของสัตว์น้ำในธรรมชาติพบว่าเป็นการเขียนจากแหล่งน้ำจืดและน้ำเค็มทั้งสองประเภทสามารถอยู่รวมกันได้ เป็นการเขียนสัตว์น้ำที่มีแนวคิดการเชื่อมโยงจากคัมภีร์สู่ธรรมชาติ ประเภทสัตว์น้ำที่มีการผสมผสานสัตว์จตุบาท สัตว์ทวิบาท มีการเชื่อมโยงสู่ความเชื่อในคัมภีร์เช่นกันรวมถึงความเชื่อที่มาจากศาสนาอื่นด้วย สัตว์ที่ผสมผสานนี้สามารถเรียกได้ว่าเป็น สัตว์หิมพานต์

การสร้างรูปหุ่นสัตว์หิมพานต์ขบวนแห่อันเชิญพระบรมศพของพระมหากษัตริย์ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ มีการสร้างหุ่นสัตว์หิมพานต์มาจากคัมภีร์ในยุคแรก ต่อมาเป็นสร้างสรรค์จินตนาการมีรูปแบบที่หลากหลายและมีความแปลกพิสดารมากขึ้นและมีชื่อเรียกที่แปลกทำให้ชี้ชัดได้ว่าการนำเสนอสัตว์หิมพานต์เป็นสัตว์น้ำนี้ ช่างผู้วาดได้ใช้ความเชื่อจากคัมภีร์และเชื่อมโยงสู่การจินตนาการจากรูปหุ่นสัตว์หิมพานต์ นอกจากนี้ในการเขียนภาพงานจิตรกรรมฝาผนังพบว่าการเขียนสัตว์น้ำบางประเภทช่างเขียนให้มีความสัมพันธ์ในพื้นที่วิถีชีวิตสอดแทรกเข้ามาในงานจิตรกรรมฝาผนังเป็นอีกหนึ่งคำตอบว่านอกเหนือจากการจินตนาการและจากเรื่องราวในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ช่างผู้วาดได้สร้างสรรค์งานจิตรกรรมฝาผนังสัตว์น้ำในฉกภูมิจักรวาลโดยให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตตามแต่ละพื้นที่

รายการอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2523). จักรวาลที่ปณี. กรุงเทพมหานคร: หอสมุดแห่งชาติ.

กรมศิลปากร. (2533). ลวดลายตัวภาพในงานศิลปะ. กรุงเทพมหานคร: บริษัททอมรินทร์พรินติ้ง จำกัด

กรมศิลปากร. (2535). วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 (ไตรภูมิโลกวิจิตรกถา). กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.

กรมศิลปากร. (2552). สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรขอม ภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.

การอพยพและตั้งถิ่นฐานของชาวมอญในลุ่มน้ำแม่กลอง. (2551). กรุงเทพมหานคร: บริษัทเท็คโพรโมชัน แอนด์ แอ็คเคอร์ไทซิ่ง จำกัด.

คอสมอส[นามแฝง]. (2548). สัตว์พิสดารจากเทพนิยาย (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เครือเถา.

คึกฤทธิ์ ปราโมช. (2525). ลักษณะไทย เล่ม 1 ภูมิหลัง. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิชย์จำกัด.

ช่วง สเลลานนท์. (2494). ศิลปะไทย. กรุงเทพมหานคร.

ชวลิตย์ วิทยานนท์. (2544). ปลาน้ำจืดไทย (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คส์ จำกัด.

ชวลิตย์ วิทยานนท์. (2547). คู่มือปลาน้ำจืด. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สารคดี.

ตั้งสัจฉลี, E. (2558). ประติมานวิทยาพระศิวะ. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง]. (2525a). ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดราชสิทธาราม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง]. (2525b). ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดใหญ่อินทาราม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง]. (2537). ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดคงคาราม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง]. (2543). จิตรกรรมสมัยอยุธยา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

พระราชบัญญัติการประมง. (2558). ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 132, ตอนที่ 43 ก.

พระสังฆราชเมธีจักร. (2529). โลกปกที่ปสาร. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนสามัญบุคคลสหประชาพานิชย์.

พระสัทธรรมโฆษะเถระ. (2528). พระคัมภีร์โลกบัญญัติ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยอักษร.

- ยิ้ม ปิ่นทอง, ท. ศ. แ. ๒. (2525). สมุดภาพสัตว์หิมพานต์. กรุงเทพมหานคร: สำนักคณะกรรมการ
พิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิต พ.ศ.2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวเนื่องในวโรกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม
2554. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.
- เล็กสุขุม, ส. (2548). จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 ความคิดเปลี่ยนแปลงการแสดงออกเปลี่ยนแปลงตาม.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- วิทยานนท์, ช. (2544). ปลายน้ำจิตไทย (พิมพ์ครั้งที่ 2 ed.). กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คส์ จำกัด.
- วิมล เหมะจันทร์. (2528). ชีววิทยาปลา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2556). พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์พัฒนาการของช่างและแนวความคิดที่ปรับเปลี่ยน.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- ส. พลายน้อย, น. (2552). สัตว์หิมพานต์. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสถาพรบุ๊ค.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ส. ๒. (2505). สารานุกรมสมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ. กรุงเทพมหานคร: องค์การการค้าคุรุสภา.
- สำราญ, น. ๒. พ. (2559). จิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ พระวิหารหลวงวัดสุทัศน์เทพวราราม.
กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- สีมาตรัง, ส. (2556). คติ ความเชื่อ ไตรภูมิ และจักรวาลวิทยาในจิตรกรรมฝาผนังไทย. กรุงเทพมหานคร:
คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุจริตลักษณ์ ดิผดุง, พ. อ. แ. ค. (2542). สารานุกรมชาติพันธุ์มอญ. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยภาษา
และวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. (2529). น้ำ บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทย
วัฒนาพานิช.
- เสฐียรโกเศศ[นามแฝง]. (2518). เล่าเรื่องในไตรภูมิ. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- เสฐียรโกเศศ[นามแฝง]. (2544). เล่าเรื่องในไตรภูมิ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม.
- หลวงมัยจิตรการ[นามแฝง]. (2508). ภาพปลา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์.
- อยุธยา, ส. ช. ณ. (2528). น้ำ บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช
จำกัด.

อยู่สุข, ว. (2555). สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ ฉบับเสริมการเรียนรู้. กรุงเทพมหานคร.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	ฐิติมา ศรีสมุทร
วัน เดือน ปี เกิด	28 ตุลาคม 2524
สถานที่เกิด	ราชบุรี
วุฒิการศึกษา	ศิลปบัณฑิต
ที่อยู่ปัจจุบัน	69 ม.9 ต.หนองโพ อ.โพธาราม จ.ราชบุรี 70120

